T.C.
Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
İktisat Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

TÜRKİYE'DE TARİHSEL SÜREÇTE BÖLGESEL GELİŞMİŞLİK SORUNU VE UYGULANAN POLİTİKALAR

Mizgin GÜLTEN
18921005

Danışman
Prof. Dr. Bahar BURTAN DOĞAN

Diyarbakır-2021

T.C.
Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
İktisat Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

TÜRKİYE'DE TARİHSEL SÜREÇTE BÖLGESEL GELİŞMİŞLİK SORUNU VE UYGULANAN POLİTİKALAR

Mizgin GÜLTEN
18921005

Danışman
Prof. Dr. Bahar BURTAN DOĞAN

Diyarbakır-2021

TAAHHÜTNAME

SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Dicle Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliğine göre hazırlamış olduğum "Türkiye'de Tarihsel Süreçte Bölgesel Gelişmişlik Sorunu ve Uygulanan Politikalar" adlı tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve tez yazım kılavuzuna uygun olarak hazırladığımı taahhüt eder, tezimin kağıt ve elektronik kopyalarının Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü arşivlerinde saklanmasına izin verdiğimi onaylarım. Lisansüstü Eğitim-Öğretim yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim.

Mizgin GÜLTEN

ÖN SÖZ

Bu çalışmada Türkiye'de Tarihsel Süreçte Bölgesel Gelişmişlik Sorunu ve Uygulanan Politikalar ele alınmıştır. Bununla birlikte Kalkınma ve Büyüme teorilerine, Bölgesel Kalkınmanın tarihsel gelişimine, Bölgesel Kalkınma Politikalarının dünyada ve Türkiye'deki etkileri incelenmiştir. Konu ile ilgili kütüphane ve internet imkanlarında yararlanarak literatür taraması yapılmış, gerek ülkemizdeki gerekse de diğer ülkelerde yapılan çalışmalar ve yayınlar incelenmiştir.

Bu çalışmada desteğini esirgemeyen değerli hocam ve danışmanım Prof. Dr. Bahar Burtan DOĞAN'a en içten teşekkürlerimi sunarım.

Hayatımın her döneminde ve tez sürecinde de yanımda olan aileme sonsuz teşekkür ederim.

Mizgin GÜLTEN

Diyarbakır\2021

ÖZET

Bölgesel kalkınma problemi geçmişten günümüze gelen problemlerden biridir. Bu problemleri çözmek için birçok teori, araç geliştirilmiştir. İkinci Dünya savaşından önce kalkınma kavramına gerekli önemin verilmemesi bölgesel dengesizlikleri daha fazla artırmıştır. Küreselleşmenin artması, üretim süreçlerindeki değişimler ulusal planlamadan ziyade yerel planlamaların yapıldığı, sorunların yakından çözülmesini sağlayan politikalara yer verilmiştir. Kalkınmanın aslında milli gelirdeki büyümenin yanı sıra sosyal, kültürel, beşeri faktörlerin gelişimi ile mümkün olacağı anlaşılmıştır. Böylelikle her ülke kendi ekonomik ve coğrafik yapılarına bağlı olarak politikalar gerçekleştirmişlerdir.

Ülkemizde bölgelerarası dengesizlikleri azaltmak için kullandığı çeşitli sosyoekonomik ölçütleri vardır. Bu ölçütlerden bazılarının 2020 TÜİK verileri kullanılarak yorum yapılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Kalkınma, bölgesel kalkınma, bölgesel kalkınma politikaları, bölgesel kalkınma ajansları

ABSTRACT

The problem of regional development is one of the problems from the past to the present. Many theories and tools have been developed to solve these problems. The lack of attention given to the concept of development before the Second World War further increased regional imbalances. Increasing globalization, changes in production processes, local planning rather than national planning, and policies that enable problems to be solved closely are included. It has been understood that development will be possible with the development of social, cultural and human factors as well as the growth in national income. Thus, each country has implemented policies depending on its own economic and geographical structures.

There are various socioeconomic measures used in our country to reduce interregional imbalances. Some of these criteria were interpreted using the 2020 TUIK data.

Keywords: Development, regional development, regional development policies, regional development agencies

İÇİNDEKİLER

Sayfa No.

ÖN SÖZ ..... **I**
ÖZET ..... **II**
ABSTRACT ..... **III**
İÇİNDEKİLER ..... **IV**
TABLO LİSTESİ ..... **IX**
ŞEKİL LİSTESİ ..... **X**
KISALTMALAR ..... **XI**
GİRİŞ **1**
BİRİNCİ BÖLÜM **3**
BÜYÜME, KALKINMA KAVRAMLARI VE TEORİLERİ, BÖLGE VE BÖLGESEL KALKINMA POLİTİKALARI **3**
1.1. BÜYÜME VE KALKINMA KAVRAMLARI VE TEORİLERİ **3**
1.1.1. Büyüme 3
1.1.1.1. Büyüme Teorileri 4
1.1.1.1.1. Klasik Büyüme Modelleri 4
1.1.1.1.2. Harrod-Domar Büyüme Modeli 4
1.1.1.1.3. Neoklasik (Solow/Durgun Durum) Büyüme Modeli 4
1.1.1.1.4. İçsel Büyüme Modelleri 5
1.1.2. Kalkınma 6
1.1.2.1. Kalkınma İle İlgili Temel Kavramlar 7
1.1.2.1.1 İnsani Kalkınma(Human Development) 7
1.1.2.1.2. Sürdürülebilir Kalkınma 7
1.1.2.1.3. Yerel ve Bölgesel Kalkınma 8
1.1.2.1.4. Gelir Dağılımı Eşitsizliği 8
1.1.2.1.5. Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği 9

1.1.2.2. Kalkınmanın Temel Kuramları 10
1.1.2.2.1. Modernleşme Kuramı 10
1.1.2.2.2. Bağımlılık Kuramı 11
1.1.2.2.3. Dünya Sistemi Kuramı 11
1.1.3. Büyüme ve Kalkınma Arasındaki Farklar 12
1.2. BÖLGE KAVRAMI VE TÜRLERİ 13
1.2.1. Bölge 13
1.2.2. Bölge Türleri 14
1.2.2.1. Homojen Bölge 14
1.2.2.2. Polarized (Kutuplaşmış) Bölge 14
1.2.2.3. Plan Bölgeler 14
1.2.2.4. Ekonomik Gelişmişlik Bakımından Bölge 15
1.3. BÖLGESELLEŞME 16
1.4. BÖLGESEL KALKINMA 17
1.4.1. Bölgesel Kalkınmanın İlkeleri 18
1.4.1.1. Sosyal Karlılık İlkesi 18
1.4.1.2. Kalkınmanın Kutbu İlkesi 19
1.4.1.3. Halkın Katılması İlkesi 19
1.4.2. Bölgesel Kalkınma Teorileri 19
1.4.2.1. Merkezi Yerler Teorisi 19
1.4.2.2. Sektörler Teorisi 21
1.4.2.3. Yeni Sanayi Odakları Teorisi 21
1.4.2.4. İhracat Merkezleri Teorisi 21
1.4.2.5. Kalkınma Kutupları Teorisi 22
1.4.2.6. Birikimli Nedensellik Teorisi(Cumulative causation) 23
1.4.2.7. Yeni Ekonomik Coğrafya Yaklaşımı 23
1.4.2.8. Yeni Bölgeselcilik Anlayışı 24
1.4.4. Bölgesel Kalkınma Politikalarının Amaçları 25
1.4.4.1. Büyüme 25
1.4.4.2. İstikrar 25
1.4.4.3. Dengeleme ve Eşitleme 26
1.4.5. Bölgesel Kalkınma Politikalarının Araçları 26

1.4.5.1. Bölge Planlama 27
1.4.5.2. Kamu Yatırımları 27
1.4.5.3. Teşvik Tedbirleri 28
1.4.5.4. Bölgesel Kalkınma Ajansları 28
1.4.5.5. Bölgesel Kalkınma Ajanslarının Türleri 30
1.4.6. Bölgesel Dengesizliği Gösteren Ölçütler 31
1.4.7. Bölgesel Dengesizliği Azaltmanın Amaçları 32
1.5. BÖLGESEL KALKINMAYA KATKI SAĞLAYAN FAKTÖRLER32
1.5.1. Bölgesel Kalkınmada İnovasyonun Önemi 32
1.5.2. Bölgesel Kalkınmada Turizmin Önemi 33
1.5.3. Bölgesel Kalkınmada Kümelenme 33
1.5.4. Kooperatifçilik 34
İKİNCİ BÖLÜM 36
AVRUPA BİRLİĞİNDE BÖLGESEL KALKINMA 36
2.1. AVRUPA BİRLİĞİNDE BÖLGESEL KALKINMA SORUNLARI36
2.2. AVRUPA BİRLĞİNDE BÖLGESEL KALKINMA POLİTİKALARI 38
2.2.1. NUTS Bölge sınıflandırılması 40
2.3. AVRUPA BİRLİĞİNDE BÖLGESEL KALKINMA POLİTİKALARININ AMAÇLARI 41
2.4. AVRUPA BİRLİĞİNİN BÖLGESEL KALKINMA POLİTİKALARININ ARAÇLARI 42
2.4.1 Yapısal Fonlar 42
2.4.1.1 Avrupa Bölgesel Kalkınma Fonu(ERDF) 42
2.4.1.2 Avrupa Sosyal Fonu(ASF) 43
2.4.1.3 Avrupa Tarımsal Yönlendirme Fonu(EAFRD) 43
2.4.1.4 Balıkçılık Yönlendirme Mali Aracı(FIFG) 44
2.4.2 Uyum Fonları 44
2.4.3 Topluluk Girişimleri 45
2.4.3.1 Urban 45
2.4.3.2 Interreg 46
2.4.3.3 Leader 47

2.4.3.4 Equal 48
2.4.4 Avrupa Yatırım Bankası(AYB) 48
2.5 BÖLGESEL REKABET 49
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM 52
TÜRKİYE'DE BÖLGESEL KALKINMA 52
3.1. TÜRKİYE'DE BÖLGELERARASI GELİŞMİŞLİK FARKLILIKLARININ NEDENLERİ 52
3.1.1. Tarihi Nedenler 52
3.1.2. Coğrafi Nedenler 53
3.1.3. Ekonomik Nedenler 53
3.1.4. Kültürel Nedenler 53
3.2. TÜKİYE'DE BÖLGESEL KALKINMA POLİTİKALARI 54
3.2.1. Planlı Dönem Öncesi (Cumhuriyet Tarihi ve 1960 Arası Dönem) .. 58
3.2.2. Planlı Dönem (DPT ve 1980 sonrası dönem) 59
3.2.2.1. Türkiye'de Kalkınma Planları 60
3.2.2.1.1. Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 60
3.2.2.1.2. İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 61
3.2.2.1.3. Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı 62
3.2.2.1.4. Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı 62
3.2.2.1.5. Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 63
3.2.2.1.6. Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı 63
3.2.2.1.7. Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 63
3.2.2.1.8. Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 64
3.2.2.1.9. Dokuzuncu Beş Yıllık Kalkınma Planı 65
3.2.2.1.10. Onuncu Kalkınma Planı 65
3.3. TÜRKİYE'DE BÖLGESEL KALKINMA POLİTİKLARI ARAÇLARI 66
3.3.1 İstatistiki Bölge Birimleri 67
3.3.2. Kamu Yatırımları 69
3.3.3. Mali ve Vergisel Teşvik Düzenlemeleri 70
3.4. TÜRKİYE'DE BÖLGESEL KALKINMADA KALKINMA AJANSLARI 75

3.4.1. Bölgesel Gelişme Projeleri 75
3.4.2. Bölgesel Kalkınma Ajansları 76
3.4.2.1. İstanbul Kalkınma Ajansı(İSKA) 80
3.4.2.2.Trakya Kalkınma Ajansı(TRAKYAKA) 80
3.4.2.3. Güney Marmara Kalkınma Ajansı(GMKA) 80
3.4.2.4. İzmir Kalkınma Ajansı(İZKA) 81
3.4.2.5. Güney Ege Kalkınma Ajansı 81
3.5. TÜRKİYE'DE BÖLGESEL DENGESİZLİĞİN GÖSTERGELER 82
3.5.1. Eğitim Göstergeleri 82
3.5.2. Demografik Değişkenler 83
3.5.3. Sağlık Göstergeleri 85
3.5.4. Sektörel İstihdam Oranı 87
3.5.5. Gelir Adaletsizliği 88
3.5.6. AR-GE Harcamaları 89
SONUÇ 91
KAYNAKÇA 93

TABLO LİSTESİ

Sayfa No.

Tablo 1: Sürdürülebilir Kalkınmanın İlkeleri 8
Tablo 2: Büyüme ve Kalkınma Arasındaki Farklar 13
Tablo 3: Eski ve Yeni Bölgeselleşmenin Ölçütleri 16
Tablo 4:Coğrafi Yoğunlaşmaya Etki Eden Faktörler 24
Tablo 5: Sanayi Üretimi ile Değişen Olgular 37
Tablo 6: NUTS Bölge Sınıflandırılması 40
Tablo 7: Avrupa Birliği Yapısal Yatırım Fonları(2014-2020) 45
Tablo 8: Reakabet GücüNü Belirleyen ve Artıran Faktörler 50
Tablo 9: Geleneksel ve Yeni Bölgesel Politikaların Farklılıklar 55
Tablo 10: Türkiye'deki Düzey1 ve Düzey2 bölgeleri 68
Tablo 11: Teşvik Sistemin Uygulandığı Bölgeler 72
Tablo 12: Teşvik Destek Oranları 72
Tablo 13: Verilen Teşvik Tedbirlerinin Sayısı 73
Tablo 14: Türkiye'de Uygulanan Bölgesel Gelişme Programları 75
Tablo 15: Bölgesel Kalkınma Ajansları 78
Tablo 16: Düzey1 Bölgelerinde Okuryazarlık Durumu 82
Tablo 17: Düzey1 Bölgelerinde Göç 83
Tablo 18: Düzey1 Bölgelerinde Hastane, Yatak Sayıları Toplamı ve Yüz Bin Kişi Başına Sayısı 85
Tablo 19: Bölgelerdeki Sağlık Personeli Sayısı 86
Tablo 20: Düzey1 Bölgelerde İşsizlik ve Sektörel İstihdam Oranları 87
Tablo 21: Düzey1 Bölgelerinde Gini Katsayısı 88
Tablo 22: GSYİH AR-GE Harcamaları 89

ŞEKİL LİSTESİ

Sayfa No.

Şekil 1: Güney Almanya Yerleşme Merkezlerinin Kademelenmesi 20
Şekil 2: INTERREG Programları 47
Şekil 3: İllere Göre Yatırım Teşvik Haritası 71

KISALTMALAR

AB	Avrupa Birliği
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
AYB	Avrupa Yatırım Bankası
BKA	Bölgesel Kalkınma Ajansı
BM	Birleşmiş Milletler
DAP	Doğu Anadolu Bölgesel Gelişme Planı
DPT	Devlet Planlama Teşkilatı
DTÖ	Dünya Ticaret Örgütü
DOKAP	Doğu Karadeniz Planı
EAFRD	Avrupa Tarımsal Yönlendirme Fonu
ERDF	Avrupa Bölgesel Kalkınma Fonu
ESF	Avrupa Sosyal Fonu
FEOGA	Fonds European d'Orientation et de Garanti Agricoles
FIFG	Balıkçılık Yönlendirme Mali Aracı
GAP	Güneydoğu Anadolu Projesi
GDI	Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Gelişim Endeksi
GSYH	Gayri Safi Yurt İçi Hasıla
GEI	Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Endeksi
GEKA	Güney Ege Kalkınma Ajansı
GEM	Toplumsal Cinsiyet Eşitliğini Güçlendirme Endeksi
GII	Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği Endeksi
GMKA	Güney Marmara Kalkınma Ajansı
GSMH	Gayri Safi Mili Hasıla
HDI	Human Development Index
ISPA	Üyelik Öncesi Yapısal Politika Aracı
İİBS	İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflandırması
İSKA	İstanbul Kalkınma Ajansı
İZKA	İzmir Kalkınma Ajansı
KOBİ	Küçük, Orta Ölçekli İşletmeler
KÖY	Kalkınmada Öncelikli Yöreler
TVA	Tennese Valley Authority
NUTS	Nomenclatre of Territorial Statistical Units
SAPARD	Özel Tarım ve Kırsal Kalkınma Programı
TRAKYAKA	Trakya Kalkınma Ajansı
TÜBİTAK	Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu
TÜİK	Türkiye İstatistik Kurumu

GİRİŞ

Dünyada birçok ülkede bölgelerarası dengesizlikler geçmişten günümüze artarak devam etmektedir. Özellikle az gelişmiş ülkelerde bu oran daha fazla olmaktadır. Bölgelerarasındaki ekonomik, sosyal, kültürel farklılıkları azaltmak ya da ortadan kaldırmak için ülkeler kendi ekonomik yapılarına veya sistemlerine göre birçok kalkınma politikası dahilinde ekonomik planlamalar uygulamışlardır. Ekonomik planlamalar sosyalist düzeni uygulayan ülkelerde Birinci Dünya Savaşından sonra, İkinci Dünya Savaşından sonra ise gelişmiş ve az gelişmiş ülkelerde uygulanmaya başlanmıştır. Farklı ülkelerde uygulanan planlamalar siyasi rejim farklılığı en önemli etken olmasının dışında, coğrafi yapıları, sosyal ve iktisadi gelişmişliklerinin farklı olmasından dolayı her ülke farklı planlamalar yapmaktadır (Dinler, 2008, s. 67).

Küreselleşmenin etkisi ile şehirler toplumların iktisadi kalkınmaların temel yapı taşı haline gelmişlerdir (Berber & Topal , 1996, s. 5). Bölgelerarası rekabet, şehirler ve bölgeler arasında rekabet oluşturmuştur. Bölgelerin rekabet şartlarına ayak uydurmak için yerel yatırımcıyı destekleyen, rekabetçi ve mukayeseli yeteneklerden faydalanması için bölgesel kalkınma için önemli olmaktadır (Kalkınma Bakanlığı, 2016, s. 102).

Dünyada yaşanan küreselleşme ekonomi alanını da etkilemiştir. Bu etki ile kalkınma politikaları da değişime uğramıştır. Değişen kalkınma planları hem ülkelerin hem de bölgelerinde rekabet ortamına ayak uydurmaları için sürdürülebilir bir bölgesel kalkınma politikasına ve yerel aktörlerin faaliyet alanında olduğu bir yapılanmaya gidilmiştir (Aydemir & Karakoyun, 2011, s. 15). AB'nin bölgesel kalkınma politikalarında ve bölgesel dengesizliği azaltmak isteyen en öneli kuruluşlardan biridir. Birliğe üye olan ülkelerin refah seviyelerini artırmak için çeşitli fonlar aracılığı ile yardımlar yapmaktadır.

Bütün dünyada olduğu gibi sınırlı kaynaklara sahip olan ülkemizde bölgesel dengesizlikler mevcuttur. Bu dengesizlikleri minimum seviyeye indirmek için çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Türkiye'nin kalkınmada planlı bir sisteme geçmesi DPT'nin kurulması ile başlamaktadır. Fakat bu politikalar ülkemizin siyasi rejiminden dolayı tam anlamıyla yerele indirilememiştir. 1970'li yılların sonuna doğru yeni ekonomik düzen ve merkezi yerlerdeki çekişmeler yeni politikaların uygulanması için zemin hazırlanmaya başlanmıştır (Kazgan, 2009, s. 127). Daha sonra AB'ye uyum çalışmaları sonucunda yeni planlamalar yapılmıştır. Türkiye'nin planlama politikası, bölgelerarası farklılığı en aza indirmek milli kaynakların sosyoekonomik yararı oluşturacak şekilde kullanmak temel esaslardan biridir. Kalkınma planlarındaki esas noktalar ise sürdürülebilir kalkınma, bölgesel gelişme, bölgelerarası adaletsizliği azaltmak ve dengelemek, yaşam standardının iyileştirmek ve sosyokültürel gelişmeyi sağlamaktır (DPT, 2008, s. 179). Ülkemizde bölgelerarası dengesizlikleri azaltmak için birçok politika uygulanmaktadır. Bu politikalarda başarılı sonuçlar elde etmek için bir takım ekonomik verilere ihtiyaç bulunmaktadır. Bölgesel kalkınma verileri ülkemizde TÜİK tarafından verilmektedir.

Tez çalışması giriş ve sonuç bölümleri hariç üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde büyüme ve kalkınma arasındaki farklılıklara, kalkınma politikalarına, bölge ve bölgeselleşme kavramlarının ortaya çıkışları ve tanımlarına, bölgesel kalkınma politikalarına ve bölgesel kalkınmaya katkı sağlayan faktörlere değinilmiştir. Çalışmanın ikinci bölümünde dünyada bölgesel kalkınma politikalarının gelişim süreci ve AB'de olan uygulamaları anlatılmıştır. Çalışmanın üçüncü bölümünde ise Türkiye'de bölgesel kalkınma politikalarının uygulanmaya başladığı döneme, kullanılan araçlara ve Türkiye'nin TÜİK ekonomik verileri alınarak yorumlanmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

BÜYÜME, KALKINMA KAVRAMLARI VE TEORİLERİ, BÖLGE VE BÖLGESEL KALKINMA POLİTİKALARI

1.1. BÜYÜME VE KALKINMA KAVRAMLARI VE TEORİLERİ

1.1.1. Büyüme

Büyüme, bir ülkenin kişi başı Gayri Safi Yurtiçi Hasılası'ndaki(GSYİH) zaman içinde yaşanan sürekli artışa denilmektedir (Mill, 2018). İktisadi büyümeyi açıklayan diğer bir kavramda kişi başına gelir yaşam kalitesinin artışıyla bağlantılıdır. Bir ülkede var olan işgücü, doğal ve üretim kaynakları, sermayesi, teknolojik gelişmeleri ve bilgi düzeyi yıllara göre değişkenlik göstermektedir. Büyüme bu ana kaynakların kalitesindeki ve sayısındaki artışların sonucudur. Büyüme rakamlarla ifade edildiğinden dolayı bir ülkedeki üretim kapasitesindeki artış ekonomik büyümeye neden olmaktadır. İktisadi büyümenin temel olgularından bazıları şöyledir (Jones, 2001):

- Ekonomilerin kişi başına gelir düzeyleri arasında farklılıklar vardır. En yoksul ülkelerin kişi başına gelir düzeyleri, en zengin ülkelerin kişi başına gelir düzeylerinden %5'inden küçüktür.
- Büyüme oranları, ülkeler arasında büyük farklılıklar göstermektedir.
- Büyüme oranları zaman içinde değişkendir. Bir ülkenin kişi başına gelir dağılımına bakıldığında dünya içindeki konumları sabit kalmamaktadır. Ülkeler "yoksulluktan" "zenginliğe" ya da çağın gerisinde kaldıklarında "zenginlikten" yoksulluğa" geçebilmektedirler.

1.1.1.1. Büyüme Teorileri

1.1.1.1.1. Klasik Büyüme Modelleri

Klasik büyüme teorisi D. Ricardo ile başlamış ve çoğu klasik düşünürlerin fikirleriyle oluşmuştur. Ricardo büyüme kavramını daha çok üretim faktörleri üzerinden ele almıştır. A. Smith ise büyüme ve gelişme konuları üzerinde durmaktadır. Ricardo'nun aksine Smith emekte artan verim yasaları geçerli olduğunu savunmaktadır. Çünkü girişimcilerin oluşturduğu tasarruf ve yatırımların sermayeye dönüşeceğini bu şekilde iş bölümü ve uzmanlaşmanın ilerleyeceği ve teknik ilerlemelerin ortaya çıkacağını savunmaktadır. Smith'e göre büyüme ve gelişmenin oluşabilmesi için liberal bir piyasanın ve devlet müdahalelerinin minimum seviyede olması gerekmektedir. Çünkü devlet müdahalesi girişimcilerin kar isteğini kırarak yatırımların azalmasına ve kaynakların yanlış alanlara kaydırılmasına neden olmaktadır (Atacan, 2004, s. 45).

1.1.1.1.2. Harrod-Domar Büyüme Modeli

Dünyada yaşanan 1929 ekonomik krizi ile birlikte Keynezyen düşünce sistemi gözden düşmeye başlamıştır. Keynezyen sonrası ortaya çıkan Harrod-Domar büyüme modeli farklılıkları benzerliklerinden fazla olduğu için birleştirilmiştir. Keynezyen modelin hem teorisinden hem de araştırma yöntemi açısından benzemektedir. Modelde, Harrod eksik istihdamda gerçekleşen büyümeyi tam istihdam dengesine ulaştırabilecek büyüme modeli oluşturmaya çalışmıştır. Domar ise bu analizi biraz daha geliştirerek tam istihdamda sürdürülebilirliği sağlayacak büyüme oranını tespit etmeyi amaçlamıştır (Tunalı & Yılmaz, 2016).

1.1.1.1.3. Neoklasik (Solow/Durgun Durum) Büyüme Modeli

Merkantalistlerden başlayarak günümüze kadar birçok büyüme teorisi ortaya atılmıştır. Bunlardan biri olan ve en çok kullanılan Neoklasik modellerden olan Solow modeli 1956 yılında Robert Solow tarafından yazılan "İktisadi Büyüme Teorisine Bir Katkı" makalesinden hareketle yazılmış ve diğer yıllarda birçok iktisatçının katkılarıyla geliştirilmiştir. Solow modelinin ortaya çıkış noktasının nedeni bazı ülkeler yoksulken diğer ülkelerin zengin olması temeline dayanmaktadır.

Solow modelinin temel özellikleri; rekabete dayalı piyasa şartları, dışa kapalı bir ekonomi, rasyonel hareket eden iktisadi aktörler, sermaye birikimi ve üretim fonksiyonu yer almaktadır. Nüfustaki artış, beşeri sermayedeki üretkenlik, teknoloji ve AR-GE faaliyetleri modelde içselleştirilmemiş dışsal olarak kabul edilmiştir (Özsağır, 2008). Bu modelde yaşanan gelir eşitsizliğinin zamanla giderilmesi ve bütün bölgelerin eşit gelir seviyesine ulaşması gerekmektedir. Yakınsama olarak bilinen süreç modelin temel varsayımıdır. Yakınsama, üretim faktörleri ve malların serbest hareketi olduğunda hemen oluşmaktadır. Modele göre ilk baştaki büyüme oranları ve gelir ile ilişkisinde birbirleriyle ters olmaları halinde yakınsama vardır ve aynı olduğu durumda ise aradaki fark daha da artmaktadır (Filiztekin, 2008, s. 49).

1.1.1.1.4. İçsel Büyüme Modelleri

Neoklasik büyüme modeli ekonomik büyümeyi açıklamakta faydalı olsa da yeterli olmamış ve büyüme için gerekli yaklaşımlar araştırılmaya devam etmiştir. İçsel büyüme teorisinin odak noktası teknolojik gelişmeler olmuştur. Bu model teknolojik gelişmeyi doğrudan ve dolaylı olarak ekonomiyi etkileyen olarak sınıflandırmaktadır (Yardımcı, 2006, s. 98). Bu yeni ve son yaklaşımlardan biri olan İçsel büyüme modeli, Solow modelinde dışsal olarak kabul edilen faktörlerin içselleştirilmesine dayanmaktadır. Solow büyüme modelinin devamı olan İçsel büyüme modeli ilk olarak Paul M. Romer tarafından geliştirilmiş daha sonra R.E. Lucas ve R.J. Barro'nun katkılarıyla geliştirilmiştir. İçsel büyüme modeli, iktisadi büyümeyi açıklarken ağırlık verdiği varsayımlarından en önemlileri teknolojideki değişimler, AR-GE, eğitim, bilgi birikimi ve ölçek ekonomileridir. Özellikle teknolojik yeniliklere önem verilmiş ve büyüme teorilerinde çok fazla kullanılmıştır (Şener). Kısaca içsel büyüme teorisinin maddeler halinde özellikleri şunlardır (Yülek, 1997):

I. Teknolojik gelişmenin ekonominin içinde geliştiği ve etkilendiğini.

II. Gelişmekte olan ülkeler ve gelişmiş ülkeler arasında gittikçe artan gelir adaletsizliği olan yakınsama hipotezini reddetmektedirler.

III. Ekonomik politikalarda devletin müdahalesini gerekli görmektedirler.

1.1.2. Kalkınma

İnsanoğlu var olduğu günden bu yana kalkınma kavramı ülkeler için önemli bir kavram olmuştur. Kalkınma kavramı çok geniş bir kavram olduğundan dolayı belli bir kalıba sokmak çok zor olmaktadır. Geçmişten günümüze kadar kalkınma kavramı yerine birçok alternatif kelime kullanılmaktadır. Bu kelimeler kalkınma kavramını birebir karşılamamakta fakat gelişme, büyüme, ilerleme gibi kelimeler kullanılmaktadır.

Adam Smith'in büyüme ve kalkınma anlayışında serbest ticareti savunan devletin ekonomiye müdahalesini gereksiz gören ve piyasanın kendiliğinden ilerleyişini savunmaktadır.

Ancak yaşanan Birinci Dünya Savaşı sonrasında devletin ekonomiye müdahalesinin gerekli olduğunu öne süren, kalkınma ve büyümede ihracatın önemli olduğunu varsayan Keynezci bir model ortaya atılmıştır. 1970'li yıllara kadar dünyayı etkisi altına alan Keynezyen model, 1974'te yaşanan Opec Krizi ile birlikte yerini Neo-liberal politikalara bırakmıştır (Aydın M. K., 1991).

Siyasi, sosyal ve ekonomik faktörleri bir arada bulunduran kalkınma sadece iktisadi anlamda değerlendirilerek daraltılmıştır. Yani sosyal, kültürel ve siyasi yönleri geri planda kalarak kullanılmıştır (Kaynak, 2003).

1970'li yıllarda yaşanan ekonomik sorunlar ve modernleşmenin etkisiyle kalkınma kavramı gözden düşmeye başlamıştır. Bu ekonomik sorunlar sonucunda kalkınma kavramının başarılı bir şekilde yürütülemediği ve büyümeden farklı olarak yeni bir tanımlamaya olan ihtiyacı doğurmuştur. Bu aşamadan itibaren kalkınma kavramı, geri kalmışlık ya da az gelişmişlik fikirleri çerçevesinde sağlık ve eğitim problemleri, yoksulluk, açlık gibi sosyal problemleri ele alarak büyümeden farklı olarak değerlendirilmiş ve özerk bir yapıya sahip olmuştur (Erbay & Özden, 2013, s. 6).

1.1.2.1. Kalkınma İle İlgili Temel Kavramlar

1.1.2.1.1 İnsani Kalkınma(Human Development)

BM insani kalkınmayı açıklamada GSYİH göstergelerinin yetersiz kaldığı alanlarda, beşeri sermayeye önem verilmesine ve bununla ilgili politikalara önem verilmesidir. Amarta Sen tarafından geliştirilen Human Development Index(HDI) sistemi; sağlıklı ve uzun bir yaşam, okur-yazar oranı ve Satın Alma Gücü(SGP)'ne göre GSYİH yaşam kalitesi çerçevesinde ülkelerin başarı oranlarını göstermektedir (Tüylüoğlu & Karalı, 2006, s. 57).

İnsani kalkınma da amaç toplumun eğitilmesi için gereken bütün politikaların yapılmasıdır. Toplumsal ya da bireysel olarak bütün insanlar ülkenin, bölgenin kalkınmasına katkıda bulunmak için bütün imkanlarını kullanarak rol almaktadırlar. Çağdaş ve vasıflı insan yetiştirmek için küçük yaşta eğitilmektedirler (Tolunay & Akyol, 2006, s. 119) .

1.1.2.1.2. Sürdürülebilir Kalkınma

Özellikle 1980'den bu yana kullanılmaya başlanan sürdürülebilirlik kavramı günümüzde halen kullanılmaktadır. Sürdürülebilir kalkınma birçok yazar tarafından faklı şekillerde anlatılmıştır. İngilizcede "Suistaniable Development" kavramı olarak bilinmekte ve Türkçede tam karşılığı olmasa da literatüre sürdürülebilir kalkınma olarak geçmiştir (Tıraş, 2012).

Bu kavram ile çevreyi korumak, gelecek nesillere ve şu anda yaşayan uluslara temiz bir ortam sunarak refah seviyesini artırmayı amaçlamaktadır. Fakat sürdürülebilir kalkınma kavramı ekonomik gelişim, çevrenin korunması ve sosyal gelişim parametrelerinin birbirleri ile etkileşimi sonucu oluşmaktadır. Geçmişten günümüze sürdürülebilir kalkınma kavramının gelişim aşamaları şu şekilde yaşanmıştır. 1972 Stockholm Konferansı, 1987 Ortak Geleceğimiz Raporu, 1992 Rio Zirvesi, 1996 Habitat II Zirvesi, Rio+5 Zirvesi ve Johannesburg Zirvesi gibi uluslararası süreçlerden geçmiştir (Özmehmet, 2008, s. 5). Bu süreçler sonucunda sürdürülebilir kalkınma kavramının ilkeleri ortaya çıkmıştır. Bu ilkeler (Akgül, 2010, s. 159):

Tablo 1: Sürdürülebilir Kalkınmanın İlkeleri

Çevresel Faktörler	Yeryüzünün canlılığının korunması. Yaşam estek merkezlerinin kurulması. Yenilebilir kaynakların sürdürülebilir kullanımının sağlanması. Yenilenemeyen kaynakların kullanımının minimum seviyeye indirilmesi. Çevre kirliliğinin azaltılması. Kültürel ve tarihi alanların korunması.
Ekonomik Faktörler	Halklar ve nesiller arasında adaletin özendirilmesi. Eşit olmayan takastan kaçınılması. Bir grubu zenginleştirirken diğer grubu yoksul bırakmamak. Gerçek maliyet hesaplamasının yapılması. Ahlaki iş kurallarına uygun tedarik ve yatırımların yapılması. Maliyet ve karın eşit bölüştürmesini sağlamak. Yerel piyasaları desteklemek.
Sosyal Faktörler	Yaşam kalitesinin artırılması. Sosyal adalete önem verilmesi. Kültürel ve sosyal bir bütünlük sağlamak. Kişinin güvenini ve özgür iradesini sağlamak. Karar alma sürecinde bireysel hatta ulusla arası bir katılımı temin etmek. Halka yetki verilmesi ve kapasite artırması için olanaklar verilmelidir.

1.1.2.1.3. Yerel ve Bölgesel Kalkınma

Sürdürülebilir ekonomiyi gerçekleştirmek amacıyla yerel güçlerin, bölge halkının ve kar amacı olmayan kuruluşlarla birlikte bütün halkın üretime katkısına yardım etmeyi amaçlamaktadır (Batmaz, 2019). Bölgesel kalkınma ise, bölgeler arası dengesizlikleri azaltarak ya da ortadan kaldırarak geri kalmış ve az gelişmiş bölgeleri kalkındırmak için uygulanan politikaların bütünüdür. Bu politikalarda bir bölgenin var olan kapasitesinin değerlendirilerek ekonomiye katkı sağlamasını, piyasalardaki rekabet gücünü artırmak ve bölgedeki nüfusun yaşam standardını yükseltmek için düzenlemeler yapılmaktadır (Aslan & Kaya, 2016, s. 184). Bölgesel kalkınma kavramına ileriki bölümlerde daha detaylı anlatılacaktır.

1.1.2.1.4. Gelir Dağılımı Eşitsizliği

Kalkınma ile ilgili olan bir diğer kavram olan gelir dağılımındaki eşitsizlik ülkelerde, bölgelerde ya da bütün dünyadaki ulusların gelirlerinde oluşan farklılıkların derecesini, tüketicilerin(hanehalklarının) veya diğer grupların gelirlerindeki ortalamadan sapmasını ifade etmektedir. Yaşam için zorunlu ihtiyaçlar olan yiyecek, barınma, giyecek, sağlık gibi zorunlulukların elde edilme güçlülüğünün oluşmasıdır.

Gelir dağılımındaki eşitsizlikleri belirlemek çok zor olmaktadır. Bunlardan en önemlisi 1990'lı yıllardan sonra ortaya çıkan küreselleşme olduğu söylenmektedir. Küreselleşme dışında yaşanan teknolojik gelişmeler, nüfus artışı, üretim sürecinde yaşanan Fordist üretimden Post-Fordist'e geçişler, gelişmekte olan ülkelerin hızlı büyüme sürecine girmeleri (Baş, 2009, s. 51) gelir dağılımındaki eşitsizliği artırmaya devam etmektedir. Bir ülkede ya da bölgede ekonomik yapının kırılgan olmasının sonucu gelir dağılımında eşitsizliktir. Gelir dağılımındaki eşitsizliklerinin nedenlerini belirlendikten sonra ölçülmektedir. İktisat literatürün de en çok bilinen yöntem Gini Katsayısıdır (Karaman & Özçalık, 2007). Gini katsayısı sıfır(0) değerini aldığında ya da yaklaştığında gelir dağılımı eşit, eşite yakın olmaktadır. Bir (1) değerini aldığında ya da yakın olduğunda gelir dağılımında eşitsizlik olduğunu açıklamaktadır.

1.1.2.1.5. Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği

Sürdürülebilir kalkınmanın en önemli engellerden biri toplumsal cinsiyet eşitsizliğidir. Ülke refahının sağlanması için toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin ortadan kaldırılması için insan kaynaklarına olan yatırım yapmak kaçınılmaz hale gelmektedir (Baran , 2016, s. 27).

Gelenekselleşmiş cinsiyet rollerinde erkeklerin daha da baskın olduğu, kadınların ikinci planda olduğu eşitliğin olmadığı bir güç bulunmaktadır. Erkeklere verilen değer, görev kadına verilenden daha önemli ve büyüktür. Erkek egemen bir toplumun oluşması ve hakim olmaya başlaması gün geçtikçe de artmaya devam etmektedir. Bu erkek normu genel olarak kabul edilmekte ve politikalara, uygulamalara yansımaktadır.

Bu yüzden politikalar erkekler üzerinde şekillenerek kadına yönelik toplumsal cinsiyet eşitsizliklerini ortaya çıkarmaktadır (T.C. Başbakanlık Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü, 2008).

Bu eşitsizliği ölçmek için kullanılan endeksler ve göstergeler Dünya Ekonomik Forumu, Birleşmiş Milletler(BM), Avrupa Birliği(AB) gibi uluslararası kuruluşlar tarafından ölçülmektedir. Endeksler ile sadece kadın-erkek eşitliğini değil, ülkelerin ve bölgelerin toplumsal cinsiyet eşitsizliklerini belirleyerek aralarında karşılaştırmalar yaparak endeksler ortaya çıkarmaktadır.

Dünya Ekonomik Forumu Küresel Cinsiyet Ayrımı Endeksini, AB Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Endeksi(GEI) ve BM ise Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Gelişim Endeksi(GDI), Toplumsal Cinsiyet Eşitliğini Güçlendirme Endeksi(GEM), Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği Endeksi(GII) gibi endeksler ile toplumsal cinsiyet eşitsizliğine farkındalık yaratmaya çalışmaktadırlar. (Kavas, 2018).

1.1.2.2. Kalkınmanın Temel Kuramları

1.1.2.2.1. Modernleşme Kuramı

Modernleşme olgusunun merkezi Avrupa kıtasıdır. Modernleşme Batı dışı toplumlarında gelenekselciliği ortadan kaldıran, yerine yeni ekonomik, siyasi, kültürel ve sosyal düzen getiren bir sosyal kavramdır (Arslan F. , 2011, s. 19). Yani modernleşme modern olmak değil modern olmayan toplumların modern olmaları sonucu oluşan bir döngüdür.

Klasik Sosyolojik Kuramı (Şallı, 2017, s. 62), Batı toplumlarının yaşadığı modernleşme durumunu bütün dünyanın yaşayacağı zaruri bir süreç olarak görmektedir.

İkinci Dünya savaşından sonra Batılı devletler tarafından ortaya atılan modernleşme kuramı, Batılı olmayan devletlerin, kurumların aralarındaki farkı belirginleştirmek için kullanılan bir kavram olmuştur. Savaş sonrasında ekonomide, siyasette ve toplumda yaşanan dengesizlikler gelişme, kalkınma kavramlarının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu gelişme ve kalkınma zamanla modernleşme adı altında gerçekleşmiştir.

Özellikle 1950'li yılların sonlarına doğru anlamını kavramsallaştırmaya, 1960 yıllarında amaçlarını ve temel kurallarını, 1970'li yıllarında ise Batılı toplumlar tarafından ekonomik yardımlar ile başarısız olan kalkınma planları ile eleştirilmiştir. 1970'li yıllardan sonra maruz kaldığı yoğun eleştiriler sonrasında Batı dışı toplumları anlamaya, farklılıklarını gidermeye, başarılı kalkınma politikaları yürütebilmeleri için ihtiyaçları olan kurumsal kuralları oluşturmaya yardım etmiştir (Altun, 2000, s. 153).

1.1.2.2.2. Bağımlılık Kuramı

Bağımlılık kuramı ilk kez Edward Shills tarafından "Merkez ve Çevre" makalesiyle birlikte ortaya çıkmıştır. Merkez ve çevre kuramını sosyal, siyasal ekonomik birçok yönden araştırılmıştır. Bu kuramı açıklayanlardan biri olan Shills sosyolojik olarak ele almıştır. Diğer yazarlar olan Şerif Mardin ve Immanuel Wallerstein de farklı şekillerde ele almıştır. Ekonomik olarak merkez ve çevre kuramı kapitalist sistemin var olduğu bir ülkede yaşayan toplumlar ile kapitalist sisteme yeni başlayan ya da geri kalmış toplumlar arasındaki ilişkiyi incelemektedir (Mavi, 2020, s. 50).

Buradan hareketle sanayisi gelişmiş, gelişmişlik seviyesi yüksek olan yerleri merkez, kentleşme oranı az, işsizlik seviyesi yüksek, sanayisi gelişmeyen, az gelişmiş ülkeler çevre olarak kabul edilmektedir.

Bu az gelişmiş ülkeler gelişmiş ülkeleri yakalamaya çalışırken çevre ülke konumuna getirmektedir. Bu nedenle gelişmiş ülkeleri yakalamaya çalışırken bağımlı olmaya başlarlar ve kalkınma süreçleri uzamakta ya da kalkınmada aksaklıklar oluşmaktadır.

Bağımlılık kuramının en önemli temsilcisi olan Ander Grund Frank bağımlılıktan kurtulmanın tek yolunun kapitalist sistemden tamamen izole olmaktan geçtiğini savunmaktadır (Bucak, 2003, s. 39). Ancak 21. Yüzyılda yaşanan teknolojik gelişmeler bu durumu zorlaştırmaktadır.

1.1.2.2.3. Dünya Sistemi Kuramı

Dünya sisteminin kurucusu Immanuel Wallerstein 1974 yılında yazdığı "The Modern World System" analizi ile ortaya çıkmıştır. Wallerstein'in bu çalışması Afrika'daki ekonomik dinamikleri anlamak için yaptığı çalışmalar ile başladığı bilinmektedir. Bu analiz modernleşme kuramının kalkınma, bölgesel, yerel faktörleri açıklamada yetersiz kaldığını görerek tarih bakış açısı ile kalkınma, gelişmişlik, az gelişmişlik kavramlarının bir bütün halinde incelenmesi gerektiğini öne sürmüştür (Ceylan, 2003).

Tarihi bir bakış açısıyla yapılan bu analiz feodal sistemden kapitalist bir sisteme geçiş ile birlikte dünya ekonomik sisteminin değişiminin, dönüşümünü ele alan bir yaklaşımdır. İnsanlık tarihinin ilk dönemlerine kadar uygulama alanı bulan bu yaklaşım küresel, bölgesel ve yerel ekonomileri tek merkezde toplayarak analiz etmektedir. Bu nedenle Osmanlı Devletinde Dünya Sistemi Kuramının uygulama alanı bulduğu bir yer olmuştur. Osmanlı Devletinin ne zaman kapitalist bir sisteme dahil olduğu gibi analizler yapmıştır.

Sistemin kurucusu Wallerstein ve diğer kuramcıların da eleştirdiği yönlerinden biri Avrupai bakış açsından dolayı genişleme ve modernleşme evrelerinin başlangıç noktası olarak belirleyerek Avrupa'yı etkileyen diğer bölgeleri ise etkilenen olarak belirlemiştir. Ancak yapılan çalışmalar ile Avrupa'nın da edilgen yani etkilenen bölümde olduğu Dünya Sistemlerinin varlığını da ortaya çıkarmıştır (Emeklier, 2005, s. 180).

1.1.3. Büyüme ve Kalkınma Arasındaki Farklar

Büyüme ve kalkınma kavramları tarih boyunca birbiri yerine kullanılan kavramlar olmuştur. Fakat büyüme rakamsal olarak ifade edilirken kalkınma daha çok nitel özelliklere sahiptir. Ülkelerin, bölgelerin ya da illerin sosyal, kültürel, yaşam kalitesi, gelir adaletsizliği gibi kavramları ele alarak değerlendirmektedir.

Gelişmiş ülkeler büyüme aşamasını geçip kalkınma aşamasına geçiş yapmaktadırlar. Ancak gelişmekte olan veya az gelişmiş ülkeler ise hızlı büyüme için çaba harcarken aynı zamanda gelişmiş ülkeleri yakalamak için kalkınma politikaları uygulamaktadırlar. Bu ülkeler kalkınma kavramı yerine büyüme, gelişme, ilerleme gibi kelimeleri kullanmaktadırlar. Aşağıdaki tabloda kısaca kalkınma ve büyüme arasındaki farklar anlatılmaktadır.

Tablo 2: Büyüme ve Kalkınma Arasındaki Farklılıklar

Büyüme	Kalkınma
1. Bütün ülkenin ya da bölgenin gelir artışını amaçlamaktadır. 2. Miktar artışıdır. Miktar artışı için sosyal ve iktisadi yapılarda değişime gidilmez. 3. Kantitatiftir. 4. İç(endojen) faktörlere bağlıdır. 5. Hem makro hem de mikro bir olaydır. 6. Dar bir çerçeveye sahiptir. 7. İktisat teorisi alanına dahil edilmektedir.	1. Herkesin refah seviyesinden daha yüksek bir refah seviyesine yükseltmeyi amaçlamaktadır. 2. Kalkınma yapısal gereği iktisadi ve sosyal değişmelere gitmek zorundadır. 3. Kalitatiftir. 4. Dış(egzojen) faktörlere bağlıdır. 5. Hem makro bir değişme hem de olgudur. 6. Geniş bir alana sahiptir. 7. İktisat politikası alanına girmektedir.

Kaynakça: (MGK, 2000) yararlanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

1.2. BÖLGE KAVRAMI VE TÜRLERİ

1.2.1. Bölge

Bölgenin tanımı çok fazla olmakla birlikte genel anlamda herhangi bir bölümün mekânsal, coğrafya, ekonomik, politik gibi kriterler etrafında tanımlanabilir. Bölge sözcüğünün kökeni Roma dilinde "regio" sözcüğünden gelmektedir. Roma dil havzasında "İl", "ilçe", "çevre", "sahra", "arazi", "havza" gibi karşılıkları vardır (Özel).

Bölge kavramının anlamı ve yapısı dönemlere göre farklılıklar göstermektedir. Çiftçilerin toprak, topografya ve iklim koşullarının benzerliklerine göre bazı yerleri aynı isimle tanımlamaları ile çok eski dönemlerde başlayan bölge kavramı, aynı zamanda bir mekan parçasının diğerinden olan farklarını belirtmek için kullanılmıştır (Eraydın, 2004).

Aynı toprak yapısı, mevsim ve yer şekillerine göre şekillenen bölge kavramı, İkinci dünya savaşından sonra birçok çalışma alanlarının odağı haline gelmeye başlamıştır. İktisat alanında doktorasını tamamlamış Walter Isard'ın katkısı ile önem kazanmaya başlayan bölge bilimi, zamanla bağımsız bir bilim haline gelmiştir (Arınç, 2013, s. 14).

Her bilim dalının ilgi odağı olan bölge, sosyal bilimlerde uluslararası ilişkiler, ekonomik birleşme, yönetsel alanlar, kültürel ya da ortak dil özellikleri, iklim benzerlikleri gibi ortak özelliklere sahiptir. Bölgesel Gelişme ve Planlama olarak da bilinen Bölge Bilimi, sosyal ve ekonomik yapının arasındaki ilişkiyi mekan üzerindeki değerlendirmesinden dolayı karmaşık bir yapıya sahiptir. Bu karmaşık yapı Fransız iktisatçı Boudveille tarafından yapılan ve en çok kullanılan bölge türleri; homojen, polarized(kutuplaşmış) bir diğeri de bölgesel gelişme politikası için ortaya çıkan plan bölgeleridir (Mutluer, 2004). Ayrıca ekonomik gelişmişlik bakımından bölgeler gelişmiş, az gelişmiş ya da gelişmekte olan bölgeler olarak ayrılmaktadır.

1.2.2. Bölge Türleri

Bölgeler sınıflandırma açısından mekânsal, ekonomik ve gelişmişlik bakımından gruplara ayrılmaktadır.

1.2.2.1. Homojen Bölge

Tek özellikten oluşan ve diğer alanlardan farklı olan bölgelerdir. Homojen bölgelerin amacı doğal ve beşeri hayatın özelliklerinin istatistiki verilerini sınırlandırmak ve kategorize etmek, bölgesel gelişmeleri karşılaştırmak amacıyla oluşturulmuş bölgelerdir (Aksoy, 2012). Dağlık bölgeler, toprak bölgeleri, sığ ve seyrek nüfus bölgeleri, tarım bölgeleri gibi örnekler verilmektedir.

1.2.2.2. Polarized (Kutuplaşmış) Bölge

Bu bölgenin amacı şehir merkezlerindeki mal ve hizmet gibi yatırımların sınırlarını belirlemek ve eşit dağıtılmasını sağlamak için geliştirilmiştir. Seçilen merkez şehir bölgenin ana noktası olup ismini ondan almaktadır. Yani merkez düzey bölge ile diğer alt düzey düzeyler arasında bağlantıyı oluşturmaktadır.

1.2.2.3. Plan Bölgeler

Plan bölgeler belli amaçların gerçekleştirilmesi ve uygulanması için oluşturulan bölgelerdir.

Bir ihtiyaç durumunda ortaya çıkan plan bölgelerin amacı devlet yatırımlarının ve ekonomik kaynakların verimli kullanılmasını ve eşit bir şekilde dağıtılmasını amaçlamaktadır. Merkezi idarenin yetkisi altında kurulan ve gerektiğinde yerel yönetimlerden de yardım alınmaktadır (Zeren, 2018).

Plan bölgelerini diğer bölgelerden ayıran temel unsur diğer bölge türlerinde daha önce var olan ilişkiler yeniden biçimlenirken, plan bölgede ilişkilerin değiştirilerek planlama sonucunda amaçlanan kriterlere göre bölge belirlenmektedir (Çalış, 2019).

1.2.2.4. Ekonomik Gelişmişlik Bakımından Bölge

İktisadi özellikleri bakımından bölgenin aksine gelişmişlik özelliklerine göre sınıflandırılan bölgeler değişim ve gelişim içinde yani dinamik bir yapı sunmaktadırlar. Buradan yola çıkarak gelişmiş, az gelişmiş, gelişme durumundaki az gelişmiş bölge ve potansiyel bakımından az gelişmiş bölgeler olarak sınıflandırılmaktadır.

Gelişmiş bölge; milli gelir seviyesi ve büyüme hızı ülke ortalamasının üstünde olan ve sosyal ve kültürel bakımından değerlendirilen bölgelere gelişmiş bölge denmektedir. Az gelişmiş bölge; gelişme potansiyeli önceden olup daha sonra kaybetmiş veya gelişme potansiyeli hiç olmayan bölgelerdir. Gelişme durumundaki az gelişmiş bölgelerde; gelir seviyesi ülke ortalamasının altında olmasına rağmen gelişme hızı ortalamanın üstünde bulunmaktadır. Bu ülkelerde var olan kaynakların etkin kullanılmaması, kamu ve özel sektörün gerekli yatırımları yapmaması ve mevcut iş gücünü kullanmamasından dolayı ülke az gelişmişlik içinde gelişme sağlamaya çalışmaktadır. Son olarak potansiyel bakımından az gelişmiş bölge ise, mevcut gelişmişliğini kaybeden bölgeler olarak tanımlanmaktadır (Acar T. , 2006, s. 7).

Bu tanımların dışında yönetim bölgeleri, coğrafi, sınır ötesi ve bağımsız bölgeler gibi bölge türleri de bulunmaktadır. Ele aldığımız konu itibariyle üzerinde duracağımız bölge türü plan bölge tanımıdır.

1.3. BÖLGESELLEŞME

Dünyada yaşanan Sanayi Devrimi ülkeleri ticaret antlaşmaları yapmalarına itmiştir. Yapılan ticaret antlaşmaları bölgeselleşme kavramını öne çıkarmış ve teşvik etmiştir. Eski bölgeselleşme 1950'li ve 1960'lı yıllarda ortaya çıkmış ve bu sistem özellikle gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasında rağbet görmüştür.

İkinci Dünya Savaşından sonra dünya ekonomisindeki büyük değişiklikler, uygulanan ticaret antlaşmalarının çoğu coğrafik ve ekonomik gelişmişlik yapısı birbirine yakın ülkeler arasında gerçekleşmiştir.

1945'ten sonra Avrupa'daki politik ve ekonomik düzen, yaşanan Soğuk savaş ve iki kutuplu dünya düzeni, 1950 sonrasında birçok ülkenin bağımsızlığını kazanması, 3. Dünya ülkelerinin siyasi hareketleri ve her ülkenin kendi ihtiyaçlarını ve tercihlerini karşılaması eski bölgeselleşmenin ortaya çıkmasında etkili olmuştur. Yani bu dönemde ki bölgeselleşme hareketleri daha çok ülkelerin siyasi ve güvenliklerini korumak için bir araya geldiği toplulukların oluşturduğu bölgeselleşme hareketleridir. Soğuk savaşın bitmesi ve dünyada yaşanan küreselleşme, şehirleşme hareketleri 1980 de yeni bölgeselleşme hareketinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu hareket daha kapsamlı, etkili ve daha uzun sürecek bir uygulama alanına sahip olacağı gözlemlenmektedir (Çalışkan, 2011, s. 4). Çalışkan'nın (2011) oluşturduğu tablodan hareketle eski ve yeni bölgeselleşme sistemlerinin bazı farklılıkları şöyledir:

Tablo 3: Eski ve Yeni Bölgeselleşmenin Ölçütleri

Eski Bölgeselleşmenin Ölçütleri	Yeni Bölgeselleşmenin Ölçütleri
➢ Soğuk savaş dönemi ve iki kutuplu dünya düzeni.	➢ Çok kutupluluğa kayan dünya düzeni: ekonomik olarak çok kutupluluk.
➢ İthal ikameci kalkınma politikaları, içe dönük ekonomi uygulamaları.	➢ İhracata yönelik kalkınma politikaları, dünya ekonomisi ile bütünleşme politikaları.
➢ Planlı ve karma ekonomi modelleri.	➢ Neo-liberal ekonomi politikalar.
➢ Bölge içi ticaretin artması ve önem verilmesi.	➢ Ticarette açıklık, yabancı yatırımın önemi ve açık bölgeselleşme.
➢ Bölgesel rekabet.	➢ Küresel rekabet.
➢ Alt yapı, eğitim sağlık sorunları (Özellikle gelişmekte olan ülkelerde).	➢ Bilgi ve iletişim teknolojisindeki, ulaşım ve lojistik alanındaki politikaların artması ve kapsamlı hale gelmesi.
➢ Ticaret bariyerlerinin kaldırılması.	➢ Derin bir etkileşim ve bütünleşme.

Kaynakça: (Çalışkan, 2011)

1.4. BÖLGESEL KALKINMA

Kalkınma kavramının bir alt basamağı olan "Bölgesel Kalkınma" günümüzde hala geçerliliğini koruyan bir olgudur. 18. yüzyılda yaşanan sanayi devriminden sonra ülkelerin, hızlı sanayileşme sürecine girmesiyle birlikte hızlı bir büyüme yaşanmıştır.

Bu olay sonucunda gelişmiş, az gelişmiş ve geri kalmış ülke kavramları ortaya çıkmıştır. 1929 Büyük Buhranın etkisiyle de devam eden bu süreç İkinci Dünya Savaşının tahrip edici etkileri ve teknolojik gelişmeler batı ülkelerinde bölgesel dengesizlikleri daha fazla artırmıştır (Akbulut & Göküş, 2017). İstikrarlı bir büyüme ve ekonomide sürdürülebilir hedeflerin birlikte gerçekleştirmek amacıyla 20. yy ortalarından itibaren bölgesel kalkınma politikalarına verilen önem artmaya başlamıştır. Bu politikaların temel amacı üretim faktörlerinde verimliliği artırarak bölgeler arası adaletsizliği ortadan kaldırmaktır. Yaşanan küreselleşme ile birlikte 1980'lerde merkeziyetçilikten uzaklaşılarak neoliberal politikalar gündeme gelmeye başlamıştır. Bu politikaların amacı kırsal bölgelerin ve yeni girişimlerde bulunan işletmecileri ulusal büyümeye olan katkılarını artırmaktır (Bozkurt, 2019).

Bütün gelişmiş ya da gelişmekte olan ülkelerin ekonomik ve sosyal gibi konularda bölgesel dengesizlikler geçmişte yaşadığı ve yaşamakta olduğu bir gerçektir. Ancak bölgesel dengesizlikler ülkelerin, ekonomik ve siyasi konularının gündeminde olmasına rağmen gerekli önemi İkinci Dünya Savaşı sonrası görmüştür. Savaşın sonunda bağımsızlıklarını kazanan yeni ülkelerin ortaya çıkması ve Batı ülkelerinin savaşın verdiği tahribatı azaltmak için kalkınma politikalarını gerçekleştirmek için kalkınma kavramına yer verilmiştir. Bu dönemden sonra bölgesel kalkınma kavramı kalkınma ekonomisinin alanına girmeye başlamıştır. Bölgesel kalkınma ile birlikte ekonomik ve sosyal kalkınma problemi mekânsal bir boyutta incelenmeye başlamıştır. 1970'lerden sonra başlayan küreselleşme, bölgesel kalkınma politikalarında büyük değişimlere yol açmıştır.

Küreselleşme ve hızla artan ekonomik rekabet ortamlarında değişen ekonomiyle birlikte ortaya çıkan baskılar ve şiddete çözüm bulmak, ayrıca bu dönemdeki fırsatlardan yararlanmak için dönüşüm politikaları ile bölgesel kalkınmanın amaçları ve araçları değişmiştir. Merkeziyetçi yani geleneksel kalkınma politikalarından bölgenin odak noktası olduğu bir kalkınma anlayışı ortaya çıkmıştır.

Yeni kalkınma anlayışının amacı bölgenin sorunlarını amaçlayan ve dışarıdan herhangi bir baskı olmadan politikaların uygulanmasıdır. Bu yaklaşımın en önemli aktörü ise Bölgesel Kalkınma Ajansları(BKA) olmuştur (Akış, 2011).

Eski ekonomik kuramları yeni döneme uyarlamada yaşanan zorluklardan dolayı yeni iktisadi ekollerin ihtiyacını doğurmuştur. 1970'te ortaya çıkan Post-Fordizm anlayışının ortaya çıkardığı Esnek Üretim Sistemi ve ekonominin uluslararası bir boyuta ulaşması yeni bölgesel kalkınma kavramının yeniden yorumlanması gerektiğini ortaya çıkarmıştır. Bu teorilerden bazılarını yukarıdaki büyüme teorilerinin anlatıldığı bölümde açıklanmıştır. Onlara ek olarak diğer bölgesel kalkınma teorileri kısaca anlatılacaktır (Deviren & Yıldız, 2014).

1.4.1. Bölgesel Kalkınmanın İlkeleri

Bölgesel kalkınma için gerekli olan ilkelerden olan, sosyal karlılık, kalkınmanın kutbu ve halkın katılması ilkeleri birbirinin tamamlayıcısı niteliğindedir.

1.4.1.1. Sosyal Karlılık İlkesi

Yatırımcıların üretime karar vermelerindeki en önemli amaç karlılığın yüksek olmasıdır. Kısa vadede maksimum kara ulaşacakları mal ve hizmetleri belirleyip işletmenin hangi bölgede kurulmasına karar vermektedirler. Yani en fazla fayda sağlandığı alanlara diğer bir deyişle gelişmiş bölgelere yoğunlaşarak yatırımların tek bir alanda toplanmasına zemin hazırlamakta ve uzun dönemde verimli olabilen ve sosyal karlılığı yüksek olan geri kalmış bölgelerde yatırım yapmak istememektedirler.

İşte bu süreçte bölgesel kalkınmada sosyal karlılık ilkesi devreye girmektedir. Bu ilkeye göre, devlet uzun vadeli ve sosyal karlılığı yüksek olan yatırımları geri kalmış bölgelerde kendisi yapmaktadır.

Eğer devlet bu geri kalmış bölgelerde hareketliliğini artıran yatırımları yapmadığı sürece bölgesel bir kalkınmadan söz edilemez.

1.4.1.2. Kalkınmanın Kutbu İlkesi

Perrox tarafından geliştirilen bölgesel kalkınmanın ikinci ilkesi olan kalkınmanın kutbu kriteri ilk başta belirli bir bölgede başlayarak zamanla diğer bölgelere yayılır. Gelişme potansiyeli olan ve bunu zamanla avantaja çevirerek kalkınma kutbu haline gelerek daha sonra ekonomik olarak yoğun merkezler haline gelerek hem kendi bölgelerinin kalkınmasına hem de çevre bölgelerin gelişmesine ve kalkınmasına faydalı olacaktır (Yılmaz & İncekaş, 2018).

1.4.1.3. Halkın Katılması İlkesi

Bölgesel kalkınmanın ilkelerinden sonuncusu olan halkın katılması ilkesi herhangi bir bölgede, yörede kalkınma faaliyetlerinin yürütülebilmesi için, bölgedeki halkın karar ve uygulama süreçlerinde fiili veya danışan rolünde bulunmalıdır.

Bölgesel kalkınmada kalkınma kutbunun oluşabilmesi için ekonomik ve sosyal bir ortamın meydana gelmesi gerekmektedir. Çünkü bölge halkının aktif olarak faaliyetlere katılması, bölgede motivasyonun artmasına sebep olmaktadır. Bu motivasyon ile bölgedeki ya da yöredeki halk, merkezi ve yerel yönetimlerin aldığı kararları kolay bir şekilde benimseyecektir.

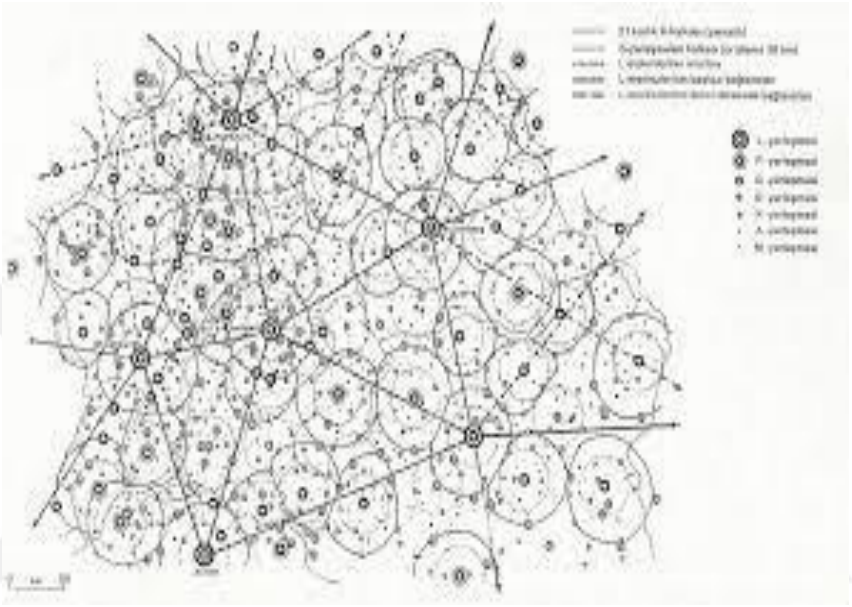
1.4.2. Bölgesel Kalkınma Teorileri

1.4.2.1. Merkezi Yerler Teorisi

Alman coğrafya bilim uzmanı Walter Christaller'in geliştirdiği bir teoridir. Christaller Güney Almanya'da bulunan yerleşim alanları ve merkezleri üzerine yaptığı çalışmada bu alanların düzenli bir şekilde dağılımını fark etmiştir. Bunun üzerine "Güney Almanya'da Merkezi Yerler" isimli çalışmasını 1933 yılında yayınlamıştır (Dinler, 2008).

Yerleşmeler arasındaki ilişkileri inceleyen Christaller, şehirlerin büyüklük ve dağılışını istatistik olarak nasıl bir görünüm içinde olduklarını tespit etmeye çalışmıştır.

Haritalar üzerinde çalışma yapan Christaller Almanya'daki aynı büyüklükteki şehirler inceleyerek bir çizgi üzerinde birleştirmiş ve ulaşım ağlarını da ekleyerek aynı büyüklüğe sahip şehirlerin aralarındaki mesafeyi hesaplamıştır. Yaptığı araştırmalar sonucunda aynı büyüklüğe sahip şehirlerin ağlarının üçgen hatta bazen eşkenar üçgen oluşturduğu ve bunların birleşim ile altıgen bir yapı oluşmaktadır. Chirstaller, Güney Almanya'yı 7 kademeye ayırmıştır (Tümertekin & Özgüç, 2019).

Şekil 1: Güney Almanya Yerleşme Merkezlerinin Kademelenmesi

Kaynakça: (Christaller, 1933)

Merkezi yerler kuramının ana noktasında, küçük alanlarda bulunmayan ürünlerin merkezi yerlerde bulunması ve bu merkezlerden tüketimlerin alınması. Tüketicilerin mal ve hizmet alımında bu yerlere gitmesi yerleşmelerin ana merkez konumuna gelmesine neden olmaktadır. Bundan dolayı da merkezler arası bir sıralama meydana gelmektedir. Yani merkezin seviyesi, sahip olduğu niteliklere göre şekillenmektedir. Dolayısıyla alt seviyedeki merkezler üst kademedeki alanların etkisinde kalmaktadırlar (Sakarya, 2013).

Merkezi yerler kuramının temel özellikleri şunlardır (Şenol & Kemeç, 2018):

- Bütün bölgeler tekdüzedir(izotorpik).
- Bütün bölgelerde nüfus sayısı eşit dağılmıştır.

- Doğal kaynaklar her yere eşit dağılmıştır.
- Herkes eşit alım gücüne sahiptir.
- Her yere ulaşım maliyetleri eşittir.
- Tam rekabet piyasası şartları geçerlidir.

1.4.2.2. Sektörler Teorisi

Sektörler Teorisinin ifade ettiğine göre ülkenin ekonomisinin gelişebilmesi ve kalkınabilmesi sadece sektörlere bağlıdır. Özellikle tarım sektöründe çalışanların sayısı artar ise zamanla kişi başına gelirin düşmesine neden olmaktadır. Fakat çalışan sayısındaki azalış ise kişi başına geliri artıracaktır. Tarımda çalışan sayısının sanayi sektörüne yönelmesi ile sanayi sektörünün gelişeceği varsayılmaktadır (Yıldız, 2014, s. 21).

1.4.2.3. Yeni Sanayi Odakları Teorisi

1970 yılında başlayan küreselleşmenin etkisiyle üretim sisteminde eğişimler yaşanmıştır. Fordist üretim sisteminden Post-Fordist üretime geçiş yaşanması ile Neo-liberal politikalar gündeme gelmeye başlamıştır. Henry Ford'un kendi fabrikasında uygulamaya başladığı Post-Fordist üretim sisteminde düşük maliyet ile çok fazla ürün üretilmesidir. Bu üretim sistemi teknolojik gelişimin ve iş bölümü, tesisin büyüklü ile ürün taleplerinin tüketici tarafından belirlenmesine önem vermiştir. Yani kitlesel üretimden özel üretime geçiş aşaması olarak bilinmektedir (Dinler, 2013).

1970'lerde yaşanan olaylar sonrasında kalkınma ve sanayi alanlarında mekan açısından farklılıklar olduğu için yeni sanayi alanlarında yeni odaklar meydana gelmiştir. Bu yeni sanayi odakları yerelleşmenin var olduğu, ortak pazara ve kaynağa sahip firmaların yoğunluklarını içermektedir. Bölgesel gelişim için olan yerel aktörlerin uluslararası rekabette güçlü olmaları sağlamaktadır (Akpınar, Taşçı, & Özsan, 2011).

1.4.2.4. İhracat Merkezleri Teorisi

İhracattaki artış oranı ya da miktarı, yatırım ve verimlilik üzerinde olumlu bir etkiye sahiptir.

İhracatın büyüme üzerinde olumlu etkisinin var olduğunu savunan görüşlerin altında yatan temel David Ricardo'nun "Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi"nden kaynaklanmaktadır (Aytekin, 2015).

Bu teoride, ihracat artışı kaynak dağılımında etkinliğe, tam kapasite kullanım oranında çalışmayı, ölçek ekonomilerinin ve yeni teknolojilerin kullanılması verimlilik artışına; döviz gelirlerindeki artış ise sermaye ve ara mal ithalatında artışa sebep olmaktadır. Yapılan sermaye ve ara mal ithalatı sermaye oluşumuna, verimlilik artışı çıktıda büyümeye neden olmaktadır. Yani ihracat artışı doğrudan çıktıda büyümeye zemin hazırlamaktadır.

İhracatın yatırım ve verimlilik üzerindeki olumlu etkisi hem ulusal hem de bölgesel ekonomik artışa sahip olmaktadır. Bunları anlatan en önemli modellerden olan Kaldor(1970) ve Thirwall(1975) modelleridir (Ersin, 2018). Kaldor'a göre ihracattaki artışın bölgesel düzeyde imalat sektörü artışı, GSMH'i ve iş gücü verimliliğine etki etmektedir. Artan ihracat ile maliyetlerin azalışı çıktıda maliyet azalması ile sonuçlanmaktadır. Çıktıların azalması ile yatırım oranları artmaktadır (Kara M. A., 2020). Yani Kaldor'a göre bölgelerin kümülatif büyüme aşamalarında ihracat önemli bir kalem olmaktadır.

1.4.2.5. Kalkınma Kutupları Teorisi

F. Perrox tarafından 1950 yılında "Economic Space: Theory and Aplications" (Ekonomik Alan: Teori ve Uygulamalar) adlı makalesinden geliştirilen Kalkınma Kutupları Teorisi çağdaş dünyanın birçok yerinde kullanılmış ve ekonomik kalkınma planlama stratejilerinin en önemli kaynaklarından biri olmuştur. Perrox bu makalesinde ekonomik kalkınma sürecinde yeniliklerin ve yenilikçilerin önemli olduğuna dikkat çekiyor. Fakat uzun dönemde bölgesel ekonomik büyüme ve yapısal değişiklikleri açıklamada çok sınırlı ve yetersiz kalmıştır (Thomas, 1975). Kalkınma kutbu teorisinin bilinen bir örneği ABD'deki Appalachian bölgesinde uygulanmış stratejidir.

Bu bölge sanayileşmiş ve kentleşmiş iki bölge arasında yer almaktadır. Bu bölgedeki geri kalmışlığının en büyük sebepleri üretici hizmetleri ve eğitimli işgücüdür.

Bu nedenle 1965'te Bölgesel bir komisyon kurularak kamu yatırımlarının dağılımının aksine gelecekteki büyüme potansiyeli olan alanlarda kamu yatırımlarını yoğunlaştırdı.

Bu alanlarda kültürel, sosyal, istihdam, ticaret olanakları olan ya da en yüksek olanaklara sahip bir "büyüme merkezi" oluşturulmuştur. Fakat teori ve uygulama arasındaki tutarsızlıklar, yer seçimi ve büyüme merkezi olarak tanımlanmayan birçok alanın tanımlanması teoriye getirilen eleştirilerdendir (Rossi, 2019, s. 7).

1.4.2.6. Birikimli Nedensellik Teorisi(Cumulative causation)

İsveçli bir ekonomist olan Gunnar Myrdall tarafından geliştirilmiştir. Myrdall'ın Birikimli Nedensellik Teorsi ilk olarak 1944'te Amerika'da yayınlanmıştır. Beyazların siyahlar üzerindeki ayrımcılığı ve siyahların düşük yaşam standardı arasındaki "kısır döngüyü" vurgulayarak bu soruna uygulanmıştır. Bu teori 1950'lerin sonlarında gelişmiş yani refah devletleri ile az gelişmiş ülkeler arasındaki eşitsizliği ele almaktadır. Myrdall gelişmiş ülkeler arasındaki "kısır döngüyü" fark etti ve değer öncüllerini takip ederek bir "refah dünyasının" olmasın gerektiğini vurguladı. Yani bu teori ekonomik süreçlerde kümülatif ve döngüsel etkileri vurgulayarak, piyasa sisteminde ekonomik değişimleri endojen bir olgu olarak kabul etmiştir. Teori dört tezden oluşmaktadır. Bunlar (Fujita, 2007):

- Temel tez "geri yıkama etkileri" (backwash effects).
- Tam tersi ya da istisnai tez yayılma etkileri1spread effects" .
- Analizin kapsamına yönelik kurumsal faktörler tezi.
- Siyasi etkilerin tezi.

1.4.2.7. Yeni Ekonomik Coğrafya Yaklaşımı

Paul Krugman tarafından 1990'lı yıllarda ortaya atılan Yeni Ekonomik Coğrafya Yaklaşımı ekonomik faaliyetlerin neden sadece belirli alanlara yoğunlaştığı sorusu sonucu cevaplanmıştır. Eksik rekabet teorilerinin kullanılması ile getirilerin mekânsal özelliklerini baz alan yaklaşımdır.

Ekonomik faaliyetlerin çoğunun belirli alanlarda yoğunlaşması gelişmiş ülkelerde nüfusun yoğunlaşması bu bölgelerde sanayi ve hizmet merkezlerinin burada toplanması bu bölgelerin ticaret merkezleri konumuna getirmektedir.

Yeni Ekonomik Coğrafya Yaklaşımı da ekonomik faaliyetlerin bu coğrafik dağılımını ifade etmektedir (Deviren & Yıldız, 2014).

Tablo 4:Coğrafi Yoğunlaşmaya Etki Eden Kuvvetler

Merkezcil kuvvetler	Merkezkaç kuvvetleri
Pazar büyüklüğü ve etkileri	Hareketsiz üretim faktörleri
Yoğun işgücü piyasaları	Arazi kiraları
Saf negatif ölçek ekonomiler (saf negatif dışsal ekonomiler)	Saf negatif ekonomiler

Kaynakça: (Krugman, 1999, s. 8)

Ekonomik sektörlerin çok az alanlarda yığınlaşmasının nedeni birbirine zıt iki etkileşimi ile anlatılmaktadır. Bu iki zıt kuvvet merkezcil ve merkezkaç kuvvetleridir. Teknoloji dışsallıkları olarak bilinen merkezcil kuvvetler Marshall'ın dışsallıklarından gelmektedir.Genel özellikleriyle kuramın temel özelliklerini bu şekilde ifade edebiliriz. Merkez ve çevre olarak ikili bir yapıya sahiptir. Merkez bölgede artan ölçek getirisi, eksik rekabet şartlarının olduğu, ürünün ticareti serbest olmayan özellikleri vardır. Çevre bölgede ise sabit ölçek, tam rekabet şartları ve serbest ürün ticaretinin yapıldığı modeldir (TUSİAD, 2008, s. 28).

1.4.2.8. Yeni Bölgeselcilik Anlayışı

1950 ve 1960 yılları ile savaşın etkisinin bitmesi ve yeni ulusların ortaya çıkması ülkeleri ekonomik olarak kalkınma yoluna götürmüştür. Keynezyen teorilerden yola çıkarak oluşturulan bölgesel ve yerel kalkınma planlarında devletin rolünün olduğu dengeli bir kalkınma modeli benimsenmiştir. Ancak bölge kavramının çok geniş ve açık olmayan bir kavram olmasından dolayı kalkınma planlarının mekânsal boyutu incelenememiştir. Bu dönemdeki bölgesel kalkınma planları daha çok devletin refahı ve ulus devletin öne çıktığı düzenlemeler olmuştur. 1970'lere kadar önemini koruyan eski bölgesel kalkınma politikaları yaşanan ekonomik bunalım, gelişmiş ve az gelişmiş bölgelerdeki gelir uçurumunun artması, kitle üretim ve tüketim sistemin değişmesi eski bölgesel kalkınma politikalarının önemini azaltmış yerine devlet müdahalesinin az olduğu yerel kuruluşların ön planda bulunduğu kalkınma politikaları gelmiştir.

Yukarıda bahsedilen nedenlerden dolayı 1970'li yılların sonlarına doğru yeni bölgeselcilik anlayışı hakim olmaya başlamıştır. Neoklasik teorilerin tekrar gündeme gelmesi ve yerel, bölgesel girişimlerin olduğu endojen bölgesel kalkınma anlayışı gündeme gelmiştir (Çakmak & Erden, 2004).

Yeni bölgeselcilik anlayışında devletle birlikte ya da devletten bağımsız bir kalkınma anlayışının yerine yerel ve bölgesel otoriteyi politikalara dahil ederek hareket etmesidir. Yerel ve bölgesel politikaların yanı sıra kalkınmanın içselleştirildiği, yeni buluşların ortaya çıkması, inovasyon ve teknolojinin öneminin arttığı kalkınma modelinde bölgelerin rekabet gücünü artıran politikalara önem verilmiştir.

1.4.4. Bölgesel Kalkınma Politikalarının Amaçları

Bölgesel politikaların temel amaçları yatırım politikasını amaç edinerek, farklı politikalardan yaralanarak, bölgelerin gelişmesi için oluşturulan amaçlar bulunmaktadır. Bunlar; büyüme, istikrar ve eşitleme ve dengelemedir.

1.4.4.1. Büyüme

Büyüme yaklaşımı; yatırım politikası seçeneklerine bağlı olarak, bölge içinde üretim faktörlerinin rasyonel dağılmasını sağlamaktadır. Bu politikanın temel amacı bölgesel ihracatın artırılması ve yığılma ekonomileri oluşturmaktadır. Bir merkezin ana yığılma bölgesi seçilerek, bölgesel çalışmaların ana noktası olarak geliştirilmesi hedeflenmektedir. Daha sonra tercih edilen yatırım politikasına göre üretim faktörlerinin mekana optimal dağılımına önem verilmektedir (Taştekin, 2018).

1.4.4.2. İstikrar

İstikrar amacında bölgenin ekonomik olarak beklenen seviyeye gelmesidir. Bölgenin ekonomik olarak çeşitli faaliyetlerin yapıldığı bir alana dönüştürmek için uygulanan politikalardır.

İstikrarın sağlanması için beklenmedik krizlere karşı dayanıklılık sağlayacak yapısal politikalar oluşturulurken diğer taraftan da yaşam kalitesini artıran ve çalışma şartlarını sağlayacak politikalar oluşturulmalıdır (Taştekin, 2018, s. 72).

1.4.4.3. Dengeleme ve Eşitleme

Eşitleme ve dengeleme; bölgeler arasındaki dengesizliği azaltmak, kaynakların eşit dağıtılmasını sağlamaktır. Bölgeler arasındaki dengeleme açısından belirlenen politikalar, kuruluş yeri ve alt yapı politikalarına, yerleşim yeri ve şehirleşmeye bağlı olarak planlamalar yapılmaktadır (Özdemir, 1999).

Bölgesel kalkınma politikalarının amaçları bölgesel gelişmenin özelliklerine göre birbirleri ile uyum ya da bütünleşme sağlayarak bölgesel stratejiler geliştirmek zorunda kalmaktadırlar.

1.4.5. Bölgesel Kalkınma Politikalarının Araçları

Bölgesel kalkınma politikalarının araçları ve amaçları belirlenmeden önce oluşturulmasında dikkat edilmesi gerekenler bulunmaktadır. Bunlar (Filiztekin, 2008):

- Bölgesel yan etkiler, üretimin verimliliği ve etkinliği ülkenin tamamında mekânsal boyutuna göre değişebilmektedir. Ulusal bir politika belirlenirken bunun etkileri bölgesel düzeyde olumsuz veya etkisiz olmaktadır.
- Bölgesel bütünleşim (entegrasyon) etkisi, bölgeler arası serbest ticaret sonucu ortaya çıkmaktadır.
- Eşik etkisi, bölgeler arasında malların geçişi için uygulanan politikalar sınırlı ise eşik değeri geçilemeyecektir.
- Kitlenme etkisi(lock-in effect), bölgede gerçekleşen aşırı nüfus göçü ya da bölgeye yapılan göçler sebebiyle bölgesel farklar ve eşitsizlikler artacak ve önlenemez hale gelecektir.
- Seçme etkisi, bölgeler arasında malların geçişinde herhangi bir kısıtlama yoksa sadece bir bölgeye ait planlama yapılmadığı gibi olumlu bir sonuçta alınmayabilir.
- Eşgüdüm etkisi, kurumların, bireylerin uygulanacak ya da uygulama beklentisi içinde düşündüğü politikalar piyasayı olumlu etkilemektedir.

1.4.5.1. Bölge Planlama

Bütün bölge planlamalarının amacı ülke veya bölge nüfusunun refahını eşitlemek ve yükseltmektir. Bu amacı gerçekleştirebilmek için kullandığı temel araçlar bölgesel planlamayı dikkate alarak yerelin önceliklerinin belirlenmesidir. Ancak ulusal kalkınma planları, kalkınmayı belirli bir hıza ulaştırmak için kaynaklardan faydalanmak için amaçlar belirlerken bölge planlamaları ise ulusal kalkınma planlarının göz ardı ettiği coğrafi kısmını ele alarak kalkınmanın mekânsal boyutunu dahil etmektedir.

Bölge planlamasının bir diğer nedeni ise planlama çalışmaları arasında birliktelik sağlamaya uygun olmasıdır. Bölge planlaması, geri kalmış bölgelerdeki sosyal, kültürel, alt yapı ve ekonomik yoksunlukları gidermek için uygulanmaktadır. Türkiye'de ve gelişmekte olan birçok ülkede bölgeler arası gelişmişlik farkını azaltmak, kaynakları rasyonel bir şekilde kullanmak için bölgesel planlamalar en önemli araçlardan biridir (Ersöz, 2009).

Bölge planlarının ortaya çıkmasının temel nedenleri ise (MGK, 2000, s. 6);

- Gelişmiş bölgeler ile az gelişmiş bölgeler arasında oluşan gelişmiş farkını azaltmak veya ortadan kaldırmak.
- Bölgelerin yeterli kaynaklara sahip olmasına rağmen sermaye, teknolojik, doğal şartlar veya işgücü yetersizliğinden dolayı ortaya çıkan sorunları gidermek için kalkınma politikaları uygulamak
- Teknolojik gelişmeleri yakalayamadığı için eskiden sanayileşmiş bölgeleri kalkındırmak.
- Metropol gibi büyük şehirlerin planlamasının yapılması için bölge planlamalarına ihtiyaç duyulmaktadır.

Bölgeler arası dengesizliği gidermek için bölge planlarının dışında kalkınmada öncelikli yöre, yatırım teşvikleri, organize sanayi bölgeleri, sosyal sorumluluk ve kırsal kalkınma projeleri yer almaktadır.

1.4.5.2. Kamu Yatırımları

Bir maliye politikası aracı olan kamu yatırımları politikası iktisat kuramlarında farklı görüşler mevcuttur.

Keynezyen teoriye göre kamu yatırımları ekonomide istikrarı sağlayan araçlardan biridir. Toplam talebin bir bileşeni olarak kabul edilerek talep yetersizliğinin olduğu süreçlerde kriz dönemlerinde kullanılmaktadır. Neo-klasik ekolüne göre ise kamu yatırımları uzun vadede özel yatırımlarda dışlama(crowding-out) etkisi yarattığı için kısa vadeli geçerli olduğunu ileri sürmektedir.

Ancak bölgesel ve yerel kalkınma politikalarında Modern mali görüşe göre kamu yatırımlarının yayılma etkileri bulunmaktadır. Yayılma etkisine göre bir bölgedeki kamu yatırımları diğer bölgelerdeki özel yatırımları uyarabilmektedir (Topal, 2017, s. 188-189). Bu yayılma etkisi pozitif veya negatif olmaktadır. Fakat bu görüşe göre bazı bölgelere yapılan özel yatırımlar bölgenin dışında da ülkenin teknolojik gelişmesini hızlandırıp ekonomik olarak büyümektedir.

1.4.5.3. Teşvik Tedbirleri

Ekonomik kalkınma ve sanayileşmenin geliştirilmesi için tarih boyunca devletler teşvik tedbirlerini kullanmışlardır. Gelişmiş, az gelişmiş, gelişmekte olan ülkelerde yatırımın, üretimin, istihdam oranlarının artırılması ve firmaların uluslararası piyasalarda rekabetini artırmak, korumak ve teknolojinin gelişiminin devam etmesi için kullanılmaktadır. Küreselleşmenin oluşturduğu serbestleşme yatırım teşvik uygulamalarının artmasına neden olmuştur.

Bugün çoğu ülkeler uluslararası kuruluşlara üye oldukları için ekonomik birlikler oluşturulmuştur. Bu kuruluşlar tarafından ekonomi politikaları bağımsız olmayacak bir şekilde düzenlenmiştir. Bu politikalardan biri olan teşvik sistemi Dünya Ticaret Örgütü(DTÖ), Avrupa Birliği ve Serbest Ticaret Anlaşmaları gibi anlaşmalar nezdinde yürürlüğe girmiştir (Takım & Ersungur, 2018, s. 740).

1.4.5.4. Bölgesel Kalkınma Ajansları

Kalkınma ajanslarının temeli dünyadaki üretim sistemlerinde oluşan değişimlere dayanmaktadır. Üretim sisteminde yaşanan büyük ve kitlesel değişim olan Fordist üretim olarak bilinen sistemden nispeten küçük yapılı, esnek üretim yapısına sahip teknolojilerle ve küçük, orta ölçekli işletmelerden(KOBİ) oluşan Post-Fordizm olarak bilinen üretim sistemine geçiş yaşanmıştır.

Yaşanan bu değişim ve dönüşümler kalkınma politikalarında ulusal ekonomi ve ulusal kalkınma hedeflerini azaltarak yerini adem-i merkezileşmesi ve KOBİ gibi yerelleşme ve yerel kalkınma kavramlarını güçlendiren politikalara bırakmıştır (Berber & Çelepçi, 2005, s. 154).

BKA'ların bilinen ilk uygulaması, Amerika Birleşik Devletlerinde(ABD) 1930 yılında kurulan Tennese Valley Authority'dir(TVA). İkinci dünya savaşının hemen sonrasında bölgesel kalkınma sorununun önem kazanmasıyla, Avrupa'da da kalkınma ajanasları kurulmaya başlamıştır. Ayrıca Avrupa Birliği(AB) bölgesel politikaları planlamaları ile sayıları giderek artmaya başlamıştır. BKA'ların Avrupa'daki ilk örneklerine 1950 ve 1960'lı yıllarda bölgedeki ekonomiyi canlandırmak ve sürdürülebilir bir kalkınmayı sağlamak için kurulmuştur. 1990'lı yıllardan sonra Kalkınma Ajanslarının temel amacı bölgeler arası gelişmişlik farkını azaltmak için kullanılan bir araç olması ile Orta Avrupa'da birçok ajans kurulmuştur. Bu kalkınma ajanslarının temel amaçlarından bazıları (Can, 2011, s. 35-36) şöyledir:

- Bölgenin sosyal ve ekonomik gelişmesine katkıda bulunmak.
- Ulusal ve uluslararası yatırımları ülkeye ya da bölgeye çekmek.
- Kalkınma için politikalar belirlemek ya da kalkınmaya yardımcı olan kurum ve kuruluşlara destek sağlamak.
- İşbirliğinin gelişmesine katkıda bulunmak.

Avrupa Birliğindeki(AB) BKA'ların amacı, birlik tarafından hazırlanan ve Avrupa Komisyonunun uyguladığı bölgesel kalkınma politikalarını yerel otoritelere, ekonomik ve sosyal kalkınmanın sağlanması için birçok misyon yüklemektedir. Bu komisyon ayrıca yapısal fonlar sayesinde BKA'ların kuruluşlarını sağlamaktadır.

BKA'lar bölgesel politikalarda yetkilerin ve sorumlulukların dağıtımında ve bölgesel politika araçlarında uyumun sağlanması açısından bölgesel kalkınmada büyük bir öneme sahiptirler (Tutar & Demiral, 2007, s. 69-70).

Kuruluş yeri ve uyguladığı hizmetler nedeniyle BKA'lar ile ilgili birçok tanım mevcuttur. Bu tanımlardan biri merkezi hükümetten bağımsız yani yarı özerk bir yapıya sahip olan, sınırları belli olan bir bölgenin sosyal, ekonomik şartlarını geliştirmek için politikalar uygulayan yapıya sahiptir.

En önemli BKA'ların çoğu Avrupa bölgesinde yer almaktadır. BKA'lar ülkeden ülkeye ya da bölgeden bölgeye farklılıklara ve kendine özel bir işleyişe sahiptir.

Diğer bir tanım ise yerel ve bölgesel kamu veya özel kurum ve kuruluşların belirli bir amaç etrafında birleşerek ortak coğrafi bir mekanda işbirliği yapan özerk ya da yarı özerk yapılardır (Taştekin, 2018, s. 78).

İngiltere'de bölgesel kalkınma ajanslarının verimli olmaları için bazı kriterler saptanmıştır. Bunlar (DPT, 2008, s. 80);

- Kalkınma ajanslarının ekonomik kalkınma için çalışmaları.
- Kalkınma ajanslarına daha fazla özerklik tanınmalıdır.
- İdaresinde özel sektör çalışanlarının yer almalıdır.
- Üst düzey ticari kültür ve niteliğe sahip olmalıdır.
- İş dünyası ile ilişkiler güçlendirilmelidir.
- Amaçlar ve bütçenin denk olması gerekmektedir.
- Hedefleri iyi saptamak ve iş dünyasında bilgi alışverişi için iyileştirmeler yapılmalıdır.
- Ülke genelinde karalar alınmalıdır.

1.4.5.5. Bölgesel Kalkınma Ajanslarının Türleri

BKA'lar arasındaki temel ayrım hükümetin siyasi yapısının, idari yapısının içinde veya dışında yer almasına göre şekillenmektedir. Ülkeden ülkeye farklılık gösteren BKA'ların kuruluş şekilleri Avrupa'da bağımsız veya yarı özerk kuruluşlar şeklinde örgütlenmektedir. Bu tanımlardan yola çıkarak BKA'ları dört grup altında açıklayabiliriz (Berber & Çelepçi, 2005).

- Merkezi Hükümetler Tarafından Kurulan BKA'lar
- Yerel Yönetimler Tarafından Kurulan BKA'lar
- Yerel ve Bölgesel Yönetimler Tarafından Kurulan BKA'lar
- Kamu Özel Ortaklıklarıyla Kurulmuş BKA'lar

Bölgesel kalkınma ajansları kuruluş yapıları birbirinden farklı olsa da ortak hedeflere sahiptirler. Bunlar (Koçberber, 2006, s. 39-40):

- Bölgesel politikaları yapmak ve yürütmek için yönetim kurullarına sahiptirler.
- Yönetim kurulları hükümet tarafından belirlenir ve ajansın kuruluş aşamasında bulunan temsilcilerden oluşmaktadır.
- Mali bakımından kamuya karşı sorumlu fakat politikaların belirlenmesinde ve uygulama aşamalarında kendi mevzuatlarına tabiidirler.
- Yatırım yapmak isteyen gönüllü yatırımcılara bilgi akışı sağlarlar.
- Bölgedeki işyerlerine yardım için fon temin etmektedirler.
- Bölgedeki vasıflı işgücünü yetiştirmek için imkanlar sunmaktadırlar.
- Bölgedeki alt yapı sorunlarını gidermek ve teknoloji transferini gerçekleştirmede en önemli aktörlerdendir.

1.4.6. Bölgesel Dengesizliği Gösteren Ölçütler

Bölgeler arası dengesizliğin ortaya çıkmasında birçok sebep bulunmaktadır. Bu dengesizlik sadece ülkeler arasında değil ülkenin bölgeleri arasında da görülmektedir. Bu dengesizliklerin nedenleri ilk başlarda bölgenin özelliklerinden kaynaklanırken sanayi devriminden sonra meydana gelen sermaye birikimi ve kalkınma türlerinden dolayı günümüz bölgesel eşitsizlikleri oluşmuştur.

Dengesizliğin ortaya çıkışındaki sebeplerden bazıları; küreselleşme, coğrafik nedenler, ülke içinde yaşanan dışlanma, sosyal, kültürel, ekonomik gibi nedenler vardır (Oral & Alparslan, 2013). Bu bölgesel dengesizliğin var olduğunu kanıtlayan birçok gösterge bulunmaktadır. Bunlar (Aydın A. , 2008, s. 307):

1. Tarım, sanayi ve hizmet sektöründeki çalışan oranı.
2. Fert başına düşen elektrik üretimi.
3. İnsani gelişmişlik endeksi.
4. Bir sağlık personeline düşen nüfus miktarı.
5. Öğrenci-öğretmen oranları.
6. Fert başına düşen katma değer miktarı.
7. Kırsal nüfus oranı.
8. Fert başına düşen gayri safi milli hasıla.
9. Ortaöğretimdeki okullaşma oranı.

10. Kırsal yerleşmelerde ulaşım yollarının ve altyapının gelişmişliği.

11. Fert başına banka mevduat oranları.

Görüldüğü gibi bölgesel dengesizlikleri gidermek sadece ekonomik boyutuyla değil sosyal, kültürel ve alt yapı göstergelerinde geliştirilmesi gerekmektedir. Bunlar da devletin desteği ve kamu tarafından yapılan düzenlemeleri kapsamaktadır.

1.4.7. Bölgesel Dengesizliği Azaltmanın Amaçları

Bölgesel dengesizliği gidermede iki temel amaç vardır. Bunlardan ilki üretim faktörlerinin ve teknolojinin ülke genelinde rasyonel dağılmasını sağlayarak adillik ve eşitlik ilkelerini gerçekleştirmektir. İkinci amaç ise kaynakların toplandığı bölgelerde yaşanan negatif dışsallıklar üretim sürecinde maliyetleri artırırken, kaynakların görece az olduğu bölgelerde üretim faktörlerine ulaşımın zorluğu sebebiyle olması gereken üretim seviyesine ulaşılamamaktadır. Bu nedenle ülke potansiyel büyüme sürecinin altında kaldığı için bölgesel kalkınma politikasının amacı olan büyüme kriteri uygulanmaktadır (Kaplan, 2019).

Bölgeler arası dengesizlikleri yok etmek için uygulanan bir diğer kavram da adem-i merkeziyetçi(desantralizasyon)liktir. Ülkelerde hatta bazı bölgelerin illeri arasında yaşanan farklılıklar, dengesizlikler ülkeleri çözüm arayışına itmiştir. Bunlardan biri olan adem-i merkeziyet politikası bölgelerde yaşanan göç, sosyal ve ekonomik kalkınmada iyileşmesini sağlamaktadır.

Tekin'in (2016) belirttiği gibi bölgesel dengesizliği gidermek için kullanılan adem-i merkeziyetçi politikalar ülkedeki nüfusun, sermayenin belli bir bölgeye yığılmasını yerine ülkenin tamamına dağılmasını ifade etmektedir. Bu sayede bölgeler arasında sosyal ve ekonomik problemler oluşmaktadır.

1.5. BÖLGESEL KALKINMAYA KATKI SAĞLAYAN FAKTÖRLER

1.5.1. Bölgesel Kalkınmada İnovasyonun Önemi

İnovasyonun bölgesel kalkınma üzerine etkileri ülkemizde Sekizinci Kalkınma Planındaki politikalar da ilk olarak gündeme gelmiştir. Ancak tam anlamıyla konunun öneminin kavranması ve faaliyetlere geçmesi Onuncu Kalkınma Planı ile başlamıştır.

Kamu satın alma politikaları tarafından desteklenen inovasyon faaliyetlerine iktisat literatürün de "piyasa başarısızlığı" olarak bilinmektedir. Bu teoriye göre özel sektöre hiçbir müdahale yapılmadığında toplumun ihtiyaç duyduğundan daha az Ar-Ge(inovasyon) yapılacağı varsayımı ele alınmaktadır. Özel sektörün gerektiğinden daha az Ar-Ge yapmasının birkaç nedeni bulunmaktadır. Bunlardan biri riskli bir yatırım aracı olması ve yatırımlar yapılsa dahi olumlu sonuçlar doğurmama, yeni bir icat ile sonuçlanmama veya yüksek bir gelir yaratmama gibi risklere sahiptir. Bu süreçte proje olumlu sonuçlansa da uzun zaman almasından dolayı belirsizlikler ile doludur. Dahası yeni ortaya çıkan ürünün pazar bulamaması, fiyatının belirsizliği, talebinin oranı ve piyasa değerinin bilinmemesi gibi sorunlar ile yatırımcı karşılaşmaktadır (Acar & Şahin, 2014, s. 9).

1.5.2. Bölgesel Kalkınmada Turizmin Önemi

Turizmin bölgesel kalkınmada ve bölgeler arası dengesizliği gidermek için yapılan politikalarda büyük öneme sahiptir. Turizm kalkınmanın ihtiyaç duyduğu döviz girdisini sağlayan temel yollardan biridir.

Çünkü uygulama alanında herhangi bir siyasi ve ekonomik müdahaleye veya kısıtlamada baskı aracı olarak kullanılmamaktadır. Gelişmekte olan bir ülkede turizm, ihracatta bir çeşitlendirme olanağı oluşturur ve döviz girdilerinde büyük dalgalanmaların önüne geçmektedir (Çeken, 2008).

1.5.3. Bölgesel Kalkınmada Kümelenme

Kümelnme yaklaşımı, işletmelerin, üniversitelerin, meslek kuruluşlarının, enstitülerin birbirleri ile işbirliklerini artırarak bölgenin rekabet gücünü artırmaktadır. Kümelenme ile sağlanan iletişim, işbirliği, etkileşim ve güvene dayalı ortam yeni bilgilerin oluşturulmasını ve yayılmasını sağlamaktadır. Bu sayede ortak bir hedefle bölgelerin verimliliği artmakta ve yenilik yaratma kapasitesi oluşmaktadır.

Ülkemizde bölgesel ve sektörel olarak kümelenme gittikçe önemli hale gelmektedir. Bölgesel politikalarda kümelenme yaklaşımı kullanılmaya başlanmıştır (Kalkınma Bakanlığı, 2016, s. 65).

Dünyada yaşanan bölgesel gelişmişlik farkının artmasıyla birlikte çözüm yolları arayışına gidilmektedir. Bu çözüm arayışından biri olan kümelenme teorisi kökeni Alfred Marshall'a dayanmasına rağmen ilk ortaya atan Michael Porter'dır. Kümelenme teorisi sadece bölgesel rekabette değil aynı zamanda ulusal ve uluslararası kalkınmada rekabete çözüm teknikleri getirmiştir (Ceyhan & Özcan, 2018).

Kümelenme yaklaşımı, bölgelerin ve işletmelerin rekabet gücünü artıran önemli araçlardan biri olarak görülmektedir. Gelişmiş, gelişmekte veya az gelişmiş bölgelerde, ülkelerde 1990'lı yıllardan itibaren kullanılan bir politika aracı olarak kullanılmaktadır. İlk kümelenme örneği Amerika'da Slikon Vadisiyle başlayıp, İtalya'da tekstil ve hazır giyim sanayi ve Almanya'da otomotiv sanayileri küresel ölçekteki kümelenmelerdir. Bu örneklerden yola çıkarak etkili bir kümelenme sistemi ile bölgeler küresel ölçekte rekabet edebilir bir duruma gelebilmektedirler. Kümelenmenin altında yatan temel düşünceler (Akpınar, 2012, s. 37);

- Coğrafi yakınlıktan doğan yüz yüze iletişim ortamı sağlar.
- İşletmelerin birbirleri ve yerel güçlerle etkileşimi.
- Bütün taraflara katma değer oluşturan işbirliği anlayışı ile kurulmaktadır.

Kümelenme gelişmiş ülkelerde bölgelerin, rekabet gücünü artırarak, kümede yer alanların verimlilik ve yenilik kapasitelerini artırarak yeni iş alanları oluşturmaktadır. Seki & Arslan (2018), TRC2 bölgesi için yapılan bir kümelenme çalışmasında Üç yıldız yöntemi analizde kullanılmıştır. Üç yıldız modeli büyüklü, başatlık ve uzmanlaşma gibi üç farklı göstergeden oluşmaktadır. Üç göstergeden herhangi birini sağlayan sektör kümelenme için uygun olmaktadır. Analizde 2017 verileri kullanılarak 34 sektör analizden iki yıldız almıştır. Ancak bu sektörlerden üç tanesi orta-ileri teknoloji düzeyinde faaliyet alanı oluşturmaktadır.

1.5.4. Kooperatifçilik

Sanayi Devriminden sonra feodal sistemin ortaya çıktığı yer olarak bilinen İngiltere'de 1816'da Robert Owen ismindeki bir imalathane malikinin, birlikte iş yapmak ve işbirliği anlamına gelen kooperatifçilik kavramını öne sürmüştür.

Qwenist düşüncesinin etkisiyle 28 dokuma işçisi birlikte bir tüketim kooperatifini kurmuşlardır. Bu nedenle kooperatifçilik kendiliğinden oluşan özellikle batı toplumlarında gelişen ekonomik bir düşünce olmuştur. Fakat bazı ülkelerde devlet destekli ve devletin himayesinde kooperatiflerde kurulmuştur (Güreşçi & Gönç, 2015).

Dünyadaki tarımsal üretimde çoğunlukla küçük aile şirketlerinin varlığı bilinmektedir. Fakat küçük işletmeler finansman konusunda sıkıntılar yaşamaktadır. Bu yüzden üreticiler bir araya gelerek toplu teminat oluşturarak, kredi kaynakları karşısında pazarlık gücü elde ederek koşulları kendi lehine çevirerek kredi kooperatiflerini oluşturmuşlardır (Özsolgun, 2018, s. 67).

İKİNCİ BÖLÜM

AVRUPA BİRLİĞİNDE BÖLGESEL KALKINMA

2.1. AVRUPA BİRLİĞİNDE BÖLGESEL KALKINMA SORUNLARI

Bölgesel kalkınma politikaları her yerde olduğu gibi AB tarafından da önem verilen konulardan biridir. Bu politikalar ile az gelişmiş, gelişmekte olan bölgelerin sosyal, ekonomik, kültürel ve coğrafi sebeplerden oluşan dengesizliklerini gidermek için uygulamaktadır. İkinci Dünya Savaşı yaşandıktan sonra Avrupa kıtasında büyük yıkımlar yaşanmıştır. Artan işsizlik, yoksulluk ve bölgeler arası dengesizlikler Avrupa topluluklarını önlemler almaya yöneltmiştir. Bu sorunların bir daha yaşanmaması için bölgesel kalkınma politikalarına önem verilmeye başlanmıştır.

AB'de bölgesel politikalara bakıldığında ilk kez 1957 yılında yapılan Roma Anlaşması ile bölgeler arası dengesizlikleri gidermek ve gelişmemiş bölgeleri ekonomiye kazandırmak için imzalanmıştır. Bölgesel kalkınma için ilk başta tarımsal kalkınmaya önem verilmiş bu yüzden 1958 yılında Fonds European d'Orientation et de Garanti Agricoles(FEOGA) kurulmuşur.

Daha sonra 1975 yılında Avrupa Bölgesel Kalkınma Fonu, 1992 yılında onaylanan ve yürürlüğe giren Maastricht Sözleşmesiyle ortak ekonomik pazar, parasal birlik ve uyum fonları ile alt yapı, sosyal, kültürel kalkınma politikaları desteklenmeye başlanmıştır. 2000 ve 2006 yılları arasında Üyelik Öncesi Yapısal Politika Aracı(ISPA) ve Özel Tarım ve Kırsal Kalkınma Programı(SAPARD) merkez ve Doğu Avrupa ülkelerine kalkınma politikalarında destek olmak için kullanılmıştır. 2000 yılından 2010 yılına kadar Lizbon Anlaşması ile istihdamın önem kazandığı, bilişim ve teknolojinin öneminin artırılması için çalışmalara önem verilmiştir (Akaşi, 2006, s. 12).

Bölgeler arası gelişmişlik farkının arttığı dönemleri (Dinler, 2013, s. 399) şu şekilde sıralamıştır:

1. Birinci Sanayi Devrimi
2. İkinci Sanayi Devrimi
3. Kitle Üretim Devrimi
4. Bilgi Üretim Devrimi (Efe, Kemahlı, & Demirci, 2018)

Tablo 5: Sanayi Üretimi İle Değişen Olgular

	Sanayi Dönemi Öncesi	Endüstri 1.0 1784-1870 Birinci Sanayi Devrimi	Endüstri 2.0 1870-1970 İkinci Sanayi Devrimi	Endüstri 3.0 1970-1990 Kitle Üretim Devrimi	Endüstri 4.0 1990- Bilgi üretim Devrimi
Üretim Şekli	Organik üretim	İnorganik, mekanik üretim	İnorganik ve küçük ölçekli üretim	Kitlesel üretim	Esnek üretim
Zaman	Doğal zaman	Biyolojik zaman	Saat zaman	Saat zaman	Zamansız zaman
Mekan	Kent devletleri	Ulus devlet	Ulus devlet	Ulus devlet-uluslararası yapılanmalar	Ulus üstü yapılanma Ulus ötesi örgütlenme
Bilgi	Tarımsal üretim bilgisi	Sanayiye dayalı temel bilgi	Sanayiye dayalı bilgi	Sanayiye dayalı bilgi ve enformasyonun başlangıcı	Enformasyona dayalı bilgi

Kaynakça: (Şenol & Kemeç, 2018, s. 120)

Kitlesel üretimden esnek ve bilgi üretimine geçiş aşamasında bölgesel kalkınmada mekan ve zamanın dahil olması ve yeni teknolojiler stratejilere dahil olmuştur. AB içerisinde ülkeler ve bölgeler arasında gelişmişlik farklılıkları bulunmaktadır.

AB'nin kuruluş yıllarındaki ilk politikaları sektörel olarak oluşturulmuştur. Fakat AB'nin 28 üyeye ve 274 bölgeye ayrılması genişlemesine neden olmuştur. Bu genişleme bölgeler arasındaki farklılıkları artırmıştır. Bu nedenle AB üye ülkeleri ve bölgeleri arasındaki bu uçurumu ortadan kaldırmak için birçok politika yapmaktadır. AB'de 2020 Stratejisi bölgesel kalkınmanın hakim olduğu bir duruma gelmiştir (Efe, Kemahlı, & Demirci, 2018, s. 105).

Bölgelerarası dengesizliklere ülkeler coğrafi şartlarına, büyüklüklerine, idari, siyasi yapılarına ve gelişmişlik seviyelerine göre farklı politikalar uygulamaktadırlar. Almanya ve İtalya gibi bazı ülkeler bölgesel politikalarda bölgesel farklara göre planlamalar yaparken, Japonya ve Finlandiya gibi düşük gelirli bölgelere destek sağlamakta, Çek Cumhuriyeti ve Macaristan gibi daha küçük ülkeler ise büyümeyi hedef almışlardır (Kalkınma Bakanlığı, 2016, s. 27).

2.2. AVRUPA BİRLĞİNDE BÖLGESEL KALKINMA POLİTİKALARI

Bölgelerarası farklılıkların temeli Sanayi Devrimi yıllarında başlamış; 1929 Ekonomik Buhran, dünya savaşları, küreselleşme ve teknolojik gelişmeler ile günümüze kadar gelmiş ve hala önemli bir sorun olmaktadır (Güven, 2018, s. 11).Avrupa Birliğinde(AB) bölgesel kalkınma politikalarının temel amaçlarını kısaca değerlendirirsek üç amacı bulunmaktadır. Bunlar (Atakişi, 2006, s. 24);

- Ortalamanın altında kalan az gelişmiş ya da gelişmekte olan ülkelere, bölgelere ekonomik yardımlar yapmak.
- Bölgelerin ekonomik, sosyal, kırsal, kentsel, ekonomik birimlerine göre oluşan yapısal sorunlarına çözüm üretmek.
- Çalışma alanlarının ve işgücünün geliştirilmesi için modern sistemler kurulması.

Küreselleşme ile bölgesel ve yerel yönetimler ekonomide yer almaya başlamıştır. Rekabet ortamının oluşması bölgesel ekonomiler için yeni fırsatlar oluşturmuştur. Küresel rekabette oluşan yerel yönetimlerin meydana getirdiği bölgesel kalkınma politikalarının temelini oluşturdu.

Bu nedenle bölgeselleşme, bölgesel kalkınma ve bölgesel kalkınma ajanslarında temel değişimler yaşanmıştır. Bu hızlı yaşanan küreselleşme olgusu bölgesel kalkınmanın teorik temellerinde değişimlere yol açmış ve değişen kalkınmayı açıklayan yeni teoriler ortaya çıkmış, amaçlar, hedefler değişmeye devam etmiştir. Özellikle Batılı ülkeler ile birçok ülkede yerel ve bölgesel alanda yeni kavramların geliştirilmesi için yeni sistemler oluşturulmaya başlanmıştır (Akpınar, 2017, s. 14).

AB Bölgesel politikalarının gelişim aşamalarını üç farklı dönemde açıklayabiliriz. 1980 öncesi dönemde merkeziyetçi bir planlamanın, fiziksel sermaye yatırımlarının ve imalat sektörünün bölgesel kalkınmanın temeli olduğu dönemdir. 1980'li yıllarda başlayan ve 1988 yılında bölgesel kalkınma ile ilgili reformların hızlandığı ikinci dönem ve günümüzde bilgi ekonomisi ve enformasyonunun gelişmesini sağlayan bileşenlerin temel alındığı üçüncü dönemdir (DPT, 2008, s. 129).

Bölgesel kalkınmanın sağlanması, bölgesel dengesizliklerin azaltılması ve bölgesel rekabetin artırılmasına sahip olan bölgesel politikalar AB müktesebatının en önemli parçası olarak görülmektedir. Bu nedenle bölgesel farklılıkları ve dengesizlikleri azaltacak plan ve programlar uygulanmaya çalışılmıştır (Atmaca & Sağır, 2017, s. 68-69).

AB'de bölgeler arasındaki gelir düzeyi dengesizliklerini üç temel üzerinde açıklamaktadır. Birincisi bölgeler arasındaki iktisadi gelişmişliği destekleyen etkenlerin dağılımındaki farklılıklardır. Diğeri yerel vasıflı-vasıfsız işgücünün ve tüketici taban yapısıdır. Üçüncüsü ise gelir düzeyi yüksek olan merkezlere çevre bölgelerden yapılan göçler ve bunun oluşturduğu negatif dışsallıklardır. Bu nedenle bölgesel farkların uyumu denince ekonomik, sosyal ve bölgesel uyum birlikte ele alınmalıdır (DPT, 2008, s. 117).

AB'de bölgesel plan ve programları genellikle 3-6 yıllık periyotlar için hazırlanmaktadır. Bu planlar kamu ve özel sektöre yönelik hedeflerin belirlenmesinde ve hedefleri ve araçları belirleyen başvuru kaynakları vardır.

Bu başvurular ile kalkınmanın önceliklerini sağlayarak bölgesel gelişmeyi sistematik hale getirmektedirler. Önceliklerin yanı sıra eylem planlamalarının birbirleriyle uyumlu olması bölgesel kalkınmada hedeflerin daha kolay ulaşılmasına yardımcı olmaktadır (DPT, 2008, s. 24).

2.2.1. NUTS Bölge sınıflandırılması

Değişen dünyada gelişen Yeni Bölgeselcilik Kuramı ile ortaya çıkan NUTS sistemi ile yeni hizmet alanları ve birimleri oluşturmuştur. NUTS (Nomenclatre of Territorial Statistical Units) Avrupa Parlementosu ve Konseyinde Temmuz 2003'te yürürlüğe girmiştir. Bölgesel kalkınmanın merkezinde NUTS sınıflandırması vardır. AB üye devletlerini üç bölgeye ayırmaktadır. NUTS seviyeleri büyükten küçüğe doğru idari yapılarda kullanılmak için oluşturulmuştur. Eğer belirli bir düzeye ulaşmayan bölgeler olursa birden fazla bölgelerin birleştirilmesiyle oluşturulmaktadır. AB'de Nuts Bölge birimleri sisteminde nüfusa göre düzey bölgelerin belirlenme kriterleri şu şekildedir (Eurostat, 2013, s. 12).

Tablo 6: NUTS Bölge Sınıflandırılması

Seviye	**Minimum Nüfus**	**Maksimum Nüfus**
Düzey 1 Bölgeler	3 Milyon	7 milyon
Düzey 2 Bölgeler	800000	3 Milyon
Düzey 3 Bölgeler	150000	800000

NUTS bölge sınıflandırılmasının amacı yapılacak politikalarda, desteklenecek bölgeleri seçmek için coğrafi ve ekonomik olarak birbirine uygun yerleşim yerlerinin birbirlerini kapsayacak şekilde büyükten küçüğe doğru sıralanmasıdır.

2.3. AVRUPA BİRLİĞİNDE BÖLGESEL KALKINMA POLİTİKALARININ AMAÇLARI

AB 2020 stratejisi kapsamında Lizbon Anlaşması yapılmıştır. Bu stratejinin amacı AB üye devletleri arasında bölgesel uyum, dengesizlikleri gidermek, sosyal ve ekonomik kalkınmadaki adaletsizlikleri gidermektir. Bunun için 347.410 milyon € ile hedeflerini planlamayı amaçlamışlardır. Bu hedefler ise şöyledir:

1. 2007-20013 yılları arasında fonların yaklaşık %82'sini (AB GSYİH %75) en yoksul üye devletlere.
2. Kapsamayan bütün üyelere bölgesel rekabet ve istihdamda fonların %16'sı.
3. Avrupa kırsal işbirliğine fonların yaklaşık %2.5.

Bu politikaları gerçekleştirmek için fonlar kurulmuştur. Avrupa Bölgesel Kalkınma Fonu(ERDF) bütün Avrupa ülkelerinde ortak finansman yapısıyla hareket etmektedir. Bu fonun amacı bölgesel politikaların üç hedefini ve eğitim üzerinde yoğunlaşmaktadır. Avrupa Sosyal Fonu(ESF) küreselleşen ortamda şirketlerin rekabet etmesini ve iş zorluklarında iş olanaklarını oluşturmaya yardımcı olmaktadır.

Uyum Fonu(Choesion Fund) ise enerji verimliliği, yenilenebilir enerji, çevre projeleri ve ulaşım sistemlerinin geliştirilmesi amacıyla kullanılmaktadır (Eurostat, 2013, s. 16). Bölgesel kalkınma politikalarının amaçlarını gerçekleştirmek için kullandığı araçları dört bölümden oluşmaktadır. Bunlar yapısal fonlar, uyum fonları, topluluk girişimleri ve Avrupa Yatırım Bankası(AYB) olarak dört grupta inceleyeceğiz. AB bölgesel kalkınma politikalarının ekonomik dayanışma temelinde birliğin bütçesinin bir kısmının az gelişmiş bölgelere ve sosyal alanlara verilmesine dayanmaktadır. Bu politikaların temel çıkış noktası uyumun ve dayanışmanın olmasıyla birlikte ekonomik nedenleri de vardır. Bölgesel kalkınma politikalarının sahip olduğu özelliklerden birisi bölgelerarası gelişmişlik farklılıkları bulunmalı ve bu farklılıkların zaman içerisinde devam edip, büyümesidir. Merkez bölgelerinde sanayileşmenin gelişmesi kırsal bölgelerin daha fazla yoksullaşmasına, arazi ve işsizlik gibi sorunlardan dolayı bölgesel kalkınma politikalarının yapılması için itici bir güç olmuştur (Atakişi, 2006, s. 21).

2.4. AVRUPA BİRLİĞİNİN BÖLGESEL KALKINMA POLİTİKALARININ ARAÇLARI

2.4.1 Yapısal Fonlar

Yapısal fonların temel amacı üye ülkeler arasında ekonomik faaliyetlerin dengeli, uyumlu ve sürdürülebilir olarak geliştirilmesi ve istihdamın, sosyal refahın, yaşam olanaklarının iyileştirilmesi, birlikte dayanışma ortamının sağlanması için kullanılmaktadır. Farklı zamanlarda kurulan yapısal fonlar topluluğun ilk dönemlerinde birbirinden bağımsız hareket etmekteydiler. Fakat bu dağınıklık fonların israfına ve istenen sonuca ulaşmasına engelliyordu. Bu yüzden topluluk oluşan dağınıklığı önlemek için 1989 yılında fonların Yapısal Fonlar adı altında birleştirilmesine karar verilmiştir. Tek bir çatı altında toplanan Yapısal Fonlar için yeni kriterler belirlemişlerdir (Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı, 1998, s. 39). Beş hedeften oluşan kirterler ve beşinci hedefte iki alt bölüme ayrılarak fonların dağıtımı yapılmıştır.

2.4.1.1 Avrupa Bölgesel Kalkınma Fonu(ERDF)

Yapısal fonlar adı altında birleştirilen Avrupa Bölgesel Kalkınma Fonu 1975 yılında bölgesel kalkınma için önemli bir adım olarak kurulmuştur. ERDF'nin temel amacı birliğe üye ülkelerde bölgesel dengesizlikleri ele alarak sosyal ve bölgesel uyumu geliştirmeye çalışmaktadır. Az gelişmiş bölgelerde KOBİ'lere yönelik yardımlar ve düşük karbon ekonomisi, alt yapı yatırımlarına yöneliktir. ERDF gelişmişlik düzeylerine göre bölgelere finansman sağlamaktadır. Bunlar;

1. Ulusal kaynakların tahsisinde gelişmiş bölgelerde en fazla %80 en az %60, az gelişmiş bölgelerde ise en az %50 olmalıdır. Ana hedeflerde şunlardır(dört tematik alan); teknolojik gelişme ve inovasyonun güçlendirilmesi, internet erişiminin artırılması ve hızlandırılması, KOBİ'lerin rekabet gücünü artırmak, bütün sektörlerde düşük karbon ekonomisini sağlamak gibi amaçları bulunmaktadır.
2. Ulusal kaynakların tahsis edilmesinde (değişimi desteklemek ve bütün alanlarda düşük karbon ekonomisini desteklemek) gelişmiş bölgelerde en fazla %20 en az %15, az gelişmiş bölgelerde (dört tematik alanda) en az %12'dir.

ERDF diğer kısmında ise coğrafi özelliklerin baz alındığı bölgeler ya da kentlerdeki nüfusun az olduğu kuzeydeki en dış bölgeleri ele almaktadır. ERDF kaynaklarının %5'lik bölümü kentlerin sürdürülebilir kalkınması için ayrılmıştır (European Union, 2015, s. 201).

2.4.1.2 Avrupa Sosyal Fonu(ASF)

Avrupa Sosyal Fonu üye ülkelerin önceliklerini ve hedeflerini, yaşadıkları zorlukları belirler. Akıllı, sürdürülebilir ve geniş büyüme stratejisini belirlemek için yardımcı olur. Bu nedenle şunları teşvik eder;

1. Yüksek seviyelerdeki istihdam ve işgücünün kalitesini.
2. İşgücü piyasasına hızla ulaşmak.
3. Çalışanların yaşanan değişikliklere adaptasyonu.
4. Eşit şartlarda yüksek seviyedeki eğitim ve öğretim.
5. Yoksullukla mücadele etmek.
6. Cinsiyet eşitsizliği ile mücadele etmek.
7. Özellikle eğitim, istihdam, öğretim, sosyo-kültürel alanlarda yenilikler yapmak.

ASF'nin kaynaklarının %80'ni gelişmiş bölgelere, %70'i geçiş bölgelerinde, %60'ı daha az gelişmiş bölgelerde kullanılmaktadır (European Union, 2015, s. 219).

2.4.1.3 Avrupa Tarımsal Yönlendirme Fonu(EAFRD)

Avrupa Tarımsal Yönlendirme Formu, bütün dünyada sürdürülebilir kırsal kalkınmayı 2020 stratejisinde hedeflemektedir. Bölgesel olan birlik özellikle kırsal alanların gelişmesini ve çevreye olan esnek, iklim dostu, rekabetçi ve yenilikçi alanlarda teşvikler vermektedir. Avrupa 2020 stratejisi ile şu politikaları desteklemektedir (European Union, 2015, s. 323).

1. Tarımda rekabet ortamını sağlamak.
2. İklim ve doğal kaynakların sürdürülebilir bir şekilde yönetmek.
3. Kırsal ekonomilerde ve topluluklarda dengeli bölgesel kalkınmanın sağlanması ve oluşturulması için teşvikler vermektedir.

Avrupa Birliği üyeleri kırsal kalkınma için 2014-2020 yılları arasında toplamda yaklaşık 96 milyar kırsal kalkınma için kullanmıştır (European Union, 2015, s. 373).

2.4.1.4 Balıkçılık Yönlendirme Mali Aracı(FIFG)

Denizciliği ve balıkçılığı yönlendirme mali aracı rekabetçi, çevresel bakımından sürdürülebilir, ekonomik açıdan uygulanabilir balıkçılığı teşvik etmektedir. Ortak balıkçılığı, balıkçılık ve su ürünleri yetiştiriciliğindeki alanlarda kapsayıcı ve dengeli bölgesel politikaları, Birliğin entegre denizcilik politikasını(IMP) teşvik ederek fonlar sağlamaktadır. İşletmeyi ve destekleyerek ve yerel kalkınmayı desteklemek balıkçılık ve su ürünlerinde sürdürülebilirliği teşvik etmek için 2014-2020 yılları arasında 340 Milyon € ayrılmıştır (European Union, 2015, s. 253).

2.4.2 Uyum Fonları

1993 Maastricth Anlaşması ile kurulan uyum fonu, az gelişmiş bölgelerin ekonomik ve sosyal alanlarda gelişimlerini sağlamak temeliyle birliğe uyumlu olmaları ve katılmaları için yardımcı olmaktadır. Verilen bu fonlar ile az gelişmiş ülkelerin bir ekonomik dönüşüm programı yapması gerekmektedir.

Eğer verilen fonlara rağmen bir uyum ya da gelişim olmazsa fonlar durdurulabilir veya yeni projelere dahil edilmemektedir. Çünkü ekonomik dönüşüm programları komisyon tarafından incelenmektedir. Çevre ve alt yapı fonlarında kamu harcamalarının % 80-85'lik maliyetini karşılamaktadır. Komisyon ekonomik potansiyellerinin arttırılması sebebiyle kamu ve özel finansmanları tercih etmektedir (Karaman Z. T., 2007, s. 69).

Aşağıdaki tabloda Avrupa Birliği yapısal yatırım fonlarının ayrıldıkları bölümler verilmiştir.

Tablo 7: Avrupa Birliği Yapısal Yatırım Fonları(2014-2020)

	Avrupa Bölgesel Kalkınma Fonu(ERDF)	Avrupa Sosyal Fonu(ESF)	Uyum Fonu	Avrupa Tarımsal Yönlendirme Fonu(EAFRD)	Balıkçılık Yönlendirme Mali Aracı(FIFG)
Hedef 1	√	√	√	√	√
Hedef 2	√	√	√	√	√
Hedef 3	√	√	√		
Hedef 4	√	√	√		√
Hedef 5	√	√	√	√	√
Fona Özel Düzenlemeler	√	√	√	√	√
Diğer Düzenlemeler	√			√	√

Kaynakça: (European Union, 2015, s. 9)

2.4.3 Topluluk Girişimleri

2.4.3.1 Urban

Orta ölçekteki veya büyük ölçekteki bölgelerin, kentlerin ekonomik ve sosyal-altyapı problemlerinin çözülmesi yönelik programları desteklemekte ve hızlandırmak için çalışmalar yapmaktadır. Bu politikada özellikle (Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı, 1998, s. 55-56);

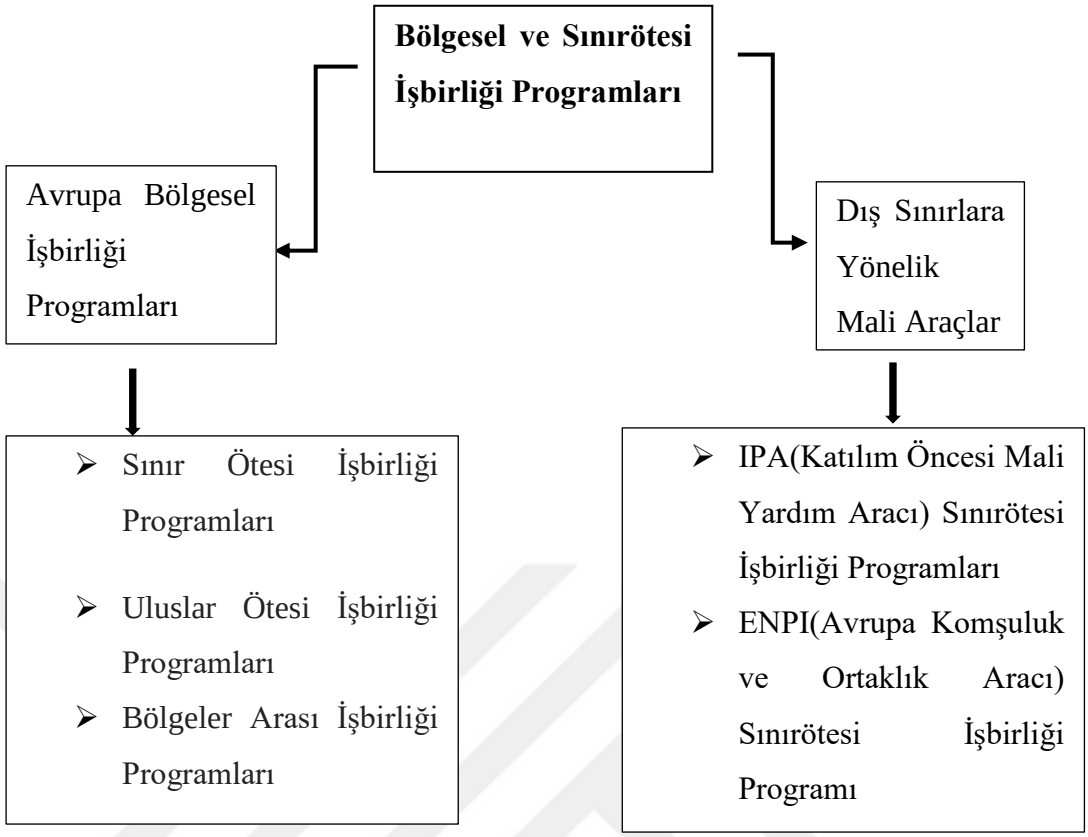
1. Yeni ekonomik faaliyetleri araştırmak ve yürütmek.
2. Bölge insanlarının iç pazarda ve uluslararası piyasalarda güvenliğini sağlamak.

3. Üye ülkelerinin halkının sosyal, sağlık ve güvelik şartlarını iyileştirmek
4. Çevre ve planlama, altyapı sorunlarının giderilmesi
5. Özel sektörün geliştirilmesi ve sorunların giderilmesi gibi faaliyetleri gerçekleştirmektedir.

2.4.3.2 Interreg

Sınır bölgeleri, merkezden uzaklıkları ve sınır diğer tarafındaki ilişkilerdeki zayıflık nedeniyle merkezi bölgeler ile karşılaştırıldığında dezavantajlara sahiptirler. Genellikle kırsal alanlara sahip ve iktisadi anlamda az gelişmiş olan bu bölgelerde sınırdan dolayı idari, hukuki, iktisadi sorunlar nedeniyle sorunlarla karşılaşmaktalar ve bu durum ekonomik açıdan gelişimlerini sınırlandırmaktadır. AB üye ülkelerinin sınırlarındaki ülkelerde bu problemler fazlasıyla vardı. AB'nin bütünleşme aşamasını olumsuz etkileyen bu sınır bölgelerinde ekonomik, sosyal ve yerel kalkınmayı desteklemek için bölgesel sınır ötesi işbirlikleri programlarını uygulamaya başlamıştır (Avrupa Birliği Başkanlığı, 2015).

Bu programlardan biride INTERREG 1988 yılından itibaren uygulanmakta (Özel, Bölgelerarası(Sınırötesi) ve Avrupa'da Geişimi, 2009) ve 2007 yılında ciddi anlamda amaçlarını uygulamaya başlamıştır. Mekânsal ve yerel boyutunun Lizbon stratejisi ile ekonomik ve sosyal boyuta uyumlanması ile gerçekleşmiştir. Toplamda üç INTERREG programı ve Bölgesel Politika Üçüncü Hedefi Avrupa Bölgesel İşbirliği programları uygulanmıştır. 2007 ve 2013 yılları arasında AB'nin üç temel hedeflerinden biri olmuştur.

Şekil 2: INTERREG Programları

Kaynakça: (Avrupa Birliği Başkanlığı, 2015) sayfasından yararlanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

2.4.3.2 Leader

Yaklaşık 30 yıldır AB'de uygulanan Leader programı, yerel girişimler aracılığıyla kırsal kalkınmayı gerçekleştirmek için uygulanmaktadır. Bu programın amaçları arasında kırsal kalkınmayı desteklemek, yaşam olanaklarını iyileştirmek, sivil toplum örgütlerini geliştirmek, istihdamı ve insan kaynaklarını geliştirmek ve yerel halkın kırsal kalkınmaya katkısını sağlamaktır. Leader programının yedi temel özelliği vardır. Bunlar (Olgun & Sevilmiş, 2018, s. 101);

1. Tabandan tavana dayalı çalışma.
2. Yerel düzeydeki özel ortaklara finansal destek, kamu ve özel ortaklığını sağlamak ve görev paylaşımı yapmak.
3. Yereldeki bilgi ve kaynakları kullanarak, yerel kalkınma stratejisi meydana getirmek.

4. Yerel kalkınma politikalarını entegre bir şekilde uygulamak.
5. Farklı uzman kişilerden faydalanmak ve ağlar oluşturmak.
6. Kırsal kalkınmada yeniliğe önem vermek.
7. Bölgesel ve uluslararası işbirlikleri oluşturularak uygulamalarda dayanışmayı sağlamak.

2.4.3.4 Equal

İşgücü piyasasındaki eşitsizlikleri gidermek ve ayrımcılığı bitirmek için yeni yollar ve yöntemleri bulmaktadır. İşgücü piyasasındaki ayrımcılığı ve eşitsizliği azaltmak amacıyla oluşturulmuştur. Bu girişim Avrupa istihdam politikasının dört bölümü olan istihdam yaratabilme (employability), girişimci ruhu oluşturma, değişim kapasitesi yaratma ve eşit fırsatlar sunma amacıyla hizmet vermektedir (Kıratoğlu, 2015).

2.4.4 Avrupa Yatırım Bankası(AYB)

Avrupa Yatırım Bankası Avrupa Birliğinin kredi fonudur. Görevleri üye devletlerin, sosyal ve iktisadi kalkınmasına, dengeli büyümesini sağlamaktadır. Bu amaçların gerçekleştirilmesi için hedefleri ile uyumlu olan projeleri finanse etmek için piyasalardan fon toplamaktadır. Avrupa Yatırım Bankasının en temel hedefi Trans-Avrupa'daki ulaşımı ağlarının geliştirilmesine, enerji kaynaklarında sürdürülebilirliği sağlamak, KOBİ'lerin uluslararası piyasalardaki rekabet gücünü artırmak, Avrupa sanayisini korumak, çevrenin korunması için gerekli finansmanı sağlamaktadır. Bunlara ek olarak banka, üye olmayan ülkelerde uygun olan projelerin desteklenmesi yoluyla işbirliği politikalarının oluşması için yardım etmektedir (Avrupa Birliği Başkanlğı, 2019).

2018 yılında Avrupa Yatırım Bankası 64,19 Milyar €'luk finansman ile yaklaşık 230 Milyar €'luk yatırım ve projeye destek olmuştur. Küçük işletmelerin finansmanı için yaklaşık 24 Milyar €, inovasyonu geliştirmek için 14 Milyar €, küçük işletmelere 5 Milyon iş krondu, 854 proje desteklendi ve Avrupa Yatırım Bankasının %29 finansmanı ile iklim çalışmaları yürütülmüştür (Avrupa Birliği Türkiye Delegasyonu, 2019).

Avrupa Yatırım Bankası 2021'de hedefleri için ayırdığı kaynaklar ise (Eurepean Investment, 2021);

- Yenilenebilir enerji için 1,4 Milyar €'luk bir pay ayırmıştır. Bu pay ile İspanya'da geniş ölçekli güneş enerjisini, Almanya'da küçük çaplı yenilenebilir enerji, Avusturya'daki şirketlerin temiz enerji ve Afrika'daki jeotermal enerji yatırım ve projelerini onayladı. Ayrıca Afrika'daki kamu ve özel kurumlarda güvenilir enerji arzını ve verimliliğini artırmak için mali ve teknik destekleri onayladı.
- Pandemi nedeniyle oluşan hasarları gidermek için 1,2 Milyar € finansman sağlayacak.
- Demir yolu ve deniz ulaşımını geliştirmek için 946 Milyon € destek verecek.
- Eğitim, sağlık ve sosyal destekler için 306 Milyon €.

2.5 BÖLGESEL REKABET

Küreselleşme ve artan serbest ticaretin sonucunda günümüzde üretim tarzını ve ticari faaliyetlerini değiştiren en önemli güç haline gelmiştir. Ulusal ve bölgesel alanlarda rekabet edebilirlik kavramının en önemli temsilcilerinden biri Michael Porter'dır. Bölgeler ve kentler arasında geçmişten günümüze kadar bir yarış yaşanmaktadır. Fakat bölgesel rekabetin son dönemlerde giderek artmasının bölgelerin küresel ekonominin yapı taşı haline gelmelerinden kaynaklanmaktadır. Rekabet edilebilirliğin en önemli elemanı yeniliğin geliştiği mekânsal düzey bölgelerin varlığı ile oluşmakta, ulusal ekonominin canlılığını bölgesel yenilikçilik ile ilişkili olduğu öne sürülmektedir. Bu nedenle bir ülkenin yüksek ücret sağlayan katma değeri yüksek ürün ve hizmeti üretebilme becerisine sahip olması bölgesel alanda rekabet edebilirlik ve yenilikçilik odaklarının güçlendirilmesi ile gerçekleşmektedir. Bölgelerin rekabet edebilme başarısı, bölgelerde yer alan rekabet eden şehirler ile doğru orantılı gerçekleşmektedir (Kara M. , 2008).Bütün bu bölgesel politikaları ele alıp incelediğimizde bölgeler arası dengesizlikleri gidermek için asıl önemli olan sorunun bölgeler arası rekabeti oluşturmak olduğu incelenmektedir.

Tablo 8: Reakabet Gücünü Belirleyen ve Artıran Faktörler

Kentlerin rekabet güçlerini tanımlayan faktörler		
Ekonomik kapasite ve yapabilirlik düzeyi	Uzmanlaşma, kümelenme ve verimlilik İnsan sermayesi Girişimcilik AR-GE ve yenilik	• Uzmanlaşma /çeşitlenme (Kresl,1995; Turok, 2004; Kitson, Martin ve Taylor,2004) • Bilgi yayılımı(Turok,2004) • Bilgi odaklı işler (Huggins,2003) • Verimlilik(Krugman,1996; • Porter,1990; Lever ve Turok,1999; Huggins,2003; Pinelli ve diğerleri,1995)
Altyapı	Yaşam standardı Çevre ve kent kalitesi Teknik altyapı	• Yaşam standardı (Tyson,1992;Storper,1997;Malecki,2002;Krugman, 1991) • Çevre ve kentsel kalite (Kresel, 1995) • Mekanın niteliği-konut, doğal çevre, güvenlik, vb. (Martin, 2003) • Bilişim altyapısı • Külltürel altyapı ve olanaklar (Malecki, 2002) • Teknik altyapının niteliği (Camagni, 2002;Turok, 2004;Begg, 1999;Storper, 1994)
Kurumsal kapasite	Etkin örgütler	• Etkin örgütsel yapılar • Etkin yönetişim (Kresl, 1995) • Kentsel gelişme stratejileri, kamu-özel işbirliği • Kurumsal kapasite (Boschma, 2004;Camagni, 2002;Porter, 1990) • Sosyal ağlar (Porter, 1990) • Sosyal sermaye
Kent/Yönetişim ağları		• Dayanışma ve paylaşım ağları (Leibovitz, 2003) • Politika ağları (Börzel, 1997) • Ortak eylemler (Governa ve Salone, 2005) • Bütünleşmiş ağlar (Cheshire, 1999;Clark ve diğerleri, 2004)
Kentlerin hem rekabet güçlerinden etkilenen hem de rekabet gücünü etkileyen faktörler		
Uluslararsılaşma	Dışsatım Yabancı sermaye	• Küresel piyasadki paylarında artış (Budd ve Hirmis, 2004;Storper, 1994) • Dışsatımda uzmanlaşma (Martin, 2003 ve 2004;Turok, 2004) • Dışsatım paylarını koruma (Budd ve Hirmis, 2004;Storper, 1997;Steinle, 1992) • Yabancı sermaye yatırımları

Kaynakça: (Eraydın, Küreselleşme Sürecinin Yeni Evresinde Değişen Bölgesel Gelişme Paradigması, 2009)

Yukarıda sıralanan faktörlerin önemi konusunda bir fikir birliği olduğu söylense de bunun tek istisnası uzmanlaşmadır.

Uzmanlaşmış kentlerin rekabet gücünün daha fazla olduğunu belirten çalışmalara karşın, çeşitlilik gösteren ve pek çok konuda imkan sunan kentlerin daha fazla rekabet gücü olduğu konusunda da ortak fikirler bulunmaktadır. Avrupa Komisyonuna ifade ettiğine göre bölgesel rekabet gücünü artıran faktörler şunlardır (Aydemir & Karakoyun, 2011);

- Sektörlerdeki istihdam yoğunluğu
- Dış göçler yaşlı nüfusun sayısı
- Bölgeye yapılan dolaysız yabancı sermaye yatırımları
- Bilgi ekonomisi için yapılan yatırımlar
- Güçlü altyapı
- Eğitim seviyesi

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE BÖLGESEL KALKINMA

3.1. TÜRKİYE'DE BÖLGELERARASI GELİŞMİŞLİK FARKLILIKLARININ NEDENLERİ

Geçmişten günümüze bütün dünyada bölgesel dengesizlikler vardır. Özellikle Sanayi Devriminden itibaren artmaya başlayan ve İkinci Dünya Savaşının etkisiyle artmaya başlamıştır. Dünyada gelişmiş, az gelişmiş veya gelişmekte olan kavramlarla anlatılan gelişmişlik, ülkelerin ekonomilerinde ortaya çıkmaktadır. Fakat bölgesel dengesizlik sadece gelişmekte olan ülkelerde değil gelişmiş çoğu ülkede de görülmektedir. Gelişmiş ülkelerde gelişmişliğin getirdiği sorunlar olan trafik, altyapı, çevre kirliliği sorunlarda mevcuttur.

Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde olduğu gibi ülkemizde de bölgesel dengesizlikler geniş bir şekilde yer almaktadır. Birçok faktörün etkisiyle nüfus, işgücü, maddi yatırımlar için sağlanan sermaye, üretilen katma değer sadece ülkenin belirli bölgelerinde ya da illerinde yığılmıştır.

Yeni Ekonomik Coğrafya yaklaşımı ile Türkiye'de üretimdeki bölgesel yığılmalar, yatırımların belli alanlarda toplanması ve bölgesel dengesizliklerin incelenmesi gerekmektedir (Atakişi, s. 164).

Türkiye'de bölgesel gelişmişlik her yerde aynı oranda değildir. Belirli bölgelerde başlayan gelişim zamanla diğer bölgelere yayılmadığında farlılıklar oluşmaktadır. Bu nedenle Türkiye'deki bölgesel farklılıkları dört başlık altında anlatacağız

3.1.1. Tarihi Nedenler

Türkiye'deki Doğu ve Batı arasındaki gelişmişlik uçurumu Osmanlı Devletine kadar gitmektedir. Osmanlı Devleti 19. y.y'da gelişmiş ülkeler ile yaptığı anlaşmalar nedeniyle dışa bağımlı hale gelmiştir. . Sanayileşme hareketlerine ilgisiz kalmaları Osmanlı Devletini geride bırakmıştır.

Sanayileşme hareketlerinden dolayı hızlı üretimin yaygınlaşması Osmanlı Devletinin de el sanatları ile dışa açılması onu geride bırakmıştır. Doğu bölgeleri geri kalmış sanayisi ile sanayileşme hareketlerine uyum sağlayamamış, Batı bölgeleri ise uyum sağlamışlardır (Uzay, 2005).

Cumhuriyetin yeni kurulması ve savaştan çıkılması, ekonomik, sosyal sorunlar, 1929'da yaşanan Ekonomik Kriz nedeniyle ülkemizin bölgesel çalışmaları başarısız olmuştur. Ülkenin doğusu ve batısı arasındaki farklılıklar giderek artmıştır. Devletin sağladığı desteklere rağmen bölgesel dengesizliklerin önüne geçilememiştir (Yılmaz Ö. , 2001).

3.1.2. Coğrafi Nedenler

Bölgeler arası farklılıkları artıran diğer faktörlerde ülkelerin coğrafi şartlarının farklı olmasıdır. Ülkemizde Doğusu ve Batısı arasındaki iklim, bitki örtüsü, ulaşım ve haberleşme gibi olanakları birbirinden farklı olmaktadır. Bu doğal kaynakların farklı olması nedeniyle özellikle tarım sektörü olumsuz etkilenmektedir. Ülkemizde Doğu'da tarım ile uğraşan kişi sayısının fazla olması tarımında iklime bağlı olmasından dolayı yıllar arasında dalgalanmalar yaşanmaktadır.

3.1.3. Ekonomik Nedenler

Ülkemizde sanayi ve hizmet sektörü daha çok Marmara, Ege, Akdeniz bölgelerinde yoğunlaşmıştır. Doğu'da kalan bölgeler ise coğrafi ve siyasi nedenlerden dolayı geri kalmışlardır. Bu bölgelerin geri kalmasından dolayı gelişmiş bölgelere göçler yaşanmaktadır. Yaşanan göçler gelişmiş bölgelerde altyapı, sağlık, çevre gibi sorunlara neden olmaktadır. Geri kalmış bölgelerde yaşanan göçler ise devletin yaptığı yatırımların atıl kalmasına ve kaynak israfına yol açmaktadır (Yılmaz Ö. , 2001).

3.1.4. Kültürel Nedenler

Bir ülkenin gelişmişlik seviyesi kültürel özelliklerine bakılarak ölçülmektedir. Ülkede okuma yazma bilenlerin oranı, üniversitelerin sayısı, iş gücünün kalitesi bölgesel dengesizliği gösteren ölçütler arasındadır.

Ülkemizde Doğu ve Batı bölgelerimiz arasındaki gelişmişlik farkını bakıldığın da gözle görülür gelişimlere rağmen bölgesel dengesizlik hala devam etmektedir (Uzay, 2005).

3.2. TÜKİYE'DE BÖLGESEL KALKINMA POLİTİKALARI

Bölgesel politikalar kalkınma ekonomisinin önem kazandığı 1950'li yıllardan itibaren yükselen bir kavram olarak gündemde olmaya devam etmektedir. Dünyadaki iktisadi ve sosyal dönüşümlerle birlikte değişimlere uyum sağlamakta, açığa çıkan olumsuzlukları azaltmak ve fırsatları değerlendirmek için ulusal ihtiyaçlar paralelinde kendi bölgesel politikalarını uygulamaya çalışmışlardır (Kara M. , 2008, s. 43).

1950'li yıllarından sonra ekonomik politikalarda bölgesel farklılıklara ve bölgesel kalkınma için çözüm arayışları, ülkemizde siyasi otoriteye tehdit olarak algılandığı için ve altyapı yatırımlarının az olması nedeniyle uzun yıllar boyunca bu konular üzerinde durulmamıştır (Güven, 2018, s. 56).

Dünyada olduğu gibi Türkiye'nin en önemli sorunlarından biri bölgesel dengesizliktir. Türkiye'de bölgesel dengesizliği azaltmak, bölgeler arası farklılıkları gidermek, bölgenin kalkınmasını hızlandırmak için çeşitli planlamalar, politikalar bazı araçlar aracılığıyla uygulanmaktadır. Bu politikalardan biri olan bölgesel kalkınma planı, Türkiye'nin ulusal kalkınma politikaları çerçevesinde, bölgesel farklılıkları gidermek, nüfusun refah düzeyini artırmak gibi temel sosyal ekonomik amaçları hedef alarak, bölgelerin coğrafik benzerlikleri, farklılıkları ve gelişmişlik seviyeleri baz alınarak temel problemleri ele alınmaktadır.

Batıdan sonra ülkemizde ilk resmi BKA örneklerine 2000'li yıllarda rastlanmakta ve ilk ajansların kurulması ile BKA süreci başlamıştır (Baykal, 2010, s. 60). Türkiye'de bölgeler arası gelişmişlik farkını azaltacak politikalara planlama döneminin başlamasıyla ortaya çıkmıştır. Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı da dahil bütün planlamalarda bölgesel gelişmeye yer verilmiştir.

Ancak gerçek anlamda bir bölgesel kalkınma planı Güneydoğu Anadolu Projesi(GAP)'nin yer aldığı Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı ile gerçekleşmiştir.

Türkiye'de bölgesel kalkınmayı gerçekleştirmek için uygulanan politikaların çoğu bölgeler arası gelişmişlik farkını yok etmekten çok bölgenin kendi içindeki faktörleri uygulayarak bölge refahını artırmak için uygulanmaktadır. Fakat birkaç gelişmiş büyük il dışında çoğu bölgelerde alt yapı sorunları mevcuttur.

Özellikle kırsal nüfusun fazla olması sorunları bölgesel olmaktan çıkarıp genel bir özellik kazanmasına yol açmaktadır. Bundan dolayı da bölgesel kalkınma politikalarından öte bu sorunların giderilmesi için kırsal kalkınma politikalarının uygulanmasına zemin hazırlayacaktır (Günaydın, 2013, s. 89).

Geçmişten günümüze bölgesel politikalarda önemli değişimler yaşanmıştır. Bu politikalar arasındaki en temel farklılıklar karar verme süreçlerinin değişimi ve karar verme sürecinde yaşanmıştır. Geleneksel politikalarda daha çok merkezi hükümetin rol aldığı görülürken yeni bölgesel politikalarda merkezi hükümet ile birlikte bölgesel, yerel aktörlerin yer aldığı politikalar benimsenmiştir. Aşağıdaki tabloda geleneksel ve bölgesel politikalar arasındaki farklılıklara kısaca değinilmiştir (Eraydın, 2004).

Tablo 9: Geleneksel ve Yeni Bölgesel Politikaların Farklılıklar

Özellikler	**Geleneksel Bölgesel Politikalar**	**Yeni Bölgesel Politikalar**
Amaçlar	Bölgesel eşitlik Ulusal ekonomik büyüme Yatırımların ile az gelişmiş bölgelere yönelmesi Alt yapının geliştirilmesi	Bölgesel rekabet gücünün geliştirilmesi Bölgesel ekonomilerin kapasitelerinin artırılması İçsel büyüme dinamiklerinin desteklenmesi

Karar ve Uygulama Süreci	Ulusal ölçekte genel politikalar ve bazı özel bölgelerin seçimi Merkezi hükümetlerin takdir yetkisine bağlı seçim Kademeli yapı	Bölgesel ve yerel hükümetlerin birlikte karar verme süreci Bölgesel-yerel karar yetkisi Yöntişim ağırlıklı karar süreci Kademeli olmayan örgütlenme biçimleri
Araçları	Kamu finansal desteği Ağırlıklı olarak kamu kaynaklarına bağımlılık Tanımlanmış bölgesel birimler için bağlayıcı kararlar Bürokratik düzenlemeler	Kamu finansal desteği Koşullara bağımlı örgütlenme Gönüllü ve koşullu bilgilendirme Kamunun sağladığı danışma hizmetleri
Siyasal ortam	Ulusal politikaların öne çıktığı bir siyasal ortam	Ulusal politikalar ile bölgesel ve yerel politikaların ağırlık kazanması
Siyasi sorumluluk	Karar verme sorumluluğu olan merkezi hükümet Taşra teşkilatına verilen uygulama sorumluluğu	Ulusal hükümet ile bölgesel ve yerel örgütler(hükümetlerin) doğrudan politika uygulamalarına geçmesi
Uygulamacı kurumlar	Merkezi hükümet Merkezi hükümetin taşra teşkilatları Bürokratik ilişkiler	Bölgesel birimler Yarı özerk birimler Bürokrasi yerine, işletme yönetimi

Kaynakça: (Eraydın, Bölgesel Kalkınma Kavram, Kuram ve Politikalarında Yaşanan Değişimler, 2004)

Türkiye'nin geçmişten günümüze programları incelendiğinde bölge ve bölgesel kalkınma politikaları 1960' tan itibaren görülmeye başlamıştır. 1920-1960 arasındaki yıllar planlama öncesi dönem olarak adlandırılmaktadır. Türkiye Cumhuriyeti'nin yeni kurulması, özel sektördeki sermaye yetersizliği ve 1929 Büyük Buhranın yaşanmasıyla devletçilik politikası uygulanmaya başlanmıştır. İkinci Dünya savaşının ardından sanayileşme hız kazanmaya başlamıştır.

Tarımda makineleşmenin arttığı bu dönemde gece kondulaşma, iç göçler yaşanmaya başlamıştır. Özellikle kırdan kente göçün yoğun olduğu 1950 yılıdır. Türkiye'de kentleşme hareketinin başlamasıyla şehirlerde çarpık kentleşme, alt yapı sorunları, işsizlik gibi sorunlar bölgeler arasında büyük uçurumların oluşmasına sebep olmuştur.

1960 -1980 dönemi siyasi olayların en üst seviyelerde olduğu ve ekonomiyi etkileyen bir süreç olmuştur. Bu dönemdeki en önemli çalışma Devlet Planlama Teşkilatı(DPT) ile ülkenin planlı bir şekilde yapılanmasını sağlayan anayasal haklar çerçevesinde oluşturulan bir kurumdur. Bu dönemdeki bölgeler arası dengesizliği azaltmak için yapılan programlara bakıldığında sanayileşme ile bir arada ele alınarak ihracatı artırma hedeflenmiştir. 1980 sonrası dönem ise küreselleşmenin arttığı ekonomik, sosyal, siyasal dönüşümlerin başladığı bir dönem olmuştur. Türkiye de dışa açılmanın başlamasıyla emek- yoğun teknolojilerin yerini sermayeye bırakmıştır. Küreselleşmenin etkisiyle bölgeler arası uçurum giderek artmıştır (Aydın S. , 2016).

DPT'nin kurulmasıyla ile birlikte ülkemizin en önemli politikalarından biri haline gelen bölgesel politikalar uygulanmış ve beşer yıllık kalkınma planları düzenlenmiştir (Çelikkaya, Yaman, Dağlı, & Çapık, 2018, s. 24). Ülkemizde kalkınma planları 1963 yılından itibaren beşer yıllık uygulamalar ile yürütülmektedir.

Sadece 2007 yılında yürürlüğe giren dokuzuncu kalkınma planı yedi yıllık bir süreye tabi tutulmuş ve 1962, 1978, 1984, 1995 ve 2006 yıllarında da birer yıllık Geçiş Yıllık Programları uygulanmıştır. 1963'ten günümüze kadar on kalkınma planı gerçekleştirilmiştir. 2019-2023 yılları arasında da on birinci kalkınma planı uygulanmaktadır (Kuşat, 2014). Türkiye'de bölgesel kalkınma sürecini belirli aşamalarda değerlendirebiliriz. Plansız dönem ve DPT'nin kurulması ile başlayan planlı dönem olarak bilinmektedir.

3.2.1. Planlı Dönem Öncesi (Cumhuriyet Tarihi ve 1960 Arası Dönem)

Cumhuriyetin ilk yıllarında milliyetçilik akımı, yaşanan savaşlar ve 1929 Ekonomik Buhran nedeniyle dünya genelinde her alanda oluşan ciddi problemler geri kalmışlık boyutunda "bölgesel dengesizlikler" adıyla oluşmuştur. 1923 ve 1930 yılları arasında sermaye yetersizliğinden dolayı daha çok liberal politikalar uygulanmıştır.

Fakat yaşanan 1929 Dünya Ekonomik Buhranı ile liberal politikalar sona ermiş yerine 1930 ve 1950'li yılları arasında Devletçilik uygulamasına geçiş yapılmıştır. Çok partili döneme geçiş ile birlikte 1950 ve 1960 arasında liberal politikaların tekrar uygulama alanı bulmuştur. Ancak bu politikalarda bölgesel planlamalar sadece fiziki bir uygulamadan öteye geçmemiştir. Bölgesel kalkınmaya cumhuriyet tarihinde ilk kez 1963 ve 1967 yılları arasında yapılan Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı ile yer almıştır (Çimen, 2013, s. 69).

DPT kurulmadan önce veya kuruluş aşamasına gelindiği tarihlerde ülkemizde 1950'li yıllarda bölge planlamalarına yer verilmiştir. Bu çalışmalar pilot bölgelerde uygulanması için 13 bölgesel kalkınma projesi (Taştekin, 2018, s. 73) uygulanmaya konulmuştur.

Türkiye'de 1960 yılı öncesi bölgesel kalkınma planlarının çok dar kalması ülkenin sosyal, ekonomik ve siyasi yapısı ile ilgilidir. Bölgesel dengesizliğin farkında olarak öncelik verilen sektörün sanayileşme olması nedeniyle yatırımlar genellikle Batı, ham madde ve ulaşım imkanlarının fazla olduğu bölgelere aktarılmıştır. Bu dönemdeki yatırımlar Kurtuluş Savaşından yeni çıkan bir ülke olduğumuz için devlet destekleri ile yapılmaktadır. Yatırımların daha çok Batıda gelişmesi ile yeni ortaya çıkan özel sektörde bu sanayileşme hareketine katılmıştır. Bu süreçteki bölgesel kalkınmanın temel hedefleri milli bir ekonomi ve toplumun oluşturulması, nüfusun dengeli dağılımı, sanayi tesislerinin Batı dışındaki alanlara yönlendirilmesi ve demir yolu ulaşım olanaklarının geliştirilmesidir (Sevinç, 2011).

3.2.2. Planlı Dönem (DPT ve 1980 sonrası dönem)

1951 Roma Anlaşması ile kurulmaya başlayan AB çeşitli süreçlerden geçerek günümüzde 28 üyeli halini almıştır. Kuruluş amacı İkinci Dünya Savaşının ardından oluşan bölgesel dengesizlikleri yok etmektir. Bu ekonomik yapı zamanla çok önemli bir kurum olmaya başlamıştır. Batı dünyasının daha cazip olması nedeniyle Türkiye'de 1959'da Topluluğa üye olmak için girişimlerde bulunmuştur. Uzun bir süreç olan bu dönem Ankara Anlaşması ile başlamaktadır. Ankara anlaşması ile başlayan süreç üç dönemden oluşmaktadır. Bunlar (Uysal, 2001, s. 142-143);

- İlk aşama olan hazırlık aşaması toplamda sekiz yıl sürmüştür. İlk başta beş yıl olarak belirlenen süreç Türkiye'de yaşanan 1960 Askeri darbesi ve sonrasında koalisyon hükümetleri gibi siyasi nedenler sürecin uzamasına neden olmuştur. 1964 ve 1972 yılları arasında Türkiye'nin ekonomisini güçlendirmek ve ortak pazar için hazırlık yapmaktır.
- Katma Protokolünün 1974'te yürürlüğe girmesiyle başlayan geçiş dönemi ortak Pazar olan Gümrük Birliğinin kurulmasını hedeflemiştir.
- Son dönemde ise iki taraf arasında gümrük birliğinin kurulduğu ve ekonomiler arası uyumun sağlandığı bir süreç olmuştur.

Türkiye'nin bölgesel kalkınma gereğinden dolayı, dengesizliklerin ortadan kaldırılması ve bölgesel kalkınmanın başlatılması için 1961 Anayasası ile planlı bir döneme geçiş şartları oluşturulmaya başlanmıştır (Akpınar, 2017). DPT'nin kurulması ile beraber geçmişten günümüze aşağıdaki on kalkınma planı uygulanmıştır. Türkiye 1960 yılından itibaren bölgesel kalkınmaya geçişi başlatmıştır. Fakat ülkemizin siyasi yapısından dolayı bölgesel planlamaya yeterli önem verilmemiştir. Bunun yerine il bazında planlamalar "Kalkınmada Öncelikli Yöreler" tercih edilmiştir. Ancak ülkenin bulunduğu ekonomik durumundan dolayı katma değeri yüksek bölge planlamalarının yapılmaması, insan ile çevrenin etkileşiminin az olmasından dolayı, yeni sanayi alanlarının ve cazibe merkezlerinin oluşması gecikmiştir (Arslan K. , 2005).

Dünyada daha erken başlayan bölgesel kalkınma süreci Türkiye'de AB'ye üyelik süreciyle birlikte hız kazanmaya başlamıştır. Katılım öncesi fonlardan yararlanmak için AB ve Türkiye Mali İşbirliği ile Ön Ulusal Kalkınma Planında belirtilen 12 öncelikli Düzey 2 Bölgesinde 2003-2005 yılları arasında bölgesel hibe programları uygulanmak için hazırlanmıştır.

AB' ye uyum sağlamak için DPT ve Türkiye İstatistik Enstitüsü 22 Eylül 2002 tarihinde İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflandırması ile üç ayrı düzeyde bölge sınıflandırması yapılmıştır (Akpınar, 2012).

3.2.2.1. Türkiye'de Kalkınma Planları

3.2.2.1.1. Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı

Resmi Gazetede 3 Aralık 1962 tarihinde 11272 Sayılı Kanun ile Türkiye Büyük Millet Meclisinde (TBMM) onaylanarak Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı(BBYK) ile Türkiye Cumhuriyeti planlı kalkınmaya geçiş yapmıştır.

Bu planlamanın amaç yüksek gelir seviyesine ulaşmaktan çok ülkenin sosyal refahını artırmak, adaleti sağlamak gibi amaçlara sahiptir. Yüzde 7'lik bir büyüme oranını hedefleyerek gerekli kaynakları kullanmıştır. Bu bölge planlamasının genel hedefleri şu şekildedir (DPT, 1963, s. 471);

- Nüfusu ve kaynaklar ekonomik programlarla verimli dağıtarak dengeli gelir dağılışı ve bölgesel kalkınma planı uygulamak.
- En fazla ekonomik ve sosyal verimliliği elde ederek büyüme noktalarına ulaşmak, kaynakları öncelikle ve geniş ölçüde ayırarak genel verimlilik derecesini yükseltmek.
- Politikada belirtildiği şekilde bölge planlamasının amacı bölgelerarası dengesizliği gidermek ve geri kalmış bölgelerin hızlıca kalkınmalarına katkıda bulunmak.

Bu kalkınma planında bölge planlamasının yapılması için üç bölge üzerinde araştırma yapılmıştır. Potansiyel gelişme bölgeleri, geri kalmış bölgeler, büyükşehir bölgeler üzerinde ilgili çalışmalar yapılmıştır. Bu bölgelerde yapılan çalışmalarda geri kalmış olan Güneydoğu ve Doğu Anadolu bölgeleri üzerinde durulmuştur.

Bu yüzden bölgenin kalkınması için Keban Barajı projesi ile bölgedeki madenlerin işletilmesi için programa dahil edilmiştir (DPT, 1963, s. 475).

Birinci Kalkınma Planında bütün bölge planlamalarında kullanılacak bir çalışma hedef alınmış olmasına rağmen bu yöntem geliştirilememiştir. Yapılan bölge planlamaları farklı yaklaşım ve teknikler hazırlandığı için planları kıyaslama olanağının güçleşmesi, değerlendirmenin uzun zaman alması planlamaya karşı olan alakayı azaltmıştır (Mutlu, s. 37-37).

3.2.2.1.2. İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı

İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planının temel amacı 1968-1972 yılları arasında tüketimin artırılmasından ziyade sosyal adalet ve fırsat eşitliği değerlerini geliştirerek ekonominin hızlıca gelişmesini ve gelecek neslin refah seviyesini artırmak olarak ifade edilmiştir. Uzun vadeli amacı ise dış borçlara minimum düzeyde başvurulması gerektiğini, dış tasarrufların gayri safi milli hasılaya oranın %2.0'dan %1.7'ye düşürülmesi hedeflenmiştir (DPT, 1967, s. 3).

Bu hedefi gerçekleştirmek için (DPT, 1967, s. 263-264);

- Bölgelerarası dengeli gelişmeyi sağlamak için hizmet yatırımlarının yapılmasını, hizmet yatırımlarının ulaşamadığı yerlere dengeli dağılmasını sağlamak.
- Ekonomik faaliyetleri az gelişmiş bölgelere yöneltmek için kamu yatırımları yapmak.
- Şehirleşme desteklenerek ve ekonomik bir güç olarak kullanılacaktır.
- Dengeli şehirleşmeyi sağlamak ekonomik ve sosyal gelişmeye yardımcı olacak bir şehirleşme düzenini gerçekleştirmek. Şehirleşmeyi sağlarken kırsal alanlarda yapılacak yatırımları şehir ile bağlantısı kurularak şehirleşmeye hazırlamak amaçlanmıştır.
- Şehirleşme, sanayileşme, tarımda modernleşme ve gelişme birlikte ele alınan unsurlardır. Bu politikalar birlikte ele alınarak kaynak israfı yapılmayacaktır.
- Sanayileşmiş toplum için alt yapı hazırlıkları yapmak.
- Yaşanan göçlerin önüne geçilecektir.

Bütün bu hedeflerden İkinci Kalkınma Planının ekonomik ve sosyal kararlar dengeli şehirleşme ve gelişmeyi ele alan politikalardan oluşmaktadır.

3.2.2.1.3. Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı

Birinci ve ikinci kalkınma planları ile %7 büyüme hızına ulaşılmıştır. Tarım ve hizmet sektöründe planlanan hedeflere ulaşılmış hatta aşılmış fakat sanayi sektöründe %12'lik hedefe ulaşılamamıştır.

Türkiye'nin nüfusu artmış şehirleşme oranı büyük oranlarda artmıştır. Bu planda gerçekleştirilmesi gereken hedeflerden biri de Avrupa Birliği ve Gümrük Birliğinin sağlanması için 22 yıllık çalışmalar yapılmıştır (DPT, 1973).

Birinci ve İkinci plana göre bu plan bölgesel kalkınma daha yüzeysel kalmıştır. Bunun altında yatan temel sebep bölgelerarasındaki gelişmişlik farkını azaltmak veya ortadan kaldırmak kaynakların etkin kullanımını ve sermaye birikimini yavaşlatacaktır. Bölgesel farklılıklar uzun vadeli planlamalar ile ortadan kaldırılacağı ifade edilmiştir. Bu planda sadece Kalkınmada Öncelikli Yöreler(KÖY) kavramına kısaca değinilmiştir (DPT, 2000).

3.2.2.1.4. Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı

Bölgelerin ekonomik farklılıklarından dolayı sorunları gelişme politikaları farklı olmaktadır. Gelişmiş veya gelişmekte olan bölgelerde, gelişmenin ulusal stratejileri doğrultusunda sürekliliği sağlamak düzensiz kentleşme ve arazi kullanımını denetlemek ve sanayi, altyapıyı düzenlemeye önem verilmektedir.

Sektörel plan ve programlar bölgelerin sorunlarına ve amaçlarına uygun olarak yapılması gerekmektedir. Planlı dönemde bölgesel planları yönetecek, yapacak, kurumlar arası örgütlenmeyi ve uyumu sağlayacak yeterli yönetsel kurumlar oluşturulmamıştır. Deneme niteliğindeki birkaç bölgesel planlama dışında bölgesel gelişme planları hazırlanamamıştır. Bu planlamalar bütün bölgeleri içermediği için gerekli karşılaştırmalar yapılamamıştır. Bu nedenle bölgelerarası dengesizlik artmıştır. Üç plan boyunca kamu yatırımlarının az gelişmiş bölgelere giderek daha az pay ayrılması ve özel kesiminde özendirilmemesi bölgesel dengesizliği giderek artırmıştır (DPT, 1979, s. 72).

3.2.2.1.5. Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı

Beşinci Kalkınma Planı Türkiye'nin dışa açıldığı ve Gümrük Birliğinin yapıldığı, Avrupa ile bütünleşmeye çalıştığı, dışa açılmaların ve küreselleşmenin olduğu sürece denk gelmektedir.Bölge planlamalarına, Kalkınmada Öncelikli Yörelerin(KÖY), Organize Sanayi Bölgelerinin, Bölge imar çalışmalarının, Bilim-araştırma-teknoloji, bilgi işleme planlarını öneminin arttığı ve vurgulandığı bir planlama hazırlanmıştır.

Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planının temel amaçları, özgür ve güvenli bir ortamda refahın artırılması, ihracatı teşvik eden, tasarrufları değerlendiren ve geliştiren, istihdamı artırma, genç işsizliği azaltan gelir dağılımında adaletsizliği ortadan kaldıran, tarımsal potansiyeli geliştiren, milli savunmaya önem veren, sosyal ve ekonomik altyapıyı güçlendiren önceliklere yer verilmiştir. (DPT, 1984).

İdari sınırlamalardan bağımsız olarak bölge kavramı ele alınmış ve karşılıklı ilişkileri olan "Fonksiyonel Bölgeler" oluşturulmuştur. Bu nedenle 16 Bölge belirlenerek planlama politikalarında bunlara uyulması gerekliliği getirilmiştir (Koyuncu, 2006).

3.2.2.1.6. Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı

Bölge planlaması kavramı yerine bölgesel gelişme kavramı kullanılmaya başlanmıştır. Beşinci planda önerilen 16 bölge yerine bölge planlamasının KÖY'lere yönelik çalışmaların yapılmasına karar verilmiştir. 16 bölgede 9 bölgeye indirilmiştir. Bu bölgelerin merkezleri ise İstanbul, Bursa, Eskişehir, İzmir, Ankara, Konya, Adana, Samsun, Kayseri, Sivas, Malatya, Gaziantep, Trabzon, Erzurum, Elazığ, Diyarbakır'dır. Bu planda Avrupa Birliğinin dikkate alındığı bölgesel politikalar oluşturulmuştur. Yerleşim yerlerinin kademelenmesini, büyük bölgelere ya da şehirlere yapılan yoğun göçün önüne geçmek ve sanayi alanlarının yoğunlaşmasını dengeli yapmaya çalışmak (DPT, 2003).

3.2.2.1.7. Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı

Türkiye dünya ekonomilerine uymaya çalışırken diğer taraftan da küreselleşme hareketlerinin içine girerek, Avrupa entegresyonuna gireceğini duyurmuştur.

1980 sonrası dönemde Gümrük Birliği Anlaşmasının imzalanması ile rekabete açık ekonominin kurallarının belirlenmesi, dış ticareti serbestleştirmek, fiyatların belirlenmesinde piyasa güçlerinin hareket etmesi için önemli adımlar atılmıştır. Sosyal, iktisadi, kültürel ve mekânsal politikaların birbirleri ile olan etkileri göz önüne alınarak sektörlerde mekânsal boyutta ele alınacaktır.

Bölgesel gelişme, büyük şehirler, göç sorunlarını sürdürülebilir kalkınma ile bölgelerarası gelişmişlik farkını azaltmayı amaçlamaktadır. Ayrıca bu planda özellikle Güneydoğu ve Doğu Anadolu bölgeleri üzerinde araştırmalar yapılmıştır. Bu bölgelerdeki nüfus yapısını, işsizlik sorunlarını çözmek için yerel kaynakları değerlendirecek projeler hazırlanmıştır (DPT, 1984).

3.2.2.1.8. Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı

2000'li yıllara gelmemize rağmen bölgelerarası gelişmişlik farklılıklar hala devam etmektedir. Bölgelerarası gelişme politikalarında sürdürülebilir kalkınma, sosyal ve ekonomik denge, refahın sağlanması, yaşam kalitesinin artırılması, fırsat eşitliğini sağlayan ilkeler öne çıkmıştır.Yedinci plan ile başlayan bölgesel gelişme projelerine ağırlık verilmiştir. Günümüzde Bölgesel Kalkınma Ajansı olarak bildiğimiz bölgesel gelişme planlarından olan Zonguldak-Bartın-Karabük Bölgesel Gelişme Projesi tamamlanmıştır. Doğu Anadolu Bölgesel Gelişme Planı(DAP) ve Doğu Karadeniz Planı (DOKAP) çalışmaları devam etmekte, Doğu Akdeniz ve Marmara Bölge Planlarının çalışmaları sürmektedir (DPT, 2001-2005). Organize sayısı ve üniversitelerin sayısı artmıştır (Koyuncu, 2006).

Bu kalkınma planında AB üyelik sürecinin başlaması, bölgesel politikalarına uyumun sağlanabilmesi için 2001 ve 2005 yıları arasında temel amaçları belirlenmiştir. AB için üye ülkelerin bölgesel kalkınma politikalarına ulusal kalkınmalarının yanı sıra önem vermektedir. Bundan dolayı üye ülkelerin bölgesel dengesizliklerini azaltmak ve refahı artırmak için çeşitli mali yardımlar sağlamaktadır. Türkiye'de AB'nin bölgesel politikalarına uyum sağlayabilmek için "Bölgesel Kalkınma Ajanslarının" kurulmasına yönelik çalışmalar yapmıştır. Ayrıca bölgelerin sosyal, ekonomik analizlerinin yapılması için İstatistik Bölge Birimleri Sınıflandırması(İBBS) yürürlüğe girmiştir (Tekin A. , 2011, s. 5).

3.2.2.1.9. Dokuzuncu Beş Yıllık Kalkınma Planı

Dokuzuncu kalkınma planı AB'ye uyum politikası çerçevesinde Katılım Öncesi Ekonomik Program ve Uyum için Stratejik Çerçeve gibi politikaların yanı sıra Orta Vadeli Programlar ile birlikte ulusal ve bölgesel planlar ve politikalar yapmıştır. Plan AB takvimine uygun olarak yedi yıllık hazırlanmıştır.

Yerel kalkınma planları ve kalkınma ajansları ile şu hedefler gerçekleştirilecektir (DPT, 2017).

1) Rekabet gücünü artırmak
2) İstihdamı artırmak
3) Beşeri gelişme ve sosyal dayanışmayı sağlamak
4) Bölgesel gelişime önem vermek
5) Kamu hizmetlerinde kalite ve verimliliği artırmak

3.2.2.1.10. Onuncu Kalkınma Planı

Onuncu Kalkınma Planı ülkemizin 2023 hedeflerini gerçekleştirmek için 2 Temmuz 2013 TBMM'de onaylanmıştır. Plan yüksek derecede istikrarlı ve kapsamlı ekonomik büyümenin yanına ek olarak hukuk üstünlüğü, bilgi tolumu, insani gelişmişlik, uluslararası rekabet gücü, kaynakların sürdürülebilir kullanım ve çevrenin korunası gibi hedefleri vardır.

Onuncu Kalkınma Planında, bölgesel rekabet edilebilirlik ve bölgesel gelişim; IPA dahilindeki ekonomik ve sosyal uyuma yönelik fonların oluşturulmasında koordinasyon ve izleme sistemleri ile verimli bir şekilde yürütülecektir. Bu fonların kullanım esnasında, bölgesel ihtiyaçlar ve önceliklerde ulusal kaynaklar ile birbirini tamamlayan şekilde yönetilecektir (Strateji Geliştirme Başkanlığı, 2018).

Planlı dönemde yapılan planların hepsinin ortak yönleri bulunmaktadır. Bunlar (Mutlu);

- Bütün bölge planları belirli zaman aralığındaki sorunları çözmeye yönelik çalışmalar olmuşlardır.

- Bürokratik bir süreç olarak algılanarak uzmanlık faaliyeti şeklinde düzenlenmişlerdir.
- Mekan faktörü ele alınmadan plan stratejileri yapılmıştır.
- Planlarda birbirine karşı duyarlılıktan yoksunlardır.
- Bölge dışındaki dünyada farklı planlama değişiklikleri planlara yansımamıştır.

2014-2018 dönemi döneminde hazırlanan planda, yerel yönetimlere önem vermiş ve yerel yönetimlerin çoklu bir yapılandırmayı temsil etmiş, yönetişim anlayışı dahlinde yeniden yapılandırılması gerekliliğini ifade etmiştir (Atmaca & Sağır, 2017, s. 79).

3.3. TÜRKİYE'DE BÖLGESEL KALKINMA POLİTİKLARI ARAÇLARI

Bölgesel politikalar, bölgeler için gerekli ekonomik kaynakları finanse eden, şehirlerde istihdam yaratmak, rekabet edilebilirliği artırmak, ekonomik olarak büyüme, yaşam kalitesinin artırılması ve sürdürülebilir kalkınma konularını içermektedir (Eurostat, 2013, s. 15).

Türkiye'de 1990'lı yıllarda yaşanan ekonomik kriz, artan bölgelerarası ve bölge içi dengesizlikler ve AB'ye uyum sürecinin etkisiyle bölgesel kalkınma teorilerinde yeni arayışlar ve gelişmeler yaşanmıştır. 2000'li yıllarda atan bir seyir izleyen bu arayışların sonucunda bölgesel düzeyde kalkınma teorilerinde büyük bir kırılma noktası yaşanmış ve kullanılan araçlarda da değişim ve dönüşüm olmuştur (Aydemir & Karakoyun, 2011, s. 5).

Türkiye'de yarım yüzyıllık bir planlama tecrübesi bulunmaktadır. Bu süre içerisinde farklı nitelikteki ve amaçlara yönelik bölge planları yapılmıştır. 1980'den önce yapılan plan çalışmaları daha çok kaynak oluşturmak, sağlıklı bir çevre yaratmak olurken günümüzde planlar geri kalmış bölgelerin geliştirilmesine yönelik olmuştur (Mutlu, s. 26).Bölge planlama, bölgelerin potansiyellerini ve yerel unsurlarını harekete geçiren politikaları belirleyen esnek, aktif, katılımcı, alt ölçekli planlara temel bakış açısı sağlayan uygulamanın önemli olduğu bir yaklaşım ile gerçekleştirilmektedir (Kalkınma Bakanlığı, 2016).

İki tür plan bölge vardır. Birinci tür ülkenin tamamının plan bölgelere ayrılması, ikinci tip plan bölgeler ise sorunlu bölgelerin belirlenerek bölgelere ayrılmasıdır. Ülkemizde Birinci tür bölgelere yer verilmemesine rağmen geçmişte üçe ayrıldığı görülmüştür.

Bunlardan ilki 19 bölgeden oluşan homojen bölge saptamasıdır. İkincisi Bölge Valiliği Gücündeki Kararname ile uygulanmadan kaldırılmıştır. Üçüncüsü ise 16 bölgeden oluşan, bir ya da birden fazla küçük yerleşme merkezlerini etkileyen cazibe merkezinin, etkilediği saha ile birlikte kapladığı alan olan polarize bölgedir. Bütün bu ayrımların sonunda oluşan dördüncüsü 2002 yılında AB'ye uyum için oluşturulan İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflandırması(İİBS)'dır.

İİBS Düzey1, Düzey2 ve Düzey3 bölgelerinden oluşmaktadır. Bu ayrımın temel amacı bölgesel verilerin toplanması, bölgenin sosyo-ekonomik araştırmaların yapılması ve bölgenin geliştirilmesi ve bölgesel politikaları belirlemek için oluşturulmuştur (Dinler, Bölgesel İktisat, 2008, s. 90).

Bölge planlarının uygulanmasında yaşanan sorunlar ya da GAP projesi gibi sınırlı sayıda uygulanmasının sebepleri siyasi ve iktisadi faktörlerdir. Türkiye'de yönetişim sorunlarındaki koordinasyon konusunda problemler yaşanmaktadır (Mutlu, s. 59).

3.3.1 İstatistiki Bölge Birimleri

NUTS İstatistiki Bölge Birimleri kavramını daha önceki bölümde AB bakış açısından inceledik, bu bölümde NUTS kavramının başlama sürecini ve gelişimini detaylı olarak anlatılacaktır. Türkiye'nin AB'ye aday ülke olma yolunda attığı adımlardan biri olan Helsinki Zirvesinde aday ülke olmuştur. AB'ye adaylığı kabul edildikten sonra adaylığın getirdiği şartları yapmak için bir Ulusal program hazırlamıştır.

AB'nin isteği doğrultusunda DPT, Devlet İstatistik Enstitüsü ve İçişleri Bakanlığı ile birlikte, 3 bölgeden meydana gelen bir bölge sistemi kurulmuştur. Bu sistem İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflandırması(İİBS) adı ile Düzey1, Düzey2 ve Düzey3 bölgeleri oluşturulmuştur.

En kapsamlı 81 bölge ile Düzey1, 26 ile Düzey2 ve 12 bölge ile Düzey3 olmaktadır. Bu ayrımlar nüfus miktarı göre değil bölgelerin gelişmişlik düzeyleri dikkate alınarak hazırlanmıştır. Bölgesel kalkınma plan ve politikalarında Düzey2 bölgeleri kullanılmaktadır. Düzey2 bölge planlaması ile kalkınma ajansları kurulmaktadır (Taş, 2006). İİBS için en düşük ve en yüksek nüfus miktarlarına yukarıda değinilmiştir.

Tablo 11: Türkiye'deki Düzey1 ve Düzey2 bölgeleri

Düzey1	Düzey2
TR1 İstanbul	TR10 İstanbul
TR2 Batı Marmara	TR21 Tekirdağ, Edirne, Kırklareli TR22 Balıkesir, Çanakkale
TR3 Ege	TR31 İzmir TR32 Aydın, Denizli, Muğla TR33 Manisa, Afyonkarahisar, Uşak, Kütahya
TR4 Doğu Marmara	TR41 Bursa, Eskişehir, Bilecik TR42 Kocaeli, Sakarya, Bolu, Düzce, Yalova
TR5 Batı Anadolu	TR51 Ankara TR52 Konya Karaman
TR6 Akdeniz	TR61 Antalya, Isparta, Burdur TR62 Adana, Mersin TR63 Hatay, Kahramanmaraş, Osmaniye
TR7 Orta Anadolu	TR71 Kırıkkale, Niğde, Nevşehir, Aksaray, Kırşehir TR72 Kayseri, Sivas, Yozgat

TR8 Batı Karadeniz	TR81 Zonguldak, Karabük, Bartın TR82 Kastamonu, Çankırı, Sinop TR83 Samsun, Çorum, Tokat, Amasya
TR9 Doğu Karadeniz	TR90 Trabzon, Ordu, Giresun, Rize, Artvin, Gümüşhane
TRA Kuzeydoğu Anadolu	TRA1 Erzurum, Erzincan, Bayburt TRA2 Ağrı, Kars, Iğdır, Ardahan
TRB Ortadoğu Anadolu	TRB1 Malatya, Elazığ, Tunceli, Bingöl TRB2 Van, Muş, Bitlis, Hakkari
TRC Güneydoğu Anadolu	TRC1 Gaziantep, Adıyaman, Kilis TRC2 Şanlıurfa, Diyarbakır TRC3 Mardin, Batman, Şırnak, Siirt

Kaynakça: (TÜİK)

3.3.2. Kamu Yatırımları

Ekonomik kalkınmada alt yapı ve kamu hizmetleri için yapılan yatırımlar önemli bir araçtır. Ancak ilk başlarda etkili bir araç olarak kullanılırken son zamanlarda azalmış ve etkililiğini kaybetmiştir. Bu nedenle bölgesel kalkınmada kamu yatırımlarının etkin bir araç olarak kullanılmasından vazgeçilmiş yerine özel sektöre önem verilmiştir (Arslan K. , 2005, s. 291). Türkiye'nin Düzey-2 bölgelerinin 2004-2016 dönemine ait verilerini kullanarak kamu yatırımları ile istihdam arasındaki ilişkiyi inceleyen Topal (2017), TR90 ve TRC3 bölgeleri dışındaki alanlarda kamu yatırımlarının uzun dönemde istihdamı arttırdığı sonucuna ulaşmıştır. TR90 ve TRC3 bölgesinde farklı sonuçların çıkmasını ise kalkınma planları hazırlanırken bölgenin sektörel özellikleri, üstün ve zayıf yönleri, işgücü piyasasının incelenmesi ve bölgelere özgü politikaların yapılması gerektiğini vurgulamıştır.

3.3.3. Mali ve Vergisel Teşvik Düzenlemeleri

Bölgeler arası gelişmişlik farkını azaltan politikalar gelişmiş, gelişmekte olan veya az gelişmiş bölgelere göre farklılık oluştursa da genel itibariyle benzer politikalar uygulanmaktadır. Türkiye'de en çok uygulanan bölgesel politika aracı sektöre ve yöreye göre uygulanan teşvik sistemidir. Ekonomik olarak büyümeyi gerçekleştirmek, bölgeler arası ve bölge gelişmişlik düzeyini azaltmak veya tamamen ortadan kaldırmak için konularına göre farklı teşvik araçları kullanılmaktadır.

Osmanlı devleti döneminden günümüze kadar birçok teşvik politikası gerçekleştirilmiştir. Teşvik politikalarını planlı dönem öncesi ve sonrası olarak ikiye ayırabiliriz. Bu sistem illerin, bölgelerin gelişmişlik düzeylerine uygun farklı miktarlarda değişmektedir.

1960 sonrası planlı dönemde teşvik politikaları kalkınma planları ve ulusal planlar dahilinde birçok kararname ve tebliğler ile uygulanmıştır. Özellikle DPT'nin kurulmasıyla yatırım politikalarının teşviki için yasal düzenlemeler yapılmıştır (Candan & Yurdadoğ, 2017).

Planlı dönem sonrası 1968 yılında 22 ili kapsayan Kalkınmada Öncelikli Yöreler(KÖY) uygulaması ile bölgeler arası gelişmişlik farklılıklarını tespit etmek için yürürlüğe giren teşvik politikasıdır. KÖY teşvik politikası ile vergi istisnaları, kredi ve enerji destekleri, yatırım indirimleri ve mekan seçimi gibi konularda yardımcı olmaktadır. Fakat 1980 yılında Türkiye'de yaşanan ekonomik ve siyasi problemler 24 Ocak kararlarının alınmasına neden olmuştur. Ülkenin ekonomik yapısında köklü bir değişikliğe neden olmuştur. Bu kararlar ile devletin rolünün azaldığı teşvik yatırımlarının olağanüstü bölgelere öncelik verilerek yapılmasına karar verilmiştir. Türkiye'de uygulanan teşvik sistemi 19 Haziran 2012 tarihindeki Resmi Gazete'de 2012\3305 sayılı karar ile "Yatırımlarda Devlet Yardımları Hakkında Karar" ile yürürlüğe girmiştir (Dağ & Çelik, 2019).

Yeni teşvik sistemlerinin temel amaçları arasında AR-GE çalışmaları, teknolojik yenilikler, girişimciliği desteklemek, KOBİ'lere desteklerde ayrıcalık verilmesi gibi amaçlara sahiptirler.

Yatırım teşvik uygulamaları genel, bölgesel, öncelikli, geniş ölçekli ve stratejik yatırım teşvik uygulamaları olarak bölümlere ayrılmaktadır. Bölgesel teşvikler, iller arasındaki dengesizlikleri gidermek üretim ve ihracat potansiyelini artırmaktır.

Öncelikli yatırım teşvik sistemi, bazı yatırım konularının 5. Bölge desteklerinde desteklenmesi. Geniş ölçekli yatırım sisteminde teşvik dışında kalan bütün yatırım konularını kapsamaktadır. Stratejik yatırımlar ise cari açığı kapatmak için katma değeri yüksek yatırımları desteklemek için uygulanmaktadır (Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, 2021, s. 6).

Bölgesel teşviklerinin bölgelere ayrılması sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeylerine göre belirlenmiştir. Bölgesel teşvik uygulamalarının amaçları:

1. İllerin gelişmişlik düzeylerine göre yardımlar belirlenir.
2. Yatırım yapılacak sektörler illerin potansiyel ve ekonomik büyüklüklerine göre belirlenir.
3. Bölgeler ve iller arasındaki gelişmişlik farkını azaltmak.

Teşvik sisteminin uygulandığı illerin bölgelere ayrılmış şekli aşağıdaki haritada verilmiştir.

Şekil 3: İllere Göre Yatırım Teşvik Haritası

Kaynakça: (İllere Göre Türkiye Yatırım Teşvik Haritası, 2021)

Bu bölgelerdeki illerde ilçelere de ayrılmışlardır. Bu bölgeleri ayrıca tablo olarak gösterelim.

Tablo 12: Teşvik Sistemin Uygulandığı Bölgeler

1.BÖLGE	2.BÖLGE	3.BÖLGE	4.BÖLGE	5.BÖLGE	6.BÖLGE
Ankara Antalya Bursa Eskişehir İstanbul İzmir Kocaeli Muğla Tekirdağ	Aydın Balıkkesir Bilecik Bolu Çanakkale Denizli Edirne Isparta Karabük Kayseri Kırklareli Konya Manisa Sakarya Yalova	Adana Burdur Düzce Gaziantep Karaman Kırıkkale Kütahya Mersin Samsun Trabzon Rize Uşak Zonguldak	Afyonkarahisar Aksaray Amasya Artvin Bartın Çorum Elazığ Erzincan Hatay Kastamonu Kırşehir Malatya Nevşehir Sivas	Bayburt Çankırı Erzurum Giresun Gümüşhane Kahramanmaraş Kilis Niğde Ordu Osmaniye Sinop Tokat Tunceli Yozgat	Adıyaman Ağrı Ardahan Batman Bingöl Bitlis Diyarbakır Hakkari Iğdır Kars Mardin Muş Siirt Şanlıurfa Şırnak Van

Kaynakça: (Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, 2021, s. 25)

Araştırdığımız konu itibariyle bölgesel teşvik yatırımlarında teşvik destek unsurlarında bunlar uygulanmaktadır. KDV istisnası, gümrük vergisi muafiyeti, vergi indirimi, sigorta primi işveren hissesi desteği, gelir vergisi stopajı desteği, sigorta primi işçi hissesi desteği, faiz veya kar payı hissesi ve yatırım yeri tahsisi gibi uygulamaları bulunmaktadır. Bu destek unsurlarının uygulamaları ise şöyledir.

Tablo 13: Teşvik Destek Oranları

Vergi İndirimi Yatırıma Katkı Oranı %

BÖLGELER	BÖLGESEL TEŞVİK UYGULAMALARI	
	Yatırım Katkı Oranı %	**Kurumlar Vergisi veya Gelir Vergisi İndirim Oranı %**
1.Bölge	15	50
2.Bölge	20	55

3.Bölge	25	60
4.Bölge	30	70
5.bölge	40	80
6.Bölge	50	90

Kaynakça: (Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, 2021, s. 45)

Türkiye'de 2001-2017 yılları arasındaki T.C Ekonomi Bakanlığı verilerinden yararlanılarak verilen teşvik tedbirleri ve planlanan toplam yatırım, istihdam oranı aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 14: Verilen Teşvik Tedbirlerinin Sayısı

Sermaye Türü	Belge Adedi	Sabit Yatırım(milyon t)	İstihdam
Yabancı Sermaye	3.450	248.066	307.319
Yerli Sermaye	57.109	598.803	1.973.501
Genel Toplam	60.559	846.868	2.280.820

Dünyada ekonomik yapısın büyüklüğü sebebiyle en çok teşvik ve hibe destekleri uygulayan ülkelerden biridir. Fakat bu desteklere rağmen istenilen seviyede çıktılar elde edilememiştir. Bu nedenle karmaşık bir yapıya sahip olan teşvik sisteminin başka destek uygulamaları ile basitleştirilmelidir. Ülkelerin ekonomik yapıları farklı olduğundan teşvik uygulamaları da farklı olmalı ve yerel, bölgesel bir düzeye indirilmelidir. Teşvik sistemlerinin uygulanmasında birçok sorun bulunmaktadır. Bu sorunlardan bazılarını Takım & Ersungur, (2018, s. 741-742) çalışmasında dile getirmiştir. Bunlar:

1. Türkiye'de uygulanan teşvik programları siyasi politikalardan etkilenmektedir. Bir maliye politikası aracı olarak kullanılan politika

seçim dönemlerinde ekonomik etkinliği olmayan alanlara uygulanmaktadır.

2. Tasarruf problemi olan bir ülke konumunda olduğumuzdan dolayı yetersiz olan kaynakların verimli olamayan alanlara yönlendirildiğinde kaynak israfına yol açılmaktadır.
3. Kurumlar arası koordinasyon probleminden dolayı teşvik sonuçları doğru bir şekilde ölçülememektedir.
4. Teşvik yardımı alan kullanıcı bazen birden fazla alabilmektedir. Bu durum alamayan kişinin aleyhine bir sonuç vermektedir. Ancak AB'de bir kurum veya kişi 10 yıl süre dolmadığı sürece yeni bir teşvik yatırımı alamamaktadır.
5. Kısacası verilmek istenen teşvikler amaçları belirledikten sonra bu amaçların gerçekleştirilmesi için kullanılan araçlar açıkça ifade edilmelidir.

Onuncu kalkınma planı döneminde AR-GE ve teknolojik yatırımlara ayrılan pay GSYİH içinde ilk kez %1 oranın üstüne çıkmıştır. Bu oranın artmasındaki sebeplerden biri de Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu(TÜBİTAK) ve üniversitelerin katkılarıyla uygulanan teşvik yatırımlarıdır. Fakat yine de teşvik yatırımlarının uygulanmasında bazı sıkıntılar yaşanmaktadır. Bunlar On birinci kalkınma planında "Teşvik Uygulamalarının Etkinliğinin Artırılması Çalışma " toplantısında 15 yıllık süre ile 2033 yılında olması gerektiği hedefler şöyle anlatılmaktadır (On Birinci Kalkınma Planı(2019-2023), 2018, s. 48):

1. Politika oluşturma sürecinde istatistiki verilerin ve bilgi yönetim sisteminin olduğu rasyonel süreçlerden oluşmalıdır.
2. Kurumların etkinliği, altyapı sorunlarının giderildiği ve insan kaynağının verimli bir şekilde kullanılmalıdır.
3. Uygulanan teşvik politikalarında sonuç analizinin uygulandığı ve kamuya açık ve anlaşılır bir şekilde aktarılmalıdır.

4. Teşvik mevzuatının sadeleştirilmesi küreselleşen ve değişen dünyaya uygun önceliklerin belirlenmesi ve tematik alanların oluşturulması gerekmektedir.

3.4. TÜRKİYE'DE BÖLGESEL KALKINMADA KALKINMA AJANSLARI

3.4.1. Bölgesel Gelişme Projeleri

Bölgesel projeler, bölgesel kalınmada somut amaçları gösterdikleri için öncelikli bölgelerde bir motivasyon kaynağı olmaktadırlar. Bölgenin bütün potansiyelini değerlendirdikleri için kimi zaman zayıf görünen bir sektörün önem kazanmasına neden olmaktadırlar. Bu sonuç bölgedeki sektörlerin hepsinde geçerli ortak bir çabanın ortaya çıkmasına neden olmaktadır.

Adem-i merkeziyetçi bir yaklaşımla değerlendirilen projeler, yalnızca şehir merkezlerini değil aynı zamanda kırsal alanları ve nüfusu da kapsayarak, bölge ve ülke içinde nüfusun ve ekonomik gelişmenin dengeli dağılımına neden olan önemli bir faktör olmaktadır (Tekin Ö. F., 2016, s. 135).

Bölgesel kalkınmanın bütün dünyada giderek popüler bir duruma gelmesinin ardından ülkelerde ve bölgelerde halkın refah seviyelerinde artış yaşanmıştır. Ülkeler için önemli bir kavram olan kalkınma özellikle İkinci Dünya savaşından sonra önemli hale gelmiş ve günümüze kadar değişimler yaşamıştır. Türkiye'de uygulanmaya başlayan planlı dönem öncesi ve sonrası kalkınma planlarında önemli değişimler ve genişlemeler yaşanmıştır. Dolayısıyla Türkiye'de ilk olarak bölgesel gelişme politikaları uygulanmıştır (Özaslan & Ünlü, 2015, s. 73).

Tablo 15: Türkiye'de Uygulanan Bölgesel Gelişme Programları

Projenin Adı	Kapsadığı İller	Amaçlar
Antalya Bölgesi Projesi(1959)	Antalya, Isparta, Burdur	Bölgenin ekonomik düzeyine göre planlamalar yapmak Gelişmeyi önleyen unsurları belirlemek Kaynakları verimli ve etkin kullanmak
Doğu Marmara Projesi(1960)	İstanbul, Kocaeli, Sakarya, Düzce, Bolu, Yalova	Sektörel planlama çalışmalarını birleştirmek Sektörler arası politikaların bölge düzeyine indirilmesi
Zonguldak Karabük Projesi(1961)	Zonguldak	Altyapı yatırımlarını geliştirmek Gelir farkını azaltmak Kamu ve özel sektör yatırımları arasında dengeyi sağlamak

Çukurova Bölgesi Projesi(1962)	Adana, Mersin	Tarımsal ve sanayi yönlü kalkınma politikaları Bölgenin turizm potansiyelini belirlemek
Güneydoğu Anadolu Projesi(1989)	Diyarbakır, Mardin, Şanlıurfa, Adıyaman, Batman, Siirt, Şırnak, Kilis, Gaziantep	Sosyal ve iktisadi kalkınma Altyapı sorunlarını gidermek Hidroelektrik santrallerini kurmak Tarım, sanayi ulaşım, eğitim, sağlık gibi sektörlerde yatırımları artırmak
Zonguldak-Bartın-Karabük Bölgesel Gelişme Projesi	Zonguldak, Bartın, Karabük	Özel sektör yatırımlarını özendirmek Karabük ve Ereğli Demir Çelik İşletmelerinin sorunlarına çözüm aramak ve özelleştirilmesi sonrası ortaya çıkan olumsuzlukları gidermek
Doğu Anadolu Projesi(1999)	Ağrı, Ardahan, Bitlis, Bingöl, Elazığ, Erzincan, Hakkari, Elazığ, Iğdır, Kars, Malatya, Muş, Van, Tunceli	Girişimcileri harekete geçirmek için eğitim programları düzenlemek Girişimcilere bilgi desteği sağlanması için proje ve yatırım danışmanlık desteği verilmesi
Doğu Karadeniz Bölgesel Gelişme Projesi(1999)	Artvin, Bayburt, Giresun, Gümüşhane, Ordu, Rize, Trabzon	Ortalama gelir seviyesini artırmak Doğal kaynakların korunması ve çevre tahribatının önlenmesi Sürdürülebilir kalkınmayı uzun dönemli gerçekleştirmek
Yeşilırmak Havza Gelişim Projesi(2005)	Amasya, Çorum, Samsun, Tokat, Yozgat	Yeşilırmak'ın akım düzensizliğinden dolayı meydana gelen doğal afetlerin(sel, taşkın erozyon) önlemlerini almak

Kaynakça: (Sezgin, 2013, s. 28-29)

3.4.2. Bölgesel Kalkınma Ajansları

Eski bölgesel kalkınma anlayışlarının küreselleşmenin etkisiyle değişime uğraması yeni bölgeselcilik yaklaşımının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu yeni yaklaşımın en önemli aracı Kalkınma Ajansları olmuştur. Kalkınma ajanslarını birinci bölümde detaylı anlatılmıştır. Bu bölümde Türkiye'deki Kalkınma Ajansları anlatılacaktır. Bölgesel Kalkınma Ajansları, bir ülkenin sınırları içinde iktisadi, sosyal, kültürel ve doğal kaynakların farklılık göstermesi ve Sanayi Devrimi ile birlikte gittikçe artan farklılıkların ülkelerin gelişmesine engel oluşturması nedeniyle gelişmişlik farklılıklarını kapatmak için oluşturulmuştur (Güven, 2018, s. 21).

Bölgesel Kalkınma Ajanslarının(BKA) yerel kalkınmada bir katalizör görevi görerek, birimler arasında işbirliğini artırmak, içsel ve dışsal kaynaklara dayalı bölgesel kalkınmayı hızlandırmak için kurulan örgütlerdir (Çelik, 2018, s. 3).

BKA'ların en önemli amacı bölgelerin potansiyellerini ve problemlerini göz önünde bulundurarak geliştirdikleri politika ile bölgenin ekonomisini canlandırmak ve bölgedeki halkın gelişmeye katılımını sağlayarak gelişmeden fayda sağlamaktır.

Yani BKA'ların temel amaçları uzun dönemde bölgesel kalkınma için uygun şartları hazırlamak gibi, bölgenin sosyal ve kültürel geliştirilmesini sağlayarak sosyal bir boyut olarak değerlendirebiliriz (Berber & Çelepçi, 2005, s. 148).

Kalkınmadaki değişimler sonucunda BKA'ların da fonksiyonları zamanla değişime uğramıştır. Faaliyet alanları 1950 ve 1960'lı yıllarda yalnızca dış yatırım çekmek ve organize sanayi bölgelerini yürütmek olan BKA'lar zaman içerisinde ekonomik olmayan hizmetler sağlamak ve özel sektörlü altyapılar kurarak değişik faaliyet alanlarına sahip olmuştur (Oskay & Kubar, 2007, s. 207).

BKA'ların ilk örneklerinde yerel kalkınmanın ön planda olduğu merkezin denetiminde oluşan küçük ölçekli yapılar iken, zaman içerisinde bölgesel değişkenleri harekete geçirerek, özel sektör ve sivil toplum kuruluşları ile birlikte geniş kapsamlı yapılar haline gelmişlerdir. Fakat bu gelişme doğrusal olarak bütün kalkınma ajansları için geçerli olduğunu kabul etmek bir yanılgıdan ibarettir (Eryılmaz & Tuncer, 2013, s. 171).

Planlı dönemden 2006 yılına kadar uzayan dönemde, çok fazla bölgesel kalkınma projesi ve merkez tarafından örgütlenen BKA benzeri yapılar mevcuttur. Bölgesel gelişim ve bölgesel dengesizliklerin azaltılmasına önem verilerek hazırlanan bütün kalkınma planlarında bu yapılardan ve bölgelerarası farklılıkları giderme konularına önem verilmiştir. Kalkınma planlarındaki en önemli sektör ile mekânsal boyutun birleştirilmesi için çalışmalar özendirilmiş ve sürdürülebilir kalkınmayı gerçekleştirmek öncelik olmuştur (Güven, 2018, s. 56).AB'ye üye olmak isteyen Türkiye'nin AB'nin bölgesel politikalarına uygun politikalar geliştirmek zorundadır.

Daha önce bölge planlamaları ve bölgesel gelişme projeleri uygulamıştık. 1999 Helsinki Avrupa Konseyi Zirvesi ile resmi adaylık satüsüde gerçekleşince bölgesel programlara olan ilgide artmıştır (Strateji Geliştirme Başkanlığı, 2018, s. 750). Bu adaylık sürecinden sonra Türkiye önemli reformlar gerçekleştirmiştir.

Bu reformlardan en önemlisi, merkezi yönetimin kararlar aldığı bazı kararların yerinden yönetim yani yerel otoritelere verilmesi, yerel otoritenin yetkilerinin artırılmasına yönelik düşünce tarzından dolayı ortaya çıkan Kalkınma Ajanslarıdır. (Atmaca & Sağır, 2017, s. 85). Türkiye 'de toplamda 26 kalkınma ajansı bulunmakta ve bu ajanslar Düzey2 bölge istatistiğine göre hazırlanmıştır.

Tablo 16: Bölgesel Kalkınma Ajansları

Bölge	**Ajansın Adı ve Merkezleri**	**Kuruluş Yılı**
TR10 İstanbul	İstanbul Kalkınma Ajansı(İSTKA), İstanbul	2008
TR21: Edirne, Kırklareli, Tekirdağ	Trakya Kalkınma Ajansı(TRAKYAKA), Tekirdağ	2009
TR22 Balıkkesir, Çanakkale	Güney Marmara Kalkınma Ajansı(GMKA), Balıkesir	2009
TR31 İzmir	İzmir Kalkınma Ajansı, İzmir	2006
TR32: Aydın, Denizli, Muğla	Güney Ege Kalkınma Ajansı(GEKA), Denizli	2009
TR33 Afyon, Kütahya, Manisa, Uşak	Zafer Kalkınma Ajansı(ZAFER), Kütahya	2009
TR41 Bilecik, Bursa, Eskişehir	Bursa, Eskişehir, Bilecik Kalkınma Ajansı(BEBKA), Bursa	2009
TR42 Bolu, Düzce, Kocaeli, Sakarya, Yalova	Doğu Marmara Kalkınma Ajansı(MARKA), Kocaeli	2009
TR51 Ankara	Ankara Kalkınma Ajansı(ANKARAKA), Ankara	2009
TR52 Karaman, Konya	Mevlana Kalkınma Ajansı(MEVKA), Konya	2008
TR61 Antalya, Burdur, Isparta	Batı Akdeniz Kalkınma Ajansı(BAKA), Isparta	2009
TR62 Adana, Mersin	Çukurova Kalkınma Ajansı(ÇKA), Adana	2006
TR63 Hatay, Kahramanmaraş, Osmaniye	Doğu Akdeniz Kalkınma Ajansı(DOĞAKA), Hatay	2009

TR71 Aksaray, Kırşehir, Niğde, Nevşehir, Kırıkkale	Ahiler Kalkınma Ajansı(AHİKA), Nevşehir	2009
TR72 Kayseri, Sivas, Yozgat	Orta Anadolu Kalkınma Ajansı(ORAN), Kayseri	2009
TR81 Bartın, Karabük, Zonguldak	Batı Karadeniz Kalkınma Ajansı(BAKKA), Zonguldak	2009
TR82 Çankırı, Kastamonu, Sinop	Kuzey Anadolu Kalkınma Ajansı(OKA), Kastamonu	2009
TR83 Amasya, Çorum, Samsun, Tokat	Orta Karadeniz Kalkınma Ajansı(OKA), Samsun	2009
TR90 Artvin, Giresun, Gümüşhane, Ordu, Rize, Trabzon	Doğu Karadeniz Kalkınma Ajansı(DOKA), Trabzon	2009
TRA1 Bayburt, Erzincan, Erzurum	Kuzeydoğu Anadolu Kalkınma Ajansı(KUDAKA), Erzurum	2008
TRA2 Ağrı, Ardahan, Iğdır, Kars	Serhat Kalkınma Ajansı(SERKA), Kars	2009
TRB1 Bingöl, Elazığ, Malatya, Tunceli	Fırat Kalkınma Ajansı(FKA), Malatya	2009
TRB2 Bitlis, Hakkari, Muş, Van	Doğu Anadolu Kalkınma Ajansı(DAKA), Van	2008
TRC1 Adıyaman, Gaziantep, Kilis	İpekyolu Kalkınma Ajansı(İKA), Gaziantep	2008
TRC2 Diyarbakır, Şanlıurfa	Karacadağ Kalkınma Ajansı(KARCADAĞ), Diyarbakır	2008
TRC3 Batman, Mardin, Şırnak, Siirt	Dicle Kalkınma Ajansı(DİKA), Mardin	2008

Kaynakça: (Özaslan & Ünlü, 2015)

Bölgeler arası gelişmişlik farklarını azaltmak için kurulan BKA'ların en büyük problemi yönetişim olduğu söylenmektedir. Yönetişim, kalkınma ajanslarının alacağı kararların merkezi teşkilatın denetimi altında olması ve yerel yönetimlerin halkın isteklerine yeterince cevap verememesi gibi sorunlara neden olmaktadır. Kalkınma ajanslarının sadece şekilsel olarak oluşturulmuş özerk yapıları sorunları ne kadar çözebilmektedir. Bu yüzden kalkınma için yapılması gereken ilk adımlardan biri yönetişim sistemlerinin kurulmasıdır (Arslan F. , 2016, s. 31).

Türkiye'deki yirmi altı kalkınma ajansı bulunmakta ve bunların temel hedefleri bölgesel gelişim olduğu için bu kısımda bazılarının temel hedefleri aşağıda kısaca anlatılacaktır.

3.4.2.1. İstanbul Kalkınma Ajansı(İSKA)

Adında anlaşılacağı üzere İSKA ulusal planlamalar paralelinde İstanbul ilinin, ekonomik ve sosyal kalkınmasında yardımcı olmak için 2008 yılında kurulmuştur. İSKA'nın 2014-2023 yılları arasındaki en önemli hedefleri (İstanbul Kalkınma Ajansı, 2018);

1) Gelişen, dönüşen ve ilerleyen artan istihdam
2) Girişimciliğin desteklenmesi ve artırılması
3) AR-GE ve inovasyona gerekli önemin verilmesi
4) Küresel piyasalarda rekabetçi bir ortamın hazırlanması
5) İstanbul'un uluslararası piyasalarda çekim merkezi haline getirmek

3.4.2.2.Trakya Kalkınma Ajansı(TRAKYAKA)

Edirne, Kırklareli ve merkezi Tekirdağ olmak üzere toplamda üç ilin kalkınması için planlamalar yapan bir kalkınma ajansıdır. Bu kalkınma ajansının 2016-2023 yılları arasındaki temel vizyonu "İnsan ve Toplum", "Yaşam ve Çevre", "Üretim ve Ekonomi" adı altında birleşerek Trakya bölgesinin doğal yapısına zarar vermeden bölgesel planlamalar yapmaktır (Trakya Kalkınma Ajansı, 2016-2023).

3.4.2.3. Güney Marmara Kalkınma Ajansı(GMKA)

Merkezi Balıkkesir olmak üzere Çanakkale ilini de içine alarak 2009 yılında kurulmuştur. GMKA'nın temel amacı ekonomik ve sosyal sermayeyi kullanarak bölgenin rekabet gücünü geliştirmek ve sürdürülebilir kalkınmayı sağlamaktır.

Kalkınma ajansının 2020-2023 hedefleri ise şöyledir (Güney Marmara Kalkınma Ajansı, 2020);

1) Mevcut turizm dışında alternatif turizm çalışmalarının yapılması.
2) İmalat sanayisinde dönüşüm ve değişimlerin yapılması.
3) Yerel ekonominin geliştirilmesi.
4) Yerel kalkınma olanaklarının değerlendirilmesi.

3.4.2.4. İzmir Kalkınma Ajansı(İZKA)

2006 yılında ilk iki kalkınma ajansından biri olan İZKA 2006 yılında İzmir'in rekabet gücünü artırmak ve sürdürülebilir ekonomiyi geliştirmek için kurulan bir ajanstır. İZKA, yenilik ve girişimcilik, yeşil ve mavi büyüme adı altında İzmir ilinin kalkınması için planlamalar yapmaktadır (İzmir Kalkınma Ajansı, 2021).

3.4.2.5. Güney Ege Kalkınma Ajansı(GEKE)

Güney Ege Kalkınma Ajansı(GEKE) 2006 yılında merkezi Denizli olan Aydın ve Muğla illerinin bölgesel gelişimine katkıda bulunmaktadır. Bölgenin 2023 hedefleri arasında şunlar yer almaktadır (Güney Ege Kalkınma Ajansı, 2015);

1) Yılın dört mevsiminde turizmi oluşturmak.
2) Katma değeri yüksek ve yeniliğe dayalı ürünlerin geliştirilmesi ve üretilmesi.
3) Yaşanabilir ve sürdürülebilir bir çevrenin oluşturulması.
4) Toplumsal yapının güçlendirilmesi.
5) Zengin beşeri sermayeyi sağlamak.

Bütün kalkınma ajanslarının temel amaçlarına baktığımızda bölgenin gelişimini sağlamak, rekabet gücünü artırmak, sürdürülebilir bir ekonomi ve çevre oluşturmaktır. BKA'ların çoğu tabandan tavana bir model benimsemektedir. Kalkınma ajansları ile bölgesel gelişme politikalarına yeni bir anlayış getirmiştir. Türkiye'de planlı dönemde uygulanan bölgesel planlar bölgeler arası farklılıkları gidermek için uygulanırken, AB'de bölgesel rekabeti artıran politikalara yer verilmiştir. AB ve Türkiye müzakere sürecinden dolayı Türkiye'de bu politikalara yönelik uygulamalara yer vermiştir.

Bu politika ile özel sektöre ekonominin canlanması için öncelik verilmesi ve yabancı yatırımcıyı çekmek için finansman sağlamada serbestliğe ulaşılmıştır (Hekimoğlu & Altındeğer, 2006) .

3.5. TÜRKİYE'DE BÖLGESEL DENGESİZLİĞİN GÖSTERGELERİ

Ülkemizde bölgesel dengesizlik uzun yıllardır bir sorun olmaktadır. Bu dengesizlikleri gidermek amacıyla bölgesel planlamalar yapılmaktadır.

Doğu Anadolu bölgesini kalkındırmak, Doğu Marmara'daki aşırı bir şekilde yaşanan nüfus ve sanayi bakımından yığılmanın yaşanmasından dolayı denetim altına almak, geri kalmış fakat zengin kaynaklara sahip Güneydoğu Anadolu bölgesini geliştirmek için planlamalar yapılmaktadır (Berber & Çelepçi, 2005, s. 155).

3.5.1. Eğitim Göstergeleri

Bir bölgenin gelişmişlik düzeyini gösteren sosyal faktörlerden biri bölgedeki okur- yazar oranlarıdır. Bölgesel kalkınmada beşeri sermayenin önemli olması sebebiyle ülkemizde eğitim için yaptığı yatırımları artırmaktadır.

Tablo 17: Düzey1 Bölgelerinde Okuryazarlık Durumu

YIL	BÖLGE KODU	BÖLGE ADI	Okuryazarlık durumuna göre nüfus (6 yaş ve üzeri) : Okuma yazma bilen / Erkek	Okuryazarlık durumuna göre nüfus (6 yaş ve üzeri) : Okuma yazma bilen / Kadın
2020	TR1	**İstanbul**	6757813	6574382
2020	TR2	Batı Marmara	1673295	1609478
2020	TR3	Ege	4835242	4760104
2020	TR4	Doğu Marmara	3658165	3545924
2020	TR5	Batı Anadolu	3579951	3561415
2020	TR6	Akdeniz	4749003	4567167
2020	TR7	Orta Anadolu	1797622	1726421
2020	TR8	Batı Karadeniz	2069784	2019298
2020	TR9	Doğu Karadeniz	1203599	1142154
2020	TRA	**Kuzeydoğu**	968473	858048

		Anadolu		
2020	TRB	Ortadoğu Anadolu	1738096	1571325
2020	TRC	Güneydoğu Anadolu	3857055	3492255

Kaynakça: (TÜİK, 2020)

Tabloda görüldüğü gibi okuryazarlık oranı en yüksek bölgemiz ve aynı zamanda gelişmiş bölgemiz olan TR1 İstanbul, ikinci sırada Ege, üçüncü sırada ise Akdeniz gelmektedir.

Az gelişmiş bölgelerimiz olarak kabul edilen TR8, TR9, TRA, TRB, TRC bölgeleri arasında en fazla okuryazar oranına sahip bölgemiz Güneydoğu Anadolu bölgemizdir. En düşük bölgemiz ise TRA bölgesi olan Bayburt, Erzincan, Erzurum, Ağrı, Kars, Ardahan, Iğdır, Kars illerini kapsamaktadır. Bu bölgemizin gelişmemiş olmasının nedenlerinden biri coğrafi şartlarının çok sert olmasından dolayı devlet gerekli yardımları sermaye ve teknoloji yetersizliğinden dolayı yapamamaktadır.

3.5.2. Demografik Değişkenler

Sanayileşme ile başlayan göç hareketleri, belirli kentlerde nüfusun artması, dengesiz kentleşmeler ve nüfusun dengesiz dağılması ile bölgesel kalkınmanın da dengesiz olmasına neden olmaktadır. Yani kalkınma ve şehirleşmenin belirli alanlara toplanmamasını engellemek için bütün ülkelere yayılmasını sağlamak adına uygulamalar ve politikalar yapılmaktadır (Tekin Ö. F., 2016). Dünyanın her yerinde gelişmiş ülkeler göç almaktadırlar. Ülkemizde göçler bölgesel dengesizliklerin hem nedeni hem de sonucunu oluşturmaktadırlar. Gelişmiş bölgelere yoğun göçler yaşanırken bazen de bölge içi göçlerde yaşanabilmektedir.

Tablo 18: Düzey1 Bölgelerinde Göç

YIL	BÖLGE KODU	BÖLGE ADI	Aldığı Göç	Verdiği Göç
2020	TRA	Kuzeydoğu Anadolu	**61428**	89753
2020	TRB	Ortadoğu Anadolu	93188	119300
2020	TRC	Güneydoğu Anadolu	157181	174682
2020	TR1	İstanbul	**328632**	**381654**
2020	TR2	Batı Marmara	120747	**87020**
2020	TR3	Ege	204780	169843
2020	TR4	Doğu Marmara	217820	161992

2020	TR5	Batı Anadolu	188618	181843
2020	TR6	Akdeniz	216509	178672
2020	TR7	Orta Anadolu	92928	107375
2020	TR8	Batı Karadeniz	136636	157811
2020	TR9	Doğu Karadeniz	79820	88342

Kaynakça: (TÜİK, 2020)

Tablo ülkemizde en fazla göç alan bölgemiz birinci sırada TR1 bölgesi olan İstanbul, ikincisi TR bölgesi olan Doğu Marmara, üçüncüsü ise TR3 bölgesi olan Ege'dir. Bu bölgelerimin yoğun göç almasının sebepleri bölgede sanayi, hizmet, turizm gibi sektörlerin gelişmesinden kaynaklanmaktadır.

En az göç alan bölgemiz az gelişmiş olan Kuzeydoğu Anadolu bölgemizdir. En fazla göç alan ve göç veren bölgemizin İstanbul olmasının nedeni bölgeye mevsimlik işçi göçlerinin yaşanmasıdır. En az göç veren ise TR2 Batı Marmara bölgesidir.

Bölgeler arası dengesizliğin bir sonucu da yaşanan iç göçlerdir. Türkiye'de göç politikaları farklılık arz etmektedir. İç göçler genelde ekonomik anlamda geri kalmış bölgelerden yaşam kalitesinin yüksek olduğu bölgelere yapılmaktadır. Bu yaşam standartları; iklim koşulları, eğitim, sağlık, sosyal, kişi başına düşen gelir oranı, istihdam alanlarının yetersizliğidir. Ayrıca bölgelerde yaşanan terör problemleri de iç göçlere neden olmaktadır. Yaşanan iç göçler bölgeler arası dengesizliği de artırmaktadır (Düncan, 2016).

İç göçlerin ana hedefi bir taraftan "çekme" denilen yığın ekonomilerine ayrıca "itme" denilen az gelişmiş bölgelerdeki iktisadi ve sosyal faaliyetlerin yetersizliğine neden olmaktadır (Doğan, Gökyurt, & Sarı, 2014, s. 753)

Bu dengesizliklerin önüne geçebilmek için mevcut kaynakları bütün bölgelere eşit dağıtmak, her bölgede bir veya birden fazla il seçilerek cazibe merkezleri adı altında yatırımları bu alanlarda yoğunlaştırmak gerekmektedir. Kalkınmada öncelikli yöreler(KÖY) kapsamında geri kalmış bölgelere öncelik tanınmalıdır (Tekin Ö. F., 2016).

3.5.3. Sağlık Göstergeleri

Bir bölgede eğitim düzeyinin yanı sıra sağlık göstergelerinin de beşeri kalkınma için önemli olmaktadır. Bazı bölgelerimizde sağlık düzeyleri iyi olmasına rağmen diğer bölgelerimizde hala yeterli seviyeye ulaşılmamıştır. Tablo18'de 2019 yılına ait hastane ve yatak sayıları ve yüz bin kişi başına hastane yatak sayıları verilmiştir.

Tablo 19: Düzey1 Bölgelerinde Hastane, Yatak Sayıları Toplamı ve Yüz Bin Kişi Başına Sayısı

YIL	BÖLGE KODU	BÖLGE ADI	Hastane ve yatak sayıları: Toplam/ Yatak Sayısı	Hastane ve yatak sayıları: Yüz bin kişi başına toplam hastane yatak sayısı
2019	TR1	İstanbul	**40697**	262
2019	TR2	Bati Marmara	10615	295
2019	TR3	Ege	30762	290
2019	TR4	Doğu Marmara	21289	262
2019	TR5	Bati Anadolu	27521	339
2019	TR6	Akdeniz	30523	287
2019	TR7	Orta Anadolu	12634	310
2019	TR8	Bati Karadeniz	15192	326
2019	TR9	Doğu Karadeniz	8840	**329**
2019	TRA	Kuzeydoğu Anadolu	**6507**	296
2019	TRB	Ortadoğu Anadolu	11988	305
2019	TRC	Güneydoğu Anadolu	20936	**233**

Kaynakça: (TÜİK, 2019)

Hastane yatak sayılarına baktığımızda İstanbul, Ege, Akdeniz ve Doğu Marmara gibi gelişmiş bölgelerimiz daha fazladır. Az gelişmiş bölge olarak tanımlanan Güneydoğu Anadolu bölgesi ise sağlık sektöründe devletin desteği ile hastane ve yatak sayısı açsından diğer gelişmiş bölgelerimiz ile kıyaslanacak duruma gelmiştir.

Kişi başına hastane yatak sayısına bakıldığında ise en fazla Doğu Karadeniz en az Güneydoğu Anadolu bölgesidir. Doğu Karadeniz bölgesinde fazla olmasının nedeni nüfus sayısının az olmasıdır.

Gelişmişliği gösteren bir diğer ölçütte ülkelerdeki sağlık personeli sayısıdır. Tablo19'deki verilere bakıldığında en fazla sağlık personelinin olduğu bölgelerimiz gelişmiş olan İstanbul, Ege, Akdeniz, Doğu Marmara'da daha fazladır.

Tablo 19: Bölgelerdeki Sağlık Personeli Sayısı

YIL	BÖLGE KODU	BÖLGE ADI	Sağlık personeli sayısı: Uzman Hekim	Sağlık personeli sayısı: Diş Hekimi	Sağlık personeli sayısı: Diğer sağlık personeli	Sağlık personeli sayısı: Hemşire	Sağlık personeli sayısı: Ebe
2019	TR1	İstanbul	21054	8340	28936	35067	5945
2019	TR2	Bati Marmara	3246	1228	7901	8415	3288
2019	TR3	Ege	12089	4480	23473	25059	8348
2019	TR4	Doğu Marmara	7508	3051	17016	18912	5255
2019	TR5	Bati Anadolu	11745	4149	20467	23355	4963
2019	TR6	Akdeniz	10118	4082	24546	24822	8162
2019	TR7	Orta Anadolu	3293	1420	10994	10142	3517
2019	TR8	Batı Karadeniz	3844	1553	12670	12433	3927
2019	TR9	Doğu Karadeniz	2329	982	7799	7616	2381
2019	TRA	Kuzeydoğu Anadolu	1581	536	4899	5193	1690
2019	TRB	Ortadoğu Anadolu	2761	1007	8587	9559	3240
2019	TRC	Güneydoğu Anadolu	5631	2097	15168	17530	5256

Kaynakça: (TÜİK, 2019)

Az gelişmiş bölgelerimize baktığımızda Batı Karadeniz'in, Doğu Anadolu, Güneydoğu Anadolu bölgelerimize göre daha iyi olduğu görülmektedir. Sağlık göstergelerinin gelişmiş bölgelerimizde daha iyi olmasının nedeni bölgelere yönelik kamu ve özel sektör yatırımlarının fazla olmasıdır.

3.5.4. Sektörel İstihdam Oranı

Bir ülkenin gelişmişliğini gösteren bir diğer kriterler işsizlik oranları ve sektörel istihdam edilenlerin sayısıdır. Gelişmiş bölgelerin çoğunda halkın çoğunluğu hizmet ve sanayi kollarında çalışmaktadır.

Tarım ile ilgilen insan sayısının az olmasının nedenlerinden biri tarımda makineleşmenin artmasıdır. İşsizlik oranları ve istihdam sayısı bölgenin gelişmişliğini göstermektedir.

Tablo 20: Düzey1 Bölgelerde İşsizlik ve Sektörel İstihdam Oranları

YIL	BÖLGE KODU	BÖLGE ADI	Yaş gruplarına göre işsizlik oranı [15 yaş ve üzeri-%] : Toplam / Erkek	Yaş gruplarına göre işsizlik oranı [15 yaş ve üzeri-%] : Toplam / Kadın	İktisadi faaliyet kollarına göre istihdam edilenler (NACE Rev. 2) [15 yaş ve üzeri] : Tarım (%)	İktisadi faaliyet kollarına göre istihdam edilenler (NACE Rev. 2) [15 yaş ve üzeri] : Sanayi (%)	İktisadi faaliyet kollarına göre istihdam edilenler (NACE Rev. 2) [15 yaş ve üzeri] : Hizmetler (%)
2020	TR1	İstanbul	13,7	16,8	0,9	31,2	**67,9**
2020	TR2	Bati Marmara	**7**	11,3	20,1	29,3	50,6
2020	TR3	Ege	11,1	14,9	19,3	28,8	51,9
2020	TR4	Doğu Marmara	9,7	13,4	11,5	38,3	50,3
2020	TR5	Bati Anadolu	10,8	17,3	9,8	24,8	65,4
2020	TR6	Akdeniz	12,4	15,8	19,9	19,8	60,3
2020	TR7	Orta Anadolu	11,4	14,9	24,4	24	51,6
2020	TR8	Bati Karadeniz	7,8	9,1	35,5	19,4	45,1
2020	TR9	Doğu Karadeniz	8,3	9,7	**41,3**	15,5	43,2
2020	TRA	Kuzeydoğu Anadolu	11,7	8,6	43	11,7	45,3
2020	TRB	Ortadoğu Anadolu	17,4	17,4	34,7	17,3	48
2020	TRC	Güneydoğu Anadolu	**21,1**	**19,4**	24,9	23,5	51,6

Kaynakça: (TÜİK, 2020)

Tablo20'de yaş gruplarına göre işsizlik oranına baktığımızda işsizliğin en az olduğu yerler gelişmişliğin fazla olduğu bölgelerde değil de az gelişmiş alanlarda olduğu görülmektedir. Bunun nedeni bu bölgedeki nüfus sayısı ve göç eden nüfusun fazla olmasından dolayıdır. En fazla işsizliğin görüldüğü bölgemiz ise Güneydoğu Anadolu bölgesidir. Gelişmiş ve az gelişmiş bölgelerimizdeki ters orantılı işsizlik oranları bölgeler arası dengesizliklerin hala var olduğunu göstermektedir.Gelişmiş ülkelerin çoğunda sanayi ve hizmet sektöründe istihdam edilenlerin sayısı fazladır. Tablo20'de sanayi ve hizmet sektöründe çalışanların sayısı gelişmiş bölgelerimiz olan İstanbul, Ege, Doğu Marmara, Akdeniz ve Batı Anadolu bölgelerinde fazladır. Bu bölgelerde devlet yatırımlarının ve özel sektör yatırımlarının arttığı, ulaşım olanaklarının gelişmiş olması ve cazibe merkezleri haline gelmelerinden dolayı sayısız hizmet ve sanayi çalışma alanları oluşması istihdam oranlarını da artırmıştır.

3.5.5. Gelir Adaletsizliği

Tablo 21: Düzey1 Bölgelerinde Gini Katsayısı

YIL	BÖLGE KODU	BÖLGE ADI	Eşdeğer hane halkı kullanılabilir fert gelirine göre: Gini katsayısı
2020	TR1	İstanbul	0,451
2020	TR2	Bati Marmara	0,367
2020	TR3	Ege	0,368
2020	TR4	Doğu Marmara	0,302
2020	TR5	Bati Anadolu	0,385
2020	TR6	Akdeniz	0,391
2020	TR7	Orta Anadolu	0,345
2020	TR8	Bati Karadeniz	0,343
2020	TR9	Doğu Karadeniz	0,346
2020	TRA	Kuzeydoğu Anadolu	0,366
2020	TRB	Ortadoğu Anadolu	0,362
2020	TRC	Güneydoğu Anadolu	0,383

Kaynakça: (TÜİK, 2020)

Gini katsayısını daha önceki bölümümüzde detaylı olarak açıklamıştık. Bu kısımda ülkemizdeki bölgesel gelir dağılım adaletsizliğini yukarıdaki tabloda gösterdik. Bu tabloya göre ifade edersek ülkemizde bölgeler arasında gelir adaletsizliğinin olduğu görülmektedir. Gelir adaletsizliğinin en fazla olduğu bölgemiz TR81 Batı Karadeniz bölgesi olmuştur. Bartın, Karabük, Zonguldak illerini kapsamaktadır.

Gelir adaletsizliğinin orta seviyelerde olduğu bölgemiz ise TR10 İle İstanbul ilimiz olmuştur. Gelir adaletsizliği oranları bölgelerimiz arasında dengesizliklerin olduğunu göstermektedir.

3.5.6. AR-GE Harcamaları

Ar-Ge, girişimcilik ve yenilikçilik açısından gelişmiş bölgeler diğer bölgelere göre bir adım önde olmaktadırlar. Yeni sanayi bölgeleri bu konuda gelişim sağlarken az gelişmiş bölgeler durağan bir görüntü sergilemektedirler.

Ulusal ve bölgesel piyasalarda rekabet gücü elde edebilmek için Ar-Ge, inovasyon, girişimcilik gibi alanlara yatırımların yapılması ve bütün bölgelere dağılması gerekmektedir.

Doğu batı yönünden ekonomik gelişmişlik bakımından bilgiye erişim ve mobil iletişim kullanımı bakımından bölgeler arasında farklılıklar bulunmaktadır. Dijital yaşam ve iletişim alt yapısının geliştirilmesi bölgesel rekabet gücünü artırmaktadır (Kalkınma Bakanlığı, 2016, s. 83).

Tablo 22: GSYİH AR-GE Harcamaları

YIL	BÖLGE KODU	BÖLGE ADI	Gayri Safi Yurtiçi AR-GE Harcaması ve AR-GE İnsangücü :AR-GE Harcaması (1000 TL)
2019	TR1	İstanbul	**12114080**
2019	TR2	Batı Marmara	1212279
2019	TR3	Ege	3955821
2019	TR4	Doğu Marmara	7321769
2019	TR5	Batı Anadolu	15266144
2019	TR6	Akdeniz	1919974
2019	TR7	Orta Anadolu	991439
2019	TR8	Batı Karadeniz	802995
2019	TR9	Doğu Karadeniz	429460
2019	TRA	Kuzeydoğu Anadolu	486020
2019	TRB	Ortadoğu Anadolu	668850
2019	TRC	Güneydoğu Anadolu	784861

Kaynakça: (TÜİK, 2020)

Gelişmişlik farkını gösteren Ar-Ge harcamaları gelişmiş bölgelerimizde daha fazla pay ayrıldığı görülmektedir. En fazla payı alan bölgemiz İstanbul onu izleyen Batı Marmara, Akdeniz, Ege bölgeleri olmuştur.

En az Ar-Ge harcaması yapılan bölgelerimiz diğer bölgelere görece daha az gelişmiş bölgelerimiz olan Doğu Karadeniz, Kuzeydoğu Anadolu bölgelerimiz olmuştur.Bölgesel gelişmişlik alanında inovasyon ve yaratıcılık yalnızca endüstriyel bölümlerde değil, aynı zamanda hizmet ve tarım sektörlerinde de kullanılması gerekmektedir.

İçsel modellerin önemle durduğu konu olan beşeri sermayenin iktisadi büyümeye katkısını önceden daha yetersiz olduğunu bilmelerinden dolayı sosyal sermaye ve beşeri sermaye birleşmedikçe insana yapılan yatırımın planlanan ekonomik büyümeyi sağlamayacağını göstermemektedir (DPT, 2008, s. 61).

Gelişmiş bölgeler arasındaki farklılıkların temelinde verimlilik farklarının çoğunluğu bilgi iletişim teknolojilerinin üretimi ve kullanım aşamasındaki farklılıklardan meydana gelmektedir (Kara M. , 2008, s. 29).Bilimsel buluşlar tek başına yeterli olmamakta bunları üretim süreçlerine uygulayıp hizmetlere ve mallara dönüşümünü sağlamak ve bunların satışını yapabilmek için talebini oluşturmaktır (Kazgan, 2009, s. 45).

SONUÇ

Kalkınma kavramı büyüme gibi sadece rakamsal değerlere göre değerlendirme yapmaktan ziyade ekonomik, sosyal, kültürel göstergeleri ele alarak ülkelerin kalkınmışlık düzeylerini belirlemektedir. Dünyada kalkınma kavramının İkinci Dünya Savaşından sonra önem kazanması ve üretim süreçlerinde yaşanan değişim kalkınma politikalarının da değişmesine zemin hazırlamıştır. Bu değişim ile birlikte ülkeler ve bölgelerarasında dengesizlikler yaşanmaya başlamıştır. Bu yüzden kalkınmanın alt bileşeni olan bölgesel kalkınma kavramı ortaya çıkmıştır.

Bölgesel kalkınma kavramı ile başta ABD, AB ve diğer ülkeler politikalar geliştirmeye çalışmışlardır. İlk bölgesel kalkınma politikalarında mekanın dahil edilmediği yerel aktörlerin dahil edilmediği planlamalar yapılmıştır. Fakat bu politikalara rağmen bölgesel dengesizlik artmaya devam etmiştir. Küreselleşmenin, sanayileşmenin, yenilikçiliğin ortaya çıkması ile bölgesel kalkınma politikalarında da değişimler yaşanmıştır. Bu değişimler ile ulusal planlamaların bölgesel farklılıklara göre belirlenmesi, yerel aktörlerin katılımcılığının artırılması, bölgelerin ulusal rekabette yarışabilmesi için katma değeri yüksek olan ürünlerin üretilmesi amacıyla AR-GE ve inovasyona daha fazla önem verilmesi amaçlanmıştır.

AB bölgesel kalkınma politikaları incelendiğinde sürdürülebilir kalkınmayı, küresel ısınmayı azaltma, doğayı koruma, yenilenebilir enerji kaynakları, birliğe üye ülkelerin bölgesel dengesizliğini azaltmayı amaç edinmiştir. Bu amaçları gerçekleştirmek için gerekli kriterleri sağlayan bölgelere sosyal yardımlar içerisinde çeşitli fonlar sağlamaktadır.

Ülkemizde bölgesel kalkınma planları 1960'larda kapsamlı olarak işlenmiştir. İlk kalkınma planları siyasi etkiler nedeniyle yüzeysel kalmıştır. Bu yüzden bölgesel ilk planlamalar ile bölgesel dengesizliklere bir çözüm bulunamamıştır. AB'ye üyelik süreci ile BKA'ların kurulması bölgesel kalkınma politikalarında büyük değişimler yaşanmıştır. Yerel aktörlerin söz sahibi olduğu ve faaliyetlere katılım sağlayan, mekanın dikkate alındığı, merkezden uzak bir planlama stratejisi uygulanmaya başlanmıştır.

Ülkemizdeki on kalkınma planın temel amacı bölgesel adaletsizliği azaltmak ve sürdürülebilir kalkınmayı sağlamak olmuştur. Bölgesel kalkınmanın temel göstergelerinden bazıları olan AR-GE Harcamaları, göçler, işsizlik oranları, sektörel istihdam oranları, eğitim ve sağlık çalışmaları bölgesel gelişmeyi göstermektedir. TÜİK verileri ele alınarak yapılan analizde ülkemizde olumlu gelişmelere rağmen hala bölgelerarası dengesizlik devam etmektedir. İşsizlik oranlarındaki artış, sağlık alanında kişi başına düşen personel sayısının az olması, kişi başına gelirin düşük olması bölgesel dengesizliği yok etmek için çalışmaların yapılması gerektiğini göstermektedir. Bu tür çalışmalara örnek verirsek halkın katılımının daha yüksek olduğu, beşeri sermayeye gerekli önemin verildiği planlamalar ve politikalar yapılmasıdır.

Bölgesel kalkınmanın en önemli araçlarından biri olan Kalkınma ajansları bölgesel gelişim için önemli araçlardan biridir. Ülkemizde yaklaşık 20 yıldır var olan bölgesel kalkınma ajanları kuruldukları yıllarda faaliyet ve görev alanları açısından sınırlı haklara tabii olmuşlardır. Fakat bölgesel dengesizliğin artması ile kalkınma ajanslarına verilen görevlerde artırılmıştır. Günümüzdeki kalkınma ajanslarının istenilen seviyelerde çalışabilmesi için merkezi sistemden yarı bağımsız olan, bölgedeki halkın planlamalara dahil olması için çalışmalar yürütebilen, genel planlamalar yapmak yerine sorunların belirlenip bu alanlara yönelik çalışmaların yapılması gerekmektedir. Yapılan çalışmalara da sonuç odaklı bakılması başarıya atılacak ilk adımdır. Ayrıca kalkınma ajansları ile sosyal kurumların birlikte hareket etmesi yerel halkın ihtiyaçlarının daha yakından takip edilmesine ve problemlerin giderilmesine yardımcı olmaktadır.

Kalkınma ajanslarına bölgelerindeki hammaddelerinin işlenebilmesi için gerekli araçların ve sermayenin sağlanması neticesinde özellikle Doğu Anadolu bölgesinde zor iklim şartlarından dolayı işlenmemiş kaynakların kullanılması için ulaşım olanaklarının geliştirilmesi sonucunda bölgede istihdamın oluşmasına zemin hazırlayacaktır. Bu çalışmalar sonucunda bölgeden yapılan göçler, işsizlik oranı azalacak, kişi başına gelir artacak ve en önemlisi ulusal gelirin artmasına ve rekabet ortamının oluşmasına neden olacaktır.

KAYNAKÇA

Acar, İ. A., & Şahin, E. A. (2014). Kamu İnovatif Satın Alma Politikası ve Bölgesel Kalkınma. M. N. Bozdağan içinde, *Türkiye'de Bölgesel Klakınma ve Tevik Politikaları* (s. 1-18). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.

Acar, T. (2006). Bölgesel Kalkınma Potansiyelinin Harekete Geçirilmesinde İnsan Kaynağının Rolü ve Balıkkesir İli Örneği. *Yüksek Lisans Tezi*. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Akaşi, A. (2006, Haziran). Avrupa Birliği Bölgesel-Kırsal Kalkınma Politikasının Yapısı ve İşleyişi. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, s. 10-26.

Akbulut, M. U., & Göküş, M. (2017, Nisan). Küreselleşme ve Yerelleşme Sürecinde Bölgesel Kalkınma Ajansları. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, s. 79-88.

Akgül, U. (2010). Sürdürülebilir Kalkınma: Uygulamalı Antropolojinin Eylem Planı. *Yüzüncüyıl Üniversitesi Edebiyat Fakültesi*, 134-164.

Akış, E. (2011). Küreselleşme Sürecinde Bölgesel Kalkınma Yaklaşımındaki Gelişmeler ve Bölgesel Kalkınma Ajansları. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi*, 237-256.

Akpınar, R. (2012). *Türkiye'de Değişen Bölgesel Kalkınma Politikaları.* DPT.

Akpınar, R. (2017, Ocak). Yerel Kalkınmada Bölge Ölçeğinde Kurumsal Yapılanma:Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlıkları. *Aksaary Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, s. 13-32.

Akpınar, R., Taşçı, K., & Özsan, M. E. (2011). *Teoride ve Uygulamada Bölgesel Kalkınma Politikaları.* Bursa: Ekin Basım Yayın.

Aksoy, H. K. (2012). Coğrafya Eğitiminde Bölge Kavarmı. *Marmara Coğrafya Dergisi*, 319-339.

Altun, F. (2000). Modernleşme Kuramı ve Gelişme Sorunu. *Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, 123-186.

Arınç, K. (2013). Coğrafi Metodoloji Açısından Bölgesel Coğrafya, Bölge Bilimi ve Coğrafi Bölgeler. *Türkiye Coğrafya Dergisi*, 13-24.

Arslan, F. (2011). Wallerstein'in Modern Dünya Sistemi Modeli Açısından Modernleşme Kuramı. *Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi*. Afyonkarahisar: Afyonkocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Arslan, F. (2016). Yöntemsiz Yöntemler: Türkiye'de Kalkınma Ajansları. *Çağdaş Yerel Yönetimler*, 29-52.

Arslan, K. (2005). Bölgesel Kalkınma Farklılıklarının Giderilmesinde Etkin Bir Araç: Bölgesel Planlama ve Bölgesel Kalkınma Ajansları. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* , s. 275-294.

Atacan, N. (2004). Beşeri Sermayenin Ekonomik Büyümeye Etkileri(Türkiye Örneği). *Yüksek Lisans Tezi*. Kocaeli, Türkiye: Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi.

Atakişi, A. (2006, Haziran). Avrupa Birliği Bölgesel-Kırsal Kalkınma Politikasının Yapısı ve İşleyişi. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*.

Atakişi, A. (tarih yok). Bölgesel Farklılıkların Oluşumu: Yeni Ekonomik Coğrafya Yaklaşımı . *Trakya Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 153-175.

Atmaca , Y., & Sağır, H. (2017). Avrupa Birliği Bölgesel Politikası ve Türkiye: Kalkınma Ajansları Bağlamında Bir Analiz. *AÇÜ Uluslararası Sosyal Blimler Dergisi*, 67-88.

Avrupa Birliği Başkanlğı. (2019, Temmuz 3). *Bir Bakışta AB*. T.C. Dışilişkileri Bakanlığı Avrupa Birliği Başkanlığı: https://www.ab.gov.tr/_45638.html Erişim:12\01\2021

Avrupa Birliği Başkanlığı. (2015, Mayıs 15). *Sınır Ötesi İşbirliği*. T.C. Dış İşleri Başkanlığı: https://cbc.ab.gov.tr/sinirotesi/165/ab-bolgesel-ve-sinir-otesi-isbirligi-programlari Erişim:01\02\2021

Avrupa Birliği Türkiye Delegasyonu. (2019, Temmuz 22). *Tek Bakışta AYB 2019*. Avrupa Birliği: https://www.avrupa.info.tr/tr/node/9765 Erişim:01\02\2021

Aydemir, C., & Karakoyun, İ. (2011). *Yeni Bölgesel Kalkınma Yaklaşımı ve Kalkınma Ajansları: Karacadağ Kalkınma Ajansı.* Ekin Yayınevi.

Aydın, A. (2008). İktisadi Açıdan Bölgesel Dengesizlik:Mardin İli Örneği. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 304-312.

Aydın, M. K. (1991). Ulusal Kalkınmacılık'tan Küreselleşme'ye. 1-23.

Aydın, S. (2016). Hükümet Programları Üzerinden Türkiye'nin Mekansal Stratejilerinin İzini Sürmek. *Fiscaoeconomia*, 1-137.

Aytekin, G. K. (2015). Güney Kore'nin İhracat Dayalı Büyüme Modeli Kapsamında 2023 Türkiye Stratejisi. *Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 63-86.

Baran , A. G. (2016). Kalkınmada Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Neden Önemlidir? *Ünidap Uluslararası Bölgesel Kalkınma Konferansı "Sosyal Kalkınma"* (s. 18-29). Erzurum: Muş Alparslan Üniversitesi.

Baş, K. (2009). Küreselleşme ve Gelir Dağılımı Eşitsizliği. *Çanakklae Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 49-70.

Batmaz, T. (2019). Küreselleşme- Bölgeselleşme Sürecinin Yerel Ekonomiler Üzerinde Oluşturduğu Etkiler: Denizli Örneği. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 281-300.

Baykal, N. (2010). Türkiye'de Bölgesel Kalkınma Açısından Kalkınma Ajanslarının Misyonu: Kayseri Örneği. *Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi*. Karaman , Karaman, Türkiye: Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal Blimler Üniversitesi.

Berber, M., & Çelepçi, E. (2005). Türk Bölgesel Kalkınma Politikalarında Yeni Arayışlar: Kalkınma Ajansları ve Türkiye'de Uygulanabilirliği. *Doğu Karadeniz Bölgesel Kalkınma Sempozyumu* (s. 146-156). Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi.

Berber, M., & Topal , A. (1996). Yeni Küresel Ekonomik Sistem.. *Küreselleşme, Yerellik, İnsan Yerleşmeleri ve Yönetim Sempozyumu.* İstanbul.

Bozkurt, A. A. (2019). Bölgesel Kalkınmada Tarımın Rolü:TKDK Destekleri Üzerine Isparta'da Bir İnceleme. *Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi*. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Bucak, C. (2003). Bağımlılık Teorisi. *Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Ensititüsü Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi Ana Bilim Dalı.

Can, E. (2011). *Bölgesel Kalkınmada Kalkınma Ajanslarının Rolü: İzmir Kalkınma Ajansı Örneği.* İzmir: Altı Nokta Yayınevi.

Candan, G. T., & Yurdadoğ, V. (2017, Mart 20). Türkiye'de Maliye Politikası Aracı Olarak Teşvik Politikaları. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, s. 155-177.

Ceyhan, M. S., & Özcan, S. Ö. (2018). Bölgesel Kalkınmada Kümelenmelrin Rolü:Bartın İli Ayakkabıcılık Sektörü Örneği. *ABİÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü*, 141-163.

Ceylan, E. (2003). Dünya-Sistemi Teorisinin Osmanlı Taih Çalışmalarına Yansımaları. *Türkiye Literatür Araştırmaları Dergisi*, 81-95.

Christaller, W. (1933). *Diezentralen Orte in Süddeutschland, İngilizce Çeviri:Central Places in Southern Germany, Baskin, C. W. (1966).* Englewood Cliffs,New Jersey,ABD: Pentice Hall.

Çakmak, H. K., & Erden, L. (2004). Yeni Bölgesel Kalkınma Yaklaşımları ve Kamu Destekleme Politikaları:Türkiye'den Bölgesel Panel Veri Setiyle Ampirik Bir Anliz. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 77-96.

Çalış, M. E. (2019). Avrupa Birliği'ne Uyum Sürecinde Avrupa Birliği'nin Bölgesel Politikalarının Türkiye'ye Etkisi. *Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi*. İstanbul: İstanbul Arel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Çalışkan, Ö. (2011, Mart 15). Old and New Regionalisn: A Comparative Analysis. *Munich Personal RePEc Archive*, s. 1-10.

Çeken, H. (2008). Turuizmin Bölgesel Kalkınmaya Etkisi Üzerine Teorik Bir İnceleme. *Afyon Kocatepe Üniversitesi İ.İ.B.F Dergisi*, s. 293-306.

Çelik, F. (2018, Aralık). Bölgesel Kalkınma Ajanslarının Etki Analizi:İZKA ve ÇKA Örnekleri. *MCBU Sosyal Bilimler Dergisi*.

Çelikkaya, S., Yaman, H., Dağlı, İ., & Çapık, E. (2018). Bölgesel Poltikaların Kalkınma Planlarındaki Yeri ve Zamana Bağlı Dönüşümü. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 21-31.

Çimen, A. (2013, Ekim). Türkiye'nin Bölgesel Kalkınma Planlarının Avrupalılaşması. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, s. 67-85.

Dağ, M., & Çelik, M. (2019, Haziran). Türkiye'de Yatırım Teşvik Sisteminin Gelişimine Yönelik Dönemsel Bir Değerlendirme. *International Journal of Economic Studies*, s. 36-46.

Derviş, K. (2007). Küreselleşme, Büyüme Ve Gelir Dağılımı. *Ekonomik Sorunlar Dergisi*, 1-9.

Deviren, N. V., & Yıldız, O. (2014, Temmuz-Ağustos). Bölgesel Kalkınma Teorileri ve Yeni Bölgeselcilik Yaklaşımının Türkiye'deki Bölgesel Kalkınma Politikalarına Etkileri. *Akademik Bakış Dergisi*.

Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı. (1998). *Avrupa Birliği Bütçesi-Fonları ve Türkiye'nin Tam Üyeliği.* Ankara: DPT.

Dinler, Z. (2008). *Bölgesel İktisat.* Bursa : Ekin Basın Yayın.

Dinler, Z. (2013). *Bölgesel İktisat.* Bursa : Ekin Kİtabevi.

Doğan, T., Gökyurt, F., & Sarı, V. İ. (2014). 2009 Dünya Kalkınma Raporu ve Türkiye'de Şehirleşme. *Coğrafyacılar Derneği Uluslarası Kongresi Bildiriler Kitabı.* Muğla.

DPT. (1963). *Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı.* Ankara: DPT.

DPT. (1967). *İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı.* Ankara: DPT.

DPT. (1973). *Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı(1973-1977.* Ankara: Devlet Planlama Teşkilatı.

DPT. (1979). *Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı(1979-1983).* Ankara: Devlet Planlama Teşkilatı.

DPT. (1984). *Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı.* Ankara: Devlet Planlama Teşkilatı.

DPT. (1984). *Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı(1985-200).* Ankara: Devlet Planlama Teşkilatı.

DPT. (2000). *Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, Bölgesel Gelişme Özel İhtisas Raporu.* Ankara: DPT.

DPT. (2001-2005). *Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı.* Ankara: DPT.

DPT. (2003). *Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı.* Ankara: Devlet Planlama Başkanlığı.

DPT. (2008). *Dokuzuncu Kalkınma Planı Bölgesel Gelişme Özel İhtisas Komisyonu.* Ankara: Devlet Planlama Teşkilatı.

DPT. (2017). *Dokuzuncu Kalkınma Planı(2007-2013).* Ankara: Devlet Planlama Teşkilatı.

Düncan, E. (2016). Türkiye'de İç Göçün Sosyo-Ekonomik Nedenlerinin Bölgesel Analizi. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 167-183.

Efe, H., Kemahlı, F., & Demirci, E. (2018, Kasım 30). Avrupa Birliğin'de Bölgeler Arası Gelişmişlik Farklarının Azaltılması Sorunu ve Birliğin Bölgesel Politikası. *Akdeniz İ.İ.B.F Dergisi*, s. 85-123.

Emeklier, N. (2005). Dünya Sistemi Kuramı ve Afro-Avrasya Uluslarası Sistemi :1500'den Önce-1500'den Sonra. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Afro-Avrasya Özel Sayısı*, 179-186.

Eraydın, A. (2004). Bölgesel Kalkınma Kavram, Kuram ve Politikalarında Yaşanan Değişimler. *Kentsel Ekonomik Araştırmalar Sempozyumu. 1*, s. 126-146. Denizli: Devlet Planlama Teşkilatı.

Eraydın, A. (2009). Küreselleşme Sürecinin Yeni Evresinde Değişen Bölgesel Gelişme Paradigması. *Bölgesel Gelişme ve Bölge Planlamada Yeni Yaklaşımlar Konferansı* (s. 82-134). İstanbul: Friedrich Nauman Vakfı.

Erbay, E. R., & Özden, M. (2013). İktsadi Kalkınma Kuramlarına Eleştirel Yaklaşım. *Namık Kemal Üniveristesi Sosyal Bilimler Metinleri*, s. 1-29.

Ersin, İ. (2018). İharcata Dayalı Büyüme Hipotezinin Test Edilmesi:Mınt Ülkeleri. *Ekonomi, İşletme ve Maliye Araştırmaları Dergisi*, 26-38.

Ersöz, C. (2009). Küreselleşme Sürecinde Bölgesel Kalkınma Yaklaşımları:Türkiye'de KÖY'lere Yönelik bir Uygulama(1975-2001). *Yüksek Lisans Tezi*. Dokuz Eylül Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Eryılmaz, B., & Tuncer, A. (2013). Avrupa Birliği Uyum Sürecinde Bölgesel Kalkınma Politikaları, Bölgesel Kalkınma Ajansları, ve Türkiye Uygulaması. *Akademik İncelemeler Dergisi*.

Eurepean Investment. (2021, Haziran 17). *EIB approves EUR 4.1 Billion Financing for Renewable Energy, Clean Transport, COVID Recovery, Social Housing and Education.* Eurepean Investment Web Sitesi: https://www.eib.org/en/index.htm Erişim:20\06\2021

European Investment Bank Annual Report 2019. (2020). *JASPERS Joint Assistance To Support Projects In European Regions.* Luxembourg: Imprimerie Centrale.

European Union. (2015). *Eurepean Structural and Investment Funds.* Belgium: Eurepean Commssion.

Eurostat. (2013). *Eurostat Regional Yearbook 2013.* İtalya: Europa Union.

Filiztekin, A. (2008). *Türkiye'de Bölgesel Farklar ve Politikalar*. İstanbul: TUSİAD.

Fujita, N. (2007). Myrdal's Theory of Cumulative Causation. *Evolutionary and İnstitutional Economics Review,* s. 275-284.

Günaydın, D. (2013, Nisan 29). Türkiye'de Bölgeler Arası Gelişmişlik Farkların Giderilmesinde Kalkınma Ajanslarının Yeri: İZKA Mali Destek Progrmları Örneği. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, s. 73-101.

Güney Ege Kalkınma Ajansı. (2015). *TR32 Düzey 2 Bölgesi Bölge Planı.* Denizli: GEKE.

Güney Marmara Kalkınma Ajansı. (2020). *2020 Yılı Ajans Faaliyet Raporu.* GMKA.

Güreşçi, E., & Gönç, M. (2015). Türkiye'de Kooperatiflerin Temel Sorunları ve Çözüm Önerileri Üzerine Düşünceler. *3. Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi*, 219-229.

Güven, C. (2018, Mayıs). Türkiye'de Bölgesel Kalkınma Ajansları Yatırım Desteklerinin Bölgesel Gelir Dağılımı Üzerine Etkisi. *Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi*. Nevşehir: Nevşehir Hacı Bektaşi Veli Üniveristesi Sosyal Bilimler Dergisi.

Hekimoğlu , B., & Altındeğer, M. (2006). *Bölgesel Kalkınma Politikalarında Yaşanan Değişim: Bölgesel Kalkınma Ajansları.* Samsun: Samsun Tarım İl Müdürlüğü.

İllere Göre Türkiye Yatırım Teşvik Haritası. (2021). DengeMüşavirlik: https://dengemusavirlik.com/ Erişim:02\05\2021

İstanbul Kalkınma Ajansı. (2018). *İstanbul Bölge Planı Gelişim Eksenleri, Stratejiler, Hedefler.* İSKA.

İzmir Kalkınma Ajansı. *Hakkımızda*. İzmir Kalkınma Ajansı Web Sitesi: https://izka.org.tr/hakkimizda/ Erişim: 20\08\2021

Jones, C. I. (2001). *İktisadi Büyümeye Giriş.* (S. A. Tuncer, Çev.) İstanbul: Literatür.

Kalkınma Bakanlığı. (2016). *Bölgesel Gelişme Ulusal Stratejisi 2014-2025.* Kalkınma Bakanlığı.

Kaplan, H. (2019). Türkiye'de Bölgesel Dengesizliklerin Giderilmesi ve Teşvik Tedbirlerinin Rolü. *Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Kara, M. (2008). *Bölgesel Rekabet Edebilirlik Kavramı ve Bölgesel Kalkınma Politikalarına Yansımaları.* Ankara: DPT/ Uzamnlık Tezi.

Kara, M. A. (2020). İhracata Dayalı Büyüme Hipotezinin Türkiye'de Bölgesel Düzeyde Test Edilmesi. *Sosyoekonomi*, 301-314.

Karaman, B., & Özçalık, M. (2007). Türkiye'de Gelir Dağılımı Eşitsizliğinin Bir Sonucu: Çocuk İşgücü. *Yönetim ve Ekonomi*, 25-41.

Karaman, Z. T. (2007). Avrupa Birliği'nde Bölgeselleşme Politikaları ve Türkiye'de Bölgesel Stratejiler. *Yayınlanmış Doktora Tezi*. İzmir, Türkiye: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Kavas, A. (2018). *Karşılalştırmalarla 81 İl İçin toplumsal Cinsiyet Eşitliği Karnesi.* TEPAV.

Kaynak, M. (2003). Kalkınma İktisadının Kilometre Taşları ve Teknoloji. *Kalkınma İktisadında Temel Akımlar ve Eğilimler,* (s. 12-43).

Kazgan, G. (2009). *Küreselleşme vve Ulus Devlet Yeni Ekonomik Düzen.* İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Kıratoğlu, E. (2015). Bölgesel Kalkınma Farklılıklarının Giderilmesinde Bölgesel Kalkınma Politikaları ve Kalkınma Ajanslaının Önemi:Karajadağ Kalkınma Ajansı. *Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi*. Şanlıurfa: Harran Üniveristesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Koçberber, S. (2006, Nisan). Kalkınma Ajansları ve Sayıştay Denetimi. *Sayıştay Dergisi*, s. 37-55.

Koyuncu, E. (2006). Türkiye'de Kalkınma Sürecinde Bölgesel Kalkınma Ajanslarının Rolü ve Bir Uygulama. *Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Krugman, P. (1999). What's New About The New Economic Geography? *Oxford Review of Economic Policy*, 7-17.

Kuşat, N. (2014). Sürdürülbilir Kırsal Kalkınma İçin Bir Alternatif Olarak Kırsal Turizm ve Türkiye'de Uygulanabilirliği. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 65-87.

Mavi, S. (2020). Bağımlılık Kuramı ve Türkiye Tarım Politikaları. *TEAD*, 49-64.

MGK. (2000). *Türkiye'de Bölge Planlamasının Evreleri.* Ankara: Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği Yayınlarından.

Mill, A. (2018). *Ekonomi 101* (4 b.). (N. Soysal, Çev.) Say.

Mutlu, S. (tarih yok). Türkiye'nin Bölge Planlama Deneyiminin ve Mevcut Bölge Planlarının Genel Değerlendirmesi. *Başkent Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 26-61.

Mutluer, S. E. (2004). Coğrafya'da ve Bölge Planlamada Bölge Kavramının Karşılaştırmalı Olarak İrdelenmesi. *Ege Coğrafya Dergisi*, 17-28.

Olgun, F. A., & Sevilmiş, G. (2018). AB'de LEADER Yaklaşımı ve Türkiye Açısından Değerlendirilmesi. *Tarım Ekonomisi Dergisi*, 99-108.

On Birinci Kalkınma Planı(2019-2023). (2018). *Teşvik Uygulamalarında Etkinlik.* Ankara: T.C. Kalkınma Bakanlığı.

Oral, B. G., & Alparslan, U. (2013). Türkiye'de Bölgesel Eşitsizlikleri Gidermek İçin Devlet Yardımları(Teşvikler):2012 Teşvik... *Yönetim ve Ekonomi Araştımaları Dergisi*, 140-168.

Oskay, C. S., & Kubar, Y. (2007). Avrupa Uyum Sürecinde Türkiye'de Bölgesel Kalkınma Finansmanında Kalkınma Ajansları. *Selçuk Üniversitesi Karaman İ.İ.B.F Dergisi Yerel Ekonomiler Özel Sayısı*.

Özaslan, A., & Ünlü, H. (2015, Aralık). Türkiye'de Bölgesel Kalkınma Politikalarında Değişim ve Kalkınma Ajansları. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, s. 64-83.

Özdemir, K. (1999). Bölgesel Kalkınma Politikaları ve Türkiye'de Bölgesel Dengesizliği Azaltmada Teşvik Uygulamalarının Önemi. *Sakarya Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi*, 121-129.

Özel, M. (2009, Haziran). Bölgelerarası(Sınırötesi) ve Avrupa'da Geişimi. *Niğde Üniversitesi İktisadi ve idari Bilimler Dergisi*, s. 70-85.

Özel, M. (tarih yok). Avrupa Birliği'nde Bölge, Bölgeselleşme, Bölge Yönetimleri Kavramları Üzerine. *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi*, 98-116.

Özmehmet, E. (2008). Dünyada ve Türkiye Sürdürülebilir Kalkınma Yaklaşımları . *Yaşar Üniversitesi Dergisi*, 1-23.

Özsağır, A. (2008). Dünden Bugüne Büyümenin Dinamiği. *KMU İktisadi ve idari Bilimler Dergisi*.

Özsolgun, H. (2018). Tarım Kredi Kooperatiflerinde Kar ve Zararın Dağıtımı . *Sosyal Blimler Metinleri*, 66-73.

Rossi, U. (2019, Aralık). Growth Poles, Growth Centers. *International Encyclopedia of Human Geography 2*, s. 1-11.

Sakarya, A. (2013). Değişen Ekonomi,Değişen Teori. *4. Kentsel ve Bölgesel Araştırmalar Ağı Sempozyumu Neo-liberalizm Sonrası Mekânsal Müdahale Biçimleri ve Yansımaları* . Mersin.

Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı. (2021). *Yaıtırım Teşvik Uygulamaları.* Ankara.

Sevinç, H. (2011). Bölgesel Kalkınma Sorunsalı: Türkiye'de Uygulanan Bölgesel Kalkınma Politikaları. *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, 36-53.

Sezgin, A. (2013). Kalkınma Ajansı Uygulamasının Gelişmiş ve Az Gelişmiş Ülke Örnekleri Açısından Sonuçları. *Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi*. Çorum: Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Entitüsü.

Strateji Geliştirme Başkanlığı. (2018). *2018 Mali Yıl Performans Programı.* Ankara: Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı.

Şallı, A. (2017). Modernlik, Gelenek ve Din İlişkisi: Bir Modernleşme Kuramı Eleştirisi. *Kırıkkale İslami İlimler Dergisi*, 56-82.

Şener, S. (tarih yok). *Makro İktisat 2.* İsatnbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi.

Şenol, P., & Kemeç, A. (2018, Mayıs). Enformasyon Çağı-Zaman-Mekan İlişkisi Bağlamında Bölgesel Kalkınma Kuram ve Süreçleri. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, s. 109-124.

T.C. Başbakanlık Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü. (2008). *Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Ulusal Eylem Planı.* Ankara.

Takım, A., & Ersungur, Ş. M. (2018, Haziran 13). Türkiye'de Teşvik Sisteminin Yapısı, Sorunları, ve Etknliği Üzerine Bir Politika Önerisi: Tek Bir

Uygulamacı Kuruluş Sorunları Çözer Mi? *Atatürk Üniversitesi İktissdi ve İdari Bilimler Dergisi*, s. 725-744.

Taş, B. (2006). AB Uyum Sürecinde Türkiye İçin Yeni Bir Bölge Kavramı: İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflandırması(İİBS). *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, s. 185-198.

Taştekin, A. (2018, Nisan 24). Türkiye'de Bölgesel Kalkınma Stratejileri ve Bölge İdareleri. *Uluslararası Yönetim Akademi Dergisi*, s. 69-83.

Tekin, A. (2011). Küreselleşen Dünyada Bölgesel Kalkınma Dinamikleri, Kamu Politikaları ve Bölgesel Kalkınma Ajansları. *Dumlupınar Sosyal Bilimler Dergisi*, 1-8.

Tekin, Ö. F. (2016). Adem-i Merkeziyetçi Kentleşme Politikaları ve Bölgesel Kalkınma: Türkiye Deneyimi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslik Yükseokulu Dergisi*, 119-138.

Thomas, M. D. (1975). Growth Pole Theory, Technological Change, and Regional Economic Growth. *Papers of the Regional Science Association*, 3-25.

Tıraş, H. H. (2012). Sürdürülebilir AKlkınma ve Çevre: Teorik Bir İnceleme. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 57-73.

Tolunay, A., & Akyol, A. (2006). Kalkınma ve Kırsal Kalkınma:Temel Kavamlar ve Tanımlar. *Süleyman Demirel Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi*, 116-127.

Topal, M. H. (2017). Türkiye'de Kamu Yatırımlarının İstihdam Üzerindeki Etkisi:Bölgesel Bir Analiz. *Global Journal of Economics and Business Studies*, s. 186-204.

Trakya Kalkınma Ajansı. (2016-2023). *Trakya Bölgesi Strateji Planı.* TRAKYAKA.

Tunalı, H. N., & Yılmaz, A. (2016). Büyüme, Beşeri Sermaye ve Kalkınma İlişkisi:OECD Ülkeleri'nin Ekonometrik Bir İncelemesi. *MCBÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 296-318.

TUSİAD. (2008). *Türkiye'de Bölgesel Farklar ve Politikalar.* İstanbul: Graphis .

Tutar, F., & Demiral, M. (2007, NİsanI). Yerel Ekonomilerin Yerel Aktörleri: Bölgesel Kalkınma Ajanasları. *Eskişrehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, s. 65-83.

TÜİK. (tarih yok).

TÜİK. (2019). *Eşdeğer Hanehalkı Kullanılabilir Fert Gelirine Göre Yoksul Sayıları ve Yoksulluk Oranları (Medyan gelirin %60'ına göre).* Ankara: TÜİK.

TÜİK. (2019). *Hastane ve Yatak Sayıları Toplamı.* Ankara: TÜİK.

TÜİK. (2019). *Sağlık Persneli Sayısı.* Ankara: TÜİK.

TÜİK. (2020). *Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemine Göre Düzey1 Bölgelerinin Aldığı ve Verdiği Göç.* Ankara: TÜİK.

TÜİK. (2020). *Gayri Safi Yurt İçi Ar-Ge Harcaması ve İnsan Gücü.* Ankara: TÜİK.

TÜİK. (2020). *Hanahalkı Kullanılabilir Fert Gelirine Göre Gini Katsayısı.* Ankara: TÜİK.

TÜİK. (2020). *Okur Yazarlık Durumuna Göre Nüfus(6 Yaş ve Üzeri.* Ankara: TÜİK.

TÜİK. (2020). *Okuryazarlık Durumuna Göre Nüfus.* Ankara: TÜİK.

TÜİK. (2020). *Yaş Gruplarına Göre İşsizlik Oranları ve İktisadi Faaliyet Kollarına Göre İstihdam Edilenler.* Ankara: TÜİK.

Tümertekin , E., & Özgüç, N. (2019). *Beşeri Coğrafya,İnsan, Kültür, Mekan.* İstanbul: Çantay Kitapevi.

Tüylüoğlu, Ş., & Karalı, B. (2006). İnsani Kalkınma Endeksi ve Türkiye İçin Değerlendirmesi. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, (s. 53-88).

Uysal, C. (2001). Türkiye-Avrupa Birliği İlişkilerinin Tarihsel Süreci ve Son Gelişmeler. *Akdeniz İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 140-153.

Uzay, N. (2005). *Bölgesel Gelişmişlik Farklılıklarının Giderilmesi ve Bölgesel Kalkınma Ajansları.* Ankara : Seçkin Yayıncılık.

Yardımcı, P. (2006, Haziran 9). İçsel Büyüme Modelleri ve Türkiye Ekonomisinde İçsel Büyümenin Dinamikleri. *Selçuk Üniversitesi Karaman İ.İ.B.F. Dergisi*, s. 96-115.

Yıldız, O. (2014, Ocak). Avrupa Birliği'ne Uyum Sürecinde Türkiye'de Bölgesel Kalkınma Politikaları ve Bölgesel Rekabet Arırılmasında Bölgesel Kalkınma Ajanslarının Rolü:Geka Örneği. *Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi*. Muğla: ResearchGate.

Yılmaz, Ö. (2001). Bölgesel Eşitsizlik: Türkiye Örneği. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, s. 154-169.

Yılmaz, Z., & İncekaş, E. (2018, Haziran). Türkiye'de İnovasyon ve Bölgesel Kalkınma. *Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, s. 115-169.

Yülek, M. A. (1997). İçsel Büyüme Teorileri, Gelişmekte Olan Ülkeler ve Kamu Politikaları Üzerine. *Hazine Dergisi*, 1-15.

Zeren, G. (2018). Bölgesel Kalkınmada Vergi Teşviklerinin Rolü ve Türkiye Değerlendirmesi. *Yüksek Lisans Tezi*. Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.